

1904.

РІЧНИК VII.

ТОМ XXVII.

КНИЖКА IX.

ЗА ВЕРЕСЕНЬ

ЗМІСТ.

Б. ГРИНЧЕНКО: Леандро	217
І. ФРАНКО: Ковкістадори	218
ГАННА БАРВІНОК: Садовнича школа	219
ОЛЬГА КОРЕНЕЦЬ: У тінях почи	223
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ: З малих краєвидів	227
НЕЗНАЙОМА: I. Перший сніжок	256
II. Стріча	260
ПАВЛО БАРВІНСЬКИЙ: На занехаяній ниві	262
РЕДІЯРД КІПЛІНГ: Три казки	283
АНТОНІН СОВА: Аява	293
КАЗИМІР ПШЕРВА-ТЕТ- МАЄР: Із фрагментів	309
Г. ГАЙНЕ: Із поезій	311
—	
ДР. ЕВГЕН ОЛЕСНИЦЬКИЙ: З перед четвертини сто- ліття	125
ІВАН РАКОВСЬКИЙ: Вплив цивілізації на людську нерви	133
І. ФРАНКО: Східно-західні непоро- зумія	144
П.: В справі перекладу Святого Письма	174
Хроніка і бібліографія...	177

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

ДР. ІВАН ФРАНКО.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Б. Грінченко.

Л Е А Н Д Р О .

(1821).

Усьміхнулася блакить до землі,
Пахнуть квіти в льомбардському полі
І щебечуть пташки у гіллі:
Любо жити, літати на волі.

Чорний стовп край дороги стоїть,
Там німецькі салдати при зброї,
Вона ясно на сонці блищить,
У рушницях — смертельні набої.

І Леандро із чолом ясним
До стовпа йде по смертній дорозі;
Поруч — патер з хрестом золотим:
„Кайсь і найдеш надію у Бозі!“

„О, не каюсь! Мій гріх — то мій рай,
З їм не страшно і жить і вмирати.
Хто боров ся за волю й свій край, —
Не злякасть ся муки і страти“.

„А покайсь, то минеть ся й гроза...
Шкода-ж батька і неньку єдину!...“
Затремтіла на очах сльоза...
„Жаль Італію, рідну країну...“

„Молодий же ти, — солодко жить!...
Буде серце дівочее в горі...“
Він зітхнув і всьміхнув ся на мить:
„Хай сяє їй щастя, як зорі!...“

„А не вмер би, коли-б ти признавсь,
З ким замірив ся стати до бою...“
І вогнем його погляд занявсь:
„Чорний радге, гиду ю тобою!“

„Та невже краща смерть за життя,
Смерть болюча, без чести і шани?“
„Краща смерть, ніж прожити без пуття,
Ніж носити ганебні кайдани!...“

До стовпа привязали... стоїть...
В висоті линуть вільні птиці,
Усміхаєть ся ясно блакить...
І підводють салдати рушниці...

Іван Франко.

Ю Н Ю І С Т А Д О Р И.

По бурхливім океані серед пінявих валів
Наша фльота суне, бєть ся до незвісних берегів.
Плещуть весла, гнуть ся щогли... Ось і пристань затишна!
Завертай! І бік при боці! І стерно біля стерна!
Кидай якорі! На беріг по помостах виходи!
Нічичирк! Ще ледво дніє... Пусто скрізь... Ставай в ряди!
Сонний город ще дримає... Схопимо його у сні...
Перший крик — наш окрик бою і побідніі пісні.
Та заким рушать, пускайте скрізь огонь по кораблях,
Щоб всі знали, що нема нам вороття на старий шлях.
Бухнув дим! Хлюпоче море... Щось мов стогне у судні...
Паруси залопотіли наче крила огняні.
Гнуть ся реї, сиплють іскри, мов розпалені річки...
Снасть скрипить... Високі щогли запалали мов сьвічки.
Що за нами, хай на віки вкриє попіл житевий!
Або смерть, або побіда! — се наш оклик боввий!
До відважних сьвіт належить! К' чорту боянь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам нову, кращу вітчину!

Кохавина д. 26 липня, 1904.

Ганна Барвінок.

САДОВНИЧА ШКОЛА.

Років із пять тому назад як я була у сьому запущеному саду, похилому, дупловатому і по-декуди підпертому: де-инде на деревах манячіли яблука, груші потроху, і там така-ж і людина посовом ходила з ціпком — сивезна, похила, згорблена, що сама ще потребує підперки, доглядала саду.

Побачивши крізь ветхий тин сї обставини заманулось мені зайти більше із цікавості в той сад, ніж із потреби того плоду. Зацікавив мене дідусь. Зайшла поготорити з ним. Да ще подумала: що да як би цей сад да вмів гомоніти, да переказав би нам так як у Андерсенових казках, що всі бездушні речі говорили! Я й сама таки маю древність — столітній стіл, що ще татусь залізши під його передягнувшись, щоб не пізнала — ховав ся від мене, а я його шукала. А скільки там за ним переобідало і значних людей і родини! Тут поминали близьких незабутих покійників і плакали, тут і весільні сьміяли ся і раділи в своїх мріях про щастє... Як би розказав, що тоді почував із їх життя! Як тоді було, які звичаї, які потреби духові й матеріяльні, щоб поміряти їх до теперішнього: ще згага накипає на устах, як подумаєш, які наші тепер невпинні бажання великі — до болісти серця, так просьвіта широко сьянула. І се все зворушило мою душу... Культури бажємо, широкого розвою і свободи ума, щоб розмахнути ся простірно надбанням науки і розширити їх далі і дати поживу иньшим працівникам для корисного вжитку.

Не визнаю я цього саду квітчастим: був же й він пахущий і рясний овочами, з веселим щебетанням соловія, що не одній душі надихав хоч хвилину щастя, поетичні мрії, умягчав душу, і все се мигтіло красою колись округи. І скільки оцей дідусь симпатичний, похилий, немощний, що колись не такий був... і також може мигтів постаттю, красною річчю, і всього перечував за свій вік, і почував молодо, радісно, що душа в гору росла! Багато мрій і бажань хвильово наплило і в мою голову... Сей дідусь може не раз боровся в життю своїм, а тепер притулившись уже в соломяній будочці, радіє і тому захисту, що здобув собі й такої роскоші на старість.

Не раз вітер трепав-трощив оті дерева похилі; так і він бував у боротьбі з життям трудним, що несумінно було, і риси залишили слід на його обличчі та на його похилій постаті.

Питаю у дідуся: — Хто тебе провідує, хто твою душу контентує-одогріває й одхає од усяких халеп?... Як оце сам ти тут живеш?

— Да було нас тут гуком, добродійко, — дідусь одмовив опершись на свою підмогу, — да Господь забрав, осиротив мене... Отого гилля потрощила буря — лист пошморгала на тих старих деревах, так і в мойому життю, добродійко, стало ся. Ото мав я двоє діток — померли; і стара приєдна була — сказати — теж умерла. За ними з жалю пошла... От я й зостав ся обшморганій, обголений бурею так, як оті мої сотовариші. А було нас рясно: Я їх поховав... Мир запоміг. А тепер щоб не простягати руки, я згодив ся саду стерегти і скінчити своє життя...

Я походила по саду, подивилась і посумувала в купі в дідусем. Гірка старість одинока, да ще й безхлібе...

— Хто-ж тепер до тебе ходить, дідуся, завитає? обіходить тебе?

— Онука що неділі ходить і сорочку мені приносить.

— А хто-ж тобі їсти варить? Хто годує?

— Бог.

— Як Бог?!

— Мир годує. То той, то сей принесе. Хто борщику, хто кашки, а хто й драночку дасть.

Я подумала: „Скільки тієї голечі, що сьвітять ся плечі!“ Кого Бог любить, тому і укаже як душу свою спасати.

— Натє-ж, дідуся, й од мене лепту. Се й мені Господь укажує вас шанувати.

— Нехай тобі Бог віку продовжить! Щоб твоя рука не знищала, хилих підпирати, моя добродійко, моя сизенька. Се-ж ти мені великдень зробила, мов красне яечко подала...

І ще щось дідусь ласкаво прикладав, дз я боржі пішла далі.

Швидко збігли сі п'ять років, як я була в сьому саду, і нагодившись подивувалась. Вбачаю: із за горизонту темного, вже зниклого саду випливає зьвізда й озаряє сей сад новим культурним сьвітлом і оживотворяє новим життєм те, що оджило, струхло — зробило своє...

Дивно, як воно робить ся: росте, жевріє все під божим натхненєм. Люди керують, працюють під надихом весильного могутого перста. Тепер тут рай. Все оживотворилось. Так як сьвіт послі темряви. Усюди пройшла культурна, осайна розумом рука. На шести десятинах усе поділила на частки і культивувала всяку рослину. Молоді прививки яблунь, друга частина груші, третя вишні, сливи гуком їх насаджено. Там ягідник, там куці малини 12-ти сортів, крижовник, смородина, порічки, усе підрізане, підстрижене, а що поранене, то змазане мазю й убінтоване стяжкою і підперте. Там парники з росадою з городини і цьвітошні. Округи дому квітовник мов веселкою обвитий ріжного коліру. Всяка рослина, всякий кутик охолоений, щиро любовно — мов коло живої душі упадали. Тут же виноград і пасіка. В хаті все порядно. Бібліотека і хороші підручники по господарству всяких галузій: по хліборобству, по садоводству, огородництву, пчоловодству роздаєть ся для читання учням для практичного розвою за для посівів і розпашки залежі. А иньшим за для духовної і моральної тиші з хорощим напрямом.

Під'їзджаючи до будинка „Школи садоводства“ з переднього фасаду ви бачите квітовник, красиво обкружаний газоном і живоплотами, з великим смаком. Можна думати, що се кусочок столичної дачі, тільки з тією ріжницею, що там садовники майже все своє життє на се покладають, а тут їх природа пестить, усьміхаєть ся, і підкріпляє. По стінах пнучі рожі як виноград деруть ся. Ростуть рожі деревцями з плакучим гиллєм, висотою в півтора аршина, а в горі шатром віти спускають ся і маленькі рози жмутами штук по десять в купі звисають у низ. Залюбувати ся можна... радісно подихає всяка рослина пахощами, веселим життєм, повна соків.

Видно, що тут гуком копошась ся і культивують землю працюючи й орошаючи її з запомогою сонця і роси. Сила велика! Всякий крок землі вихіснуваний, а колісь не те було!

Се Бог послав для користі людської нам хорошего терплячого працівника, земляка д. Терапонта Петровича Саєнко, котрий од зорі до зорі лазить по грядках, не вважа на росу, а иноді на спеку, або й вітер холодний, копошиться, культивує, то й сад, що був колись трухлий-похилий...

Провидінне дало йому духову і фізичну силу оживити безплідну затужавілу землю, запліснїлу, майже закинута, заросла кропивою, то курячою сліпотою, то хмелем, то будяками, лопухом. Та треба було погладити баюри, глинища. Йому все те удалось невсипнучим трудом викоринити і зробити таку принадну і корисну людяш школу.

В околиці округи сусідні сади понаповняли ся молодими щепами, кущами, ягодниками за дешеву ціну — настати ся не можна. І всякому тепер селянинови можна душу одвести то киселем, то пирожком, то вареником. Опріч того багато молодіжи захочено до приємної і здорової діяльності, вбачаючи перед собою такого учителя, що в під його рук усе так, як із води йде.

Х. Кулішівка, 1902 р. 16 липня.

Ольга Коренець.

У ТІНЯХ НОЧИ.

Прийшла на нього ніч дуже тяжка. Такі бувають у людей звичайно раз у житю. Стояв на переломі. І було йому як подорожному, що заблукав ся в пустини. Ніби ясно довкола, а не знаєш, де ти. Дорога веде у всі боки, у всі напрями сьвіта, а не знаєш, якою йти. Так було в його душі.

Як він бояв ся тої ночі, тої остатної ночі. Нераз думав рішити ся скорше. Не хотів відкладати до остатної хвилі. Хотів раніше рішити ся, а відчував, що не зможе. Знав себе. Від двох неділь відкладав із дня на день, із години на годину. І перетягнулось до тої ночі, тяжкої, бо остатної ночі.

Прочував, що так буде, але не знав, що буде так страшно. Страшно мов перед смертю. Думки мов переполохані птахи били ся по його голові, переплутували ся з собою, гонили одна одну. Їх шалений рух справляв йому діймаючий, майже фізичний біль. Нерви дрожали мов натягнені струни. А серце тремтіло легко-легесенько, майже нечутно, мов причаїло ся. Положив на ньому руку. Мав вражінє, що ось за хвилю, за дві воно або стане, не буде битись, або нагло страшно забеть ся і вискочить із грудий. За горло стискав його корч, мов якась дужа рука.

Нараз йому видало ся, що він сидить на судейському кріслі. Велять йому рішати судьбу чиясь, якоїсь дорогої, дуже близької людини. На долю або недолю, на щастє або на біль, на спокій або на розпуку. А від рішеня зависить жите — жите, що йде на вагу золота. А він не знає, де щастє, а де розпука, в чім доля, а в чім

недоля. Не знає і ніхто йому того не скаже. Ніхто й ніколи. І він не буде знати, хіба відгадає. З закритими очима відгадає. Від його прочутя буде залежати доля цілого життя, довгого мов вічність. І можна програти його, як програєть ся дрібну монету. Програти, коли має ся лиш одну ставку — одну-однісіньку. Волосє ставало йому на голові. Ломав руки, аж тріщали.

Коби можна ще відложити. Не рішати ся тепер, бодай не в сю хвилю. Якийсь час думати про щось иньше. Про що будь, лиш не про те. І не тремтіти так і відпочити. І не пам'ятати, що завтра буде вже по всім. Що не буде можна вже вернутись, не можна ні за які гроші. В тім, що вибереш, треба буде йти, йти без упину, мов у ярмі, на віки. І не оглядати ся поза себе, щоб не жалувати за тим, що лишило ся невибраним. А воно буде манити душу, буде здавати ся щастєм, дуже великим, бо страченим, добровільно страченим. А може не лише буде здавати ся, може дійсно воно буде щастєм-долею його життя, а те, що вибере, горем і розпукою?... Від тої гадки кров молотом стала бити в його висках.

Відчинив нервово вікно. Сьвіже, нічне повітре обвіяло його лице, кров не біла ся так сильно. Але шум у голові не уставав, п'єкольний шум.

Чи та ніч ніколи не скінчить ся?... Але ні! Най треває ще довго, дуже довго, бо що буде, як сонце зійде і застане його нерішеним? То було б уже занадто страшне. Най треває та ніч, лиш най не шарпає нервів так немилосерно.

Кривь відчинене вікно влетіла нічна комаха. Літала по кімнаті, бючись о стіни. Йому здало ся, що ся комаха — то він. Не зводив з неї очий. Так, се він, се певне, в ній його душа. І як вона побиваєть ся! Не знає, куди летіти. Летить на сліпо. А все головою о стіну вдаряє. Ух! як болять ті удари! Він відчуває їх у своєму зболілому мізку. Не вже-ж усе йому буде так щастити ся? Завсіди буде розбивати голову о перепону? Не вже-ж йому судило ся блудити непевно ціле житє?...

Як та темнота ночі, густа, непроглядна темнота, тяжить на мізку! Як входить у нього і затемнює гадки! Коби хоч один промінь сьвітла на небі! Нічого. Темно довкола. Чорна маса п'їтьми виповує ві всіх кутів його кімнати. Наближаєть ся до нього ближше, все ближше. Ось вона вже зовсім близько. Відчуває холодний подув — мов із могили.

Аж тепер пізнав її. То не тінь, не п'ятьма — се вона, його судьба, змйна і невмолима. Глядять на нього тисячами своїх чорних, погаслих очей, впиваєть ся ними в його душу і сьмієть ся з нього, пекельно сьмієть ся. Він хоче перемогти її, відняти в неї тайну свого життя. Мусить її дістати, дістати хоча би за ціну життя. Годі довше мучити ся. Тепер або ніколи... Кидаєть ся на неї з витягненими грізно руками. І паде.

Вертає до сьвідомости. Що з ним? Він має горячку. Сьвітло розжене мари. Засьвітлив лампу. Жовте сьвітло розігнало тіни. Вони причаїлись по кутах. У сьвітлі лампи окруженє видалось йому страшним, мертво непорушним. Особливо ті тіни по кутах. І то в тій тиші, глухій без одного звука. Дрож пройшла по його тілі. Загасив лампу.

Тепер йому легше. Втомлені нерви приспали ся. Коби лиш знов не прийшли привиди, що томлять душу! Все буде добре, коби лише сю ніч перебути. Коби можна було оминути її в дорозі життя, мов терне, що лежить на шляху.

Коби то вже завтра! Завтра він не потребує ршати ся. Буде по всім, по рішеню. Завтра він буде знати, чого держати ся. Буде такий певний себе, мов після побіди. І жите його буде лежати ясно перед ним, мов дорога в сонці. Так, так, йому буде добре і легко — всі сумніви він прожене від себе.

Коби лише діждати ся ранка. Як довго прийдець ся ждати? Бояв ся глянути на годинник. Може лиш хвилю, а може ще дуже довго. Хочє обчислити, скілько годин він уже перемучив ся. Але се йому не йде. Ся ніч довша ніж иньші, які пережив у своїому житю, довша ніж усі вони разом узяті. На години її не обчислиш. Се не одна ніч, а вічність.

Щоб заняти ся, стараєть ся конче обчислити той час. Та гадки про се пересовують ся по поверхні сьвідомости. В її глибині стоїть лиш одно питанє, одно, але страшне: „Як ршиш ся?“ І те питанє тяжить йому на мізку, висить над ним у повітрі, мов меч Дамокля, прилітає з тихим шумом на тїнях ночи зза вікна. А він не вміє відповісти на нього. І не знає чи зможе коли. Йому так тяжко, мов би великий камінь звалив ся на нього і давив. А в нього нема надії видобути ся з під того ярма.

Почало свитати. Повітре з чорного ставало сірим. На небі показали ся яснійші пасмуги, мов стрічки. Він задуманий не бачив сього. На сході зарум'яніло ся. Він підвів очи. В них відбив ся

нараз смертельний жах. Зірвав ся з крісла. Вхопив себе руками за голову і бігав по кімнаті мов божевільний. „Уже день, уже день“ говорив горячково, „а я ще нічого не знаю, нічого, що зі мною буде“. Бігав, зачіпаючись за річи.

Нараз до ніг його впала книжка. Скинув її зі стола бігаючи. Відняв руки від лица і підніс її. Машинально поглянув на її заголовок. Усміхнув ся і відітхнув глибоко. Одно слово, надруковане на заголовку, рішило його судьбу. Він на хвилю повеселішав. „Не я рішив — судьба рішила“, думав, „вона сама. Дала мені знак своєї волі. Най буде, як вона хоче. Я за се рішене не відповідаю“. Лице його прояснилось. Але вже за хвилю було йому, мов заложив собі петлю на шию.

Надія Кибальчич.

З малих краєвидів.

Мені здається, що я їду залізницею швидко-швидко і дивлюся у вікно. Поуз проходять різні краєвиди. Край дороги я часто бачу людей. Інших роздивлюся добре, інших ледви загляжу, але пересвідчаюся, що майже всі люди негарні та маленькі і мають обличчя з таким холодним, сухим, мізерним виразом, що у мене самої зникає бажання бути гарною людиною...

I.

Я у перше познайомилася із кузиною Ніною Масенко тоді, як вона тільки скінчила інститут. Мама—рідна сестра Ніниного батька і між ними та нашими були дуже гарні відносини. Вони часто листувалися, дядько кілька раз приїздив і гостював у нас, але Ніни ми не бачили. З малку вона була все при матері, що хворіла і нікуди не виїздила, а потім, коли та вмерла, її віддали у інститут. Дядько кожні кавікули збирався привезти її до нас, та за господарськими справами ні разу не зібрався, так саме, як і ми збирались кожне літо приїхати до їх на село, та й не зібрались.

Нарешті ми таки зібрались і поїхали. Ніна зустріла мене так щиро радісно, що я одразу почувала себе так, мов вік її знала й любила. Вона і вродою мені вподобалася: маленька, тоненька з смагляватим личком, ясно-карими величезними очима; риси у неї властиво не гарні, але я ніколи не бачила таких виразливих уст, як у неї.

Мама через тиждень вернула ся до дому, а я зосталась і про-була три місяці. Сільське жите мені дуже вподобалось, хоч дні минали так однаково, що їх не можна було одрізнити один від другого; та після города се був гарний відпочинок. Але Ніна ка-зала, що ця тиша до одчаю надокучає їй. В інституті тиша і тут тиша, а їй нема нічого гіршого над се.

Господарство у їх було велике і дядько цілком їм заоплю-вав ся; у нас же не мало ся ніякого діла і ми всі дні гуляли, читали, ласували та дивились, як працюють иньші. Часто Ніна затиала мене до челяди і се мені з початку не подобалось. Не-приємно стояти без ніякого діла та дивити ся на чужу працю. Але челядь завсїди була така весела, мов та робота не важка, і така привязна до нас, що ми раз по раз пробували з ними, і мені стало подобатись. Ніна навіть подругувала з дівчатами. Ми все пробу-вали і копати і гребти і вязати, словом за все брались. Ніна хоч трошки знала, а я у перше бачила, як це робить ся. Запевне з того нічого не виходило, окрім утіхи нам і людям.

Знайомих було зовсім мало, тільки кілька поважних панів з такими-ж поважними жінками. З молодіжи нікого і взагалі інте-лігенції мало, тим кожна інтелігентна людина здобувала тут нац-звичайну цікавість. З початку мене дуже сьмішило, як було Ніна зачувши гуркіт екіпажу кидає все і біжить мов навіжена до воріт подивити ся, хто то проїздить. Потім я й сама так увійшла в ту-тешне жите, що зачувши той чарівний гуркіт летіла до воріт.

Ніна вигадувала всякі розривки, які тільки могла. Найдужче вона любила ярмарки і розмальовувала їх такими яркими барвами, що я зацікавилась тай поїхала на одну, але розчарувалась. Для Ніни головна принада — юрба, де й яка-б не була, того і ярма-рок їй подобав ся. Вона з утіхою сновигала ся між людьми і това-ром, їла медяники, що лежали на столиках покриті пилюгою, слу-хала лірників. Слухаючи, вона аж в екстаз прийшла і сказала цілу промову про те, як любо слухати лірників, як це нагадує давні часи і яка у сьому поезія, я подивилась на сліпих — вони завсїди роблять на мене таке важке вражїне, від якого не зараз визво-ляюсь — і сказала, що нещастє заважає втішати ся поезією.

— Яке нещастє?!

— По мойому, нема гіршого нещастя, як слїпота.

Ніна здивовано подивила ся на мене, потім на сліпих і зди-вовано сумно вимовила: — А мені се ніколи на думку не спадало,

повіриш? Чи то не те, щоб не спало... а так... Усі так дивлять ся, мов це звичайна річ, мов так повинно бути, мов страждання тут нема... і я теж так... Ніна стала зовсім сумна, а мені було неприємно, що я поцувала її гарний настрій. З того, що він розвіяв ся, сліпим не стало легше.

Від'їжджаючи до дому я взяла од Ніни слово, що вона приїде до нас на Різдво, але її не було, бо дядька по звичаю не пустили господарські справи, а одній їхати він не дозволив. Після Різдва приїхав сам тижнів на два по якомусь ділу, а у Ніни боліла рука і вона зостала ся дома.

Приїхав і пробув більш місяця та порішив серед зими переїхати у місто. Казав: донька скінчила інститут. Нудьгує на селі, шкода дівчини... Зимою в хазяйстві мене не треба, чому-ж і не задовольнити її... мій обов'язок... і т. п.

Дочка не пододала господарських справ, пододала їх пані Яворська.

Ся пані, жінка багатого і значного урядника, пишна білява красуня. Хоч її дочці певних двадцять п'ять, але пані ще цвіте і, щоб там не казали про косметичні добавки, ще довго цвисти-ме. В нашому місті, хоч воно і губерньське, але як і в повітовому всі знають усіх. Паню Яворську всі знали, вживали преподобницею і всі намагали ся бути з нею знайомими, вважаючи це для себе пошаною. Її дочка була на вигляд дитина не дитина, дівчина не дівчина, а просто якась чортиня; і по вдачі теж. Вередлива, гостра, сьмілива до безголовя, незважлива на людський осуд, можна сказати прямо непутяща і це тільки через значного батька вдавала громада, що не примічає її поведження.

Почувши про переїзд, Ніна без краю раділа і дякувала батькови. Дійсної причини їй ніхто не сказав.

На щастє трапилась у одному дворі з нами гарненька квартирка і вони переїхали. Я почала знайомити Ніну з містом, чи то гуляти по йому, водити її до рідні та знайомих, бувати у театрі, а втомившись сидіти край вікна та переказувати біографії тих, що проходили поуз. Звичайно мало гарного могла я переказати.

До знайомих Ніна відносила ся так щиро, чого вони здебільшого не були варті; від театру божеволіла, а за те біографії робили на неї таке важке вражінє, що я покинула свої оповіданя. Вона мабуть думала, що погані люди і погані вчинки існують тільки в романах.

Зустрівшись із тією людиною, яку вважала поганою, вона виразно показувала їй свою антипатію. Так раз ми були у театрі, де вона вподобалась одному добродієви. Його фамілія Дорович. Я в той час не була з ним знайомою, але як і усі знала, що воно таке. Вродею він був неможливо поганий, а вдачею та поведженем ще гірший. Се друга Іра Яворська, тільки ще нахабніщий, ще витівніщий; йому не було ні перешкоди, ні впливу, але він був страшенно багатий, то йому все добре минало. У нашому місті йому ні одна панна не подобалась. Усі — казав — на один зразок, без ніякої оригінальності і або нудні, або намагають ся походити на непутящих дівок.

У театрі він став придивляти ся до Ніни; очевидночки його здивувало, що гарна панна не грає очима і на всіх дивить ся однаковим поглядом, бо у Ніни тоді не було і тіни кокетства. Він увесь час ходив за нами, ставав на дорозі і дивив ся на Ніну з підкресленою увагою. Вона страшно розгнівалась і голосно висловила свою думку про його, чим, звичайно, викликала ще більші заходи, так що ми не дослухавши пєси втекли.

Коли ще ми були на селі, Ніна питала, чи не зустрічала я в місті панночку Настю Термецьку. Її батько та мати колись мали маєток посніль Масєнків і Ніна з Настею подругували. Потім маєток Термецьких продали за позички і вони переїхали у місто, де Настя вчилась у гімназії, а батько мав маленьку посаду. Ніна тепер не знала, де вони і що з ними. Я згадала, що зустрічала у когось із знайомих цю панночку, не гарну, завсїди з великим смаком убрану, привітну, непримітну і завсїди у остатній ролі. Але я чула про неї, що у своїй компанії вона дуже і дуже вільно поводить ся. Гімназії вона не скінчила, бо за неї не могли давати плату і взяли з четвертої класи. Розказували про неї, що вона дома майже не бувала, а проживала то в тих, то в сих знайомих. Її кликали на допомогу, коли де збирав ся вечір, од'їжджаючи брали доглядати за господою, прохали що небудь пошити і за се дарували яку дрібницю. Брали до себе гостювати панночки, бо вона була здатна на ріжні сьміливі, потємні пригоди і не заважала, тим, що негарна. Батька її я теж зустрічала — несимпатична людина. Він завсїди всіх судив і ганив, та будши стародавнього роду вважав себе вищим від усіх і гнівав ся, що ніхто сього не примічав. Матері я не бачила і нічого за неї не чула.

Ми роздобули Настину адресу і Ніна побігла до неї. Вернулась як зачарована і розказала, що у Насті познайомилась із її кузиною Марусею Корнієнко, що ця Маруся надвичайна дівчина, і розумна і освічена і живе тільки для ідей, забувши про все власне. Вона йде у народні учительки і разом готуєть ся на курси, щоб мати змогу більше приносити користі. З розмови Ніна догадувалась, що там є цілий гурток, який має невідомі їй потаємні справи. Маруся-ж казала, що увесь город ненавидить їх за ідеї та за те, що вони більш розвинені, мають гарні думки, не дбають лише за себе.

На останнє я, правду кажучи, здивувалась, бо будши знайомою трохи не з усім містом, нічого не чула ні про Марусю, ні про який такий гурток. Очевидячки людина занадто побільшувала своє значінє на сьвітї. Я тільки пригадала одного студента Корнієнка, якого бачила колись у брата. Він не походив ні на кого з товаришів, такий був мовчазний, чи замислений, чи смутний; мало говорив, ще менше усміхав ся. Гарний парубок із тонкими рисами і дуже ясним пишним чубом. Я спитала, чи це не рідня Марусі? Ніна сказала, що брат. Їх тільки двоє, рідні ніякої нема окрім Термецьких; вони у їх і квартиру наймають. Корнієнко вже скінчив і хоче бути земським лікарем.

Ніна ще довго розказувала всячину про їх і сама багато не розуміла з того, що чула. Корнієнко хоче писати популярно-медичні книжки, бо в їх велика потреба. Вони щось розповсюднують між народом... Тут Ніна змішала все до купи і прохала мене роз'яснити те, чого вона не розуміла.

II.

Раз я забігла до Ніни і побачила, що вона збираєть ся йти. Вона нервово-жваво обернула ся до мене :

— От у нас із Настею умова : коли не прийде до шестої години, то я повинна іти до неї. Ходім до неї у двох, Таню ! Ходім, сердечко !

Мене зовсім не цікавило знайомство з Настею, але Ніна так прохала, що я згодилась. Я одразу як прийшла, то зауважила, що у неї тремтить голос, що вона знервована і все так повертала ся, аби я не бачила її обличчя. Придивилась таки — очи заплакані.

— Чого ти така, Ніно ?

Вона не встигла нічого сказати, як увійшов дядько. Ніна вхопила брилик та вуаль і стала надівати.

Дядько пройшов ся по хаті, сів у креселко і гляючи у бік почав :

— Жінка одного мого знайомого, пані Яворська і її донька хочуть із тобою познайомити ся. Вони прохали, щоб я привіз тебе до їх. Там тобі буде весело. Вони такі привітні люди.

Я бачила, як затремтіла при цій мові Ніна і зрозуміла причину її настрою. Певне, що це їй розказала Настя. За остатніми словами дядька Ніна повернулась і крикнула :

— Я... я... ніколи... чуєш, ніколи не хочу до їх... і тобі...

Вона не скінчила і вибігла з хати. Коли я зараз пішла до неї, то вона заховавшись у подушки плакала. Побачивши мене схопилась, мовчки умилась, одяглась і ми вийшли на вулицю.

І зустріли Яворських ! Вони проїздивши пильно розглядали Ніну з таким виглядом, мов вона була на половину їх власність. Коли-ж ми проходили до бульвару, то при вході стояв Дорович. Ніна йшла попереду, він трошки одступив даючи їй дорогу, але так, що вона не могла пройти не черкнувшись об його, а він тим часом що найнахабніше дивив ся просто їй в обличчє. Мені за нею не дав пройти, а вийшов сам. По такій зустрічі на Ніну було страшно глянути.

Настя загляділа нас у вікно і вибігла аж на рундук. Ми увійшли в господу і мене вразив її вигляд. Скрізь висіло павутиннє, по кутках лежало сьміттє, мебелі мало і та що була, поставлена як навмисне не закутно. Настя провела нас у свою хатину, там було чепурненько, але теж убого : два столи, ліжка, кілька крісел. На стіні висіли сукні закутані простиралом, під ними стояли картонки. На столі лежав блакитний станик із легкої шовкової тканини, штучно оброблений прошвою та атласовою стяжкою. У йому стреміла голка, видно: Настя виглядаючи Ніну шила.

Ми посідали і почалась розмова про се та про те, більше про моди з приводу блакитного станика.

— Це у тебе дуже гарне, — завважила Ніна розглядаючи його.

— За те-ж не дешево мені й влетіло ! Мені вже на убрання нічого не дають. Буквально ні копійки вже більш року. Батько що дня у клубі грає... Чи повіриш, що він иноді нам і на обід не дає ; так без обіду й сидимо, а він іде обідати до знайомих. Поло-

жим, що й мене майже ніколи нема дома.. Мамі найгірше, вона вже як старчиха убираєть ся. Але вона сама винна, тут треба змагатись, а вона ні слова... аби не клопотатись. От і з гімназією; правда, я сама хотіла її покинути, але я-ж була мала... вона і не ворухнулась... Я змалку де хочу буваю, а вона й не зна, де я.

Настя стала викладати усе своє домашнє лихо, не зважаючи, що я була зовсім чужа і мені ставало ніяково, тай ті всі розповіді робили дуже гнітюче й неприємне вражіннє.

Розмову перервала сама пані Термецька, здорова жінка, з очима без ніякого виразу, одягнена майже у рамя. Вона мовчки увійшла, не дожидаючи, щоб Настя нас познайомила, подала нам руку і зараз вийшла, мов зайшла не туди, куди хотіла.

Коли вона вийшла, Ніна спитала :

— Чому ти не візьмеш якої посади? Я думаю, можна-б знайти.

— Батько не дозволяє.

— Чому?

— Каже, що це буде опорок на наш стародавній рід, коли дівчина піде у найми.

— Ой, Боже! — скрикнули ми з Ніною.

— Залевне, се сьмішно. А то йому здаєть ся не опорок, що ми скрізь винні. І за квартиру, і за хліб, і за мясо, і за крам... Нам крамарі трохи не що дня нагадують, наймички роблять скандали, а він каже, що на хамів не треба звертати уваги... Нас скрізь зневажають і це нічого!

Настя взяла станик, щоб повісити його. Коли скинула простирало, я побачила чимало убрань і все гарних. Це мене здивувало, за які достатки вона може їх справляти і спитала, чи має який заробіток.

— Де-б я його взяла! Лекцій мені ніхто не даєть, а ось одній родичці дві сукні пошила — обіцяла на блюзку набрати, та так обіцянкою і востало ся. Друга за дві блюзки дала стяжечку... здебільшого так, а я хоч ніде не вчила ся шити, проте гарненько вмю...

— Де-ж ти гроші береш на це? — показала Ніна на сукні.

Настя зглянула на неї, замислено зсунула брови і не зараз відповіла :

— Ох, заплуталась я у позички! Вже сїмдесят карбованців винна... — і додала швиденько, злякано глянувши на мене.

— Тільки, Бога ради, нікому не кажіть.

Ми запевнили, що цього не зробимо, але Ніна просто у одчай прийшла, що Настя таке накоїла; та дівчина видно і сама добре знала, що погано, та не хотіла й замислюватись, усе звертала розмову на Корнієнків. Тут Ніна забула і пані Яворську і Настину позичку та слухала, слухала.

Настя нічого нового не розказала й наче навмисне говорила все гарне; я вже бачила, що одно ймення Корнієнків було Ніні чудовою музикою.

Як стало темніти, ми пішли до дому і на виході зустрілись із якоюсь панною. По описанням Ніни я одразу догадалась, що це Маруся Корнієнко. Вона була низькоока і тоді тільки пізнала Ніну, як та обізувалася. Нас познайомили і Маруся запросила усіх до себе. Ніна була така рада, що не спитавшись, чи хочу я бути у Марусі, пішла і мене потягла.

Маруся була висока, струнка, з ясною мов льон косою, з чорними оксамітними бровами і синіми прозорими очима. Погляд був наївний, дитячий, уста зложені по дитячому, вимова дитяча; Маруся говорила тихо, не швидко, але коли говорила голоснійше, то проривались якісь неприємно різкі нотки, а в виразі очий часом проглядало наче пильно приховане щось сухувате, навіть недобре. Та все це бачилось по тім, придивившись, а то вона здавалась справді симпатична.

Її хата була велика, ясна, з мягкою мебелю, з рослинами і безлічю усяких цяцьок. Оті всі цяцьки, ті рожеві стяжки біля навісок, усякі окраси переважно рожевого коліру неприємно вражали своєю затертістю та панянством. Серйозній дівчині личила-б иньша обстановка.

Майже зараз за нами почув ся дзвоник, Настя побігла одчияти і вже більше не вернулась. У хату несміливо увійшла негарна, привяла панна, убого убрана, з стриманими рухами і жалібними очима.

Маруся придивилась до неї і здивовано спитала:

— Це ви, Ольго Степанівно? Відкіля ви взяли ся? Сідайте! Панна Іваненко, панна Масенко, панна Стефанівська — познайомила нас. Панна сіла.

— Приїхала шукати роботи. Лекції.. музику я теж знаю... — тихо почала вона.

— Що-ж ви покинули Яблунівку?

— Брат одружився і.. будинок малий, хат мало...

— Се значить, невістка запапувала. Так вам лекцій? Нехай я пошукаю.

— Будьте ласкаві! Я така рада, що знайшла вас, а то у мене ні єдиної знайомої душі тут нема. Аж моторошно самій у чужому місті.. — У Іваненко виступили сльози і вона замовкла, а ми стали розмовляти між собою, де-б можна дістати лекцій, даючи їй час подолати свій сум. Вона ще трошки посиділа і пішла; прощаючись, дуже прохала Марусю зайти до неї, бо так тяжко в самоті.

Коли пішла, ми стали розпитувати, хто вона.

— Це у батька колись був економ, так це його дочка, — недбало відказала Маруся.

Знов подзвонили, прийшло кілька панночок. Стали збирати ся гості. Прийшов і Корнієнко; він мовчки з усіма привитався і сів у кутку розглядаючи книжку. Його брови були трошки зсунуті і це йому дуже личило.

Тут була все молодіж та ті, які вважали, що належать до неї. Найбільше скрізь і всюди була на очах одна панна; Ніна казала, що це найкраща подруга Марусі і так її любить, що майже завжди живе у неї. Я знала про неї, що вона з дуже доброї сім'ї, але не має ніякого діла. Ніна розказувала, що вона вважає лекції, шиття та службу „дармограйством для панів і допомогою злу“, тим і не хоче нічого робити.

З усіх гостей вона найбільше говорила і все на ту тему, що найвища вартість людини — це незалежність, а її може дати тільки праця. І що ніколи, навіть у дрібницях, не треба приймати не зароблену поміч від інших. Мабуть через се вона демонстративно не сіла на сталець, що подав їй один із паничів, і майже вирвала не подякувавши у мене з рук тарілку, яку я підсунула. А мені все лівля у вічі її сукня. Напевне, що вона наділа Марусину, бо була їй не до стану і з Марусиною постаті.

Була ще одна панна. Всі знали у нас, що єдина мета її життя — грати ролю, де і яку, все одно. Це веселка, що має всі кольори, які не питаєш. Проте тут її дуже шанували. Сьміяла ся в думках із одного панича. Він говорив так красно, що сам мов соловейко заслухував ся своєї мови, того часом кінчав за те, проти чого з початку повставав.

Розмови були майже виключно ідейні, такі з першого слова почали ся, мов по програмі. Мене вони знали і говорили вільно.

В оціх питаннях мені не все досить ясно, моя рідня і наше коло не в ідейних, мало доводилось чути такого, але те, що тут говорилось, мені не подобалось. Думки здавалися вузкими і неокритикованими, а головне — нещирими.

Мені було трошки сьмішно з Ніни. Вона мала вигляд побожної людини, коли та вступає у сьвяте місце. Напевне, що Марусина хата була для неї храмом ідей. Бідна дівчина мовчала, уважно слухаючи і боялась вимовити слово, щоб не сказати чого дурного та не понизитись у думках своїх богів. Усі питання, які тут здійснювалися, були цілком їй незнайомі, у їх вона не могла мати власних поглядів, а показати це соромилась. До неї обертались дуже любявно і з цікавістю розглядали, так саме як і мене, а вона це вважала за щирість та приязнь і, видно, почувала себе такою маленькою, мізерною, гадаючи, що не заслужила такого щастя.

Я теж мовчала стежучи за всіма, мовчав і Корнієнко розглядаючи свою книжку. Тільки як хто говорив що небудь для його цікаве, він підводив голову і дивився на того, але я не могла вгадати, чи ганить він, чи згоджується. Коли-ж той, що говорив, кінчав, то Корнієнко знову схилявся над читанням. У його були дуже гарні очі, великі, темні, а погляд серйозний і якийсь загадливий.

Згодом розмова стала брати теми з окольного життя. (Робило таке враження, мов по програмі вже все скінчилось і товариство з легким серцем узялося за цікавіше). Згадали про Яворських. Яворські — казали — були найгірші їх вороги.

— І можете собі зрозуміти, яка ця Іра нахабна, — говорила Маруся. — Які брехні вона про нас розносить, як скрізь нам перешкаджає!... Памятаєте, той наш спектакль? — А це колись на гулянні казала Олененко, що хоче зі мною познайомитись. Запевне — я ні за що. Їй хочеться увійти у наш гурток і розруйнувати його. Або може для тебе, Андрію, — жартуючи звернулась до брата, — ти їй, кажуть, подобаєшся.

Корнієнко півогидливо глянув на сестру і нічого не відмовив.

— Який ти негідний... для панночок, — двозначно вимовила Маруся. Що то, натяк? Я глянула на Корнієнка: наче Бог на землі. Не йму, положим, віри, щоб у наші часи вони ходили по землі.

— А, он що, панове, чи не назна хто з вас лекцій? Тут приходила одна немолода панна і прохала знайти їй. Її становище погане, зовсім без грошей, — голосно звернулась Маруся до всіх.

— Хто-ж його зна! може де й є, — почувось звідусіль.

Мені пригадалась бідна Іваненко, як вона щиро звернулась до Марусі і як їй мабуть тяжко в незнайомому місті, самій, без рідні, навіть без знайомих. Я сказала Ніні, що треба узятись та знайти лекцію і піти до Іваненко.

— Підемо з вами, Марусю?

— Обовязково.

Увійшла Настина мати несучи піднос зі склянками чаю. Ні до кого вона не привитала ся, ніхто до неї, тільки Маруся недбало і незадоволено кинула:

— О, знов нема наймички!

Я пересіла до малого столика пити чай і примітила там цілу купу малюнків із шоколяду. Спитала Марусі, що це у неї за колекція.

— Для будучих учнів збираю, — по дитячому весело відмовила дівчина, — знаєте, для їх це дуже цікаво буде малюночки...

— Одначе ви любите шоколяд! скільки назбирали.

— О, я така ласуха! Але шоколяд купую не иньший, як із малюнками, хоч він мені менше подобається. — Це було сказано зовсім серйозно, навіть із повагою і фізіономія стала така наївна і мила, що зоставалось тільки любити ся. Але я в цю хвилину почувала, що вона мені дуже не подобається і що всі її міни роблені, що її ідейність теж саме, що її убрання в англійському стилі — щоб відрізнятись.

Ми пішли до дому зовсім пізно.

Ніна була як у чарах і спитала, чи дуже мені вподобалось у Корвієнків.

— Так собі, нічого, — відказала я, шкодуючи холодити її палке захоплення, а вона це зрозуміла.

— Як то? тобі не подобається? Ой, ти занадто світська панна і на все дивиш ся занадто по панськи.

— Я думаю, ти ще гаразд не розбереш, що по панськи, а що не по панськи, — засміялась я, хоч її тон мене зачепив. Ми-ж із нею були такі щирі, так і любили одна другу, а перший хто зустрів ся, вже має такий вплив, що вона думає дивитись на мене в погорда. Я ще їй сказала:

— Ти так надихалась тієї ідейної атмосфери, що в тебе у голові туманіє.

Вона промовчала, значить, гнівалась. Так ми дійшли до дому і розійшлися по своїх господах.

III.

Отся розмова лишила щось неприємне. Хоч із верха наші відносини зоставались такими як і раніше, та щирости вже не було й бачились ми не так часто. Ніна познайомилась із усім гуртком Марусі, що дня куди небудь ходила і була наче в дурмані. Навіть те, що вона почула про батька, було, здається, їй однаково. У протязі двох тижнів вона стала зовсім иншою. Найперше нашла собі простеньких суконь — тоді як раніше мала такий смак до всього барвистого та блискучого, що я її нерозвинула — волосся складала просто, не їла ласощів, сама прибирала хати, а всі свої гроші кудись віддавала. Її шучило, що вона живе в гарній господі, має гарне убранє, що має смачну їжу, що користується послугами наймичок.

Я не знала, що мені робити, бо боялась сказати своїм, щоб вони ще гірше не накоїли, а примусити Ніну глянути критично на той гурток я не могла. Річ у тім, що проти ідей я нічого не мала сказати, а що до способів, якими хочуть справдити їх, то тут уже я сама нічого не розуміла гаразд. І справді, раз на питання компетентні люди відповідають ріжно, то се значить, що на його ще нема відповіді.

Проте я взяла ся впливати на Ніну насмішкою. Раз, коли вона журилась, що не може всього віддати другим, я сказала:

— Як хоч, голубко, а ти ще зовсім інститутка. У тебе, як і в кожній людині, людське горе було перед очима та ти його не примічала, поки не показала тобі Маруся. Бо Маруся тобі вподобалась. Ти кажеш, що тобі соромно жити у достатках? Перед ким тобі соромно?

— Звичайно, перед людьми.

— Се-б то перед Марусею і комп... Коли-б ти сказала: сором перед тими, що не мають достатків, або перед собою самою, а то перед людьми. Ті люди! І де ти бачила, щоб робили так як говорять? Ось спитай поради у своїй Марусі, як це робить ся, і бери в неї приклад. Хиба вона відказала ся від теплої хати, від гарних суконь та смачної їжі? А ти шиєш собі простенькі убраня.

Це, знаєш, великі роскоші, щоб до кожного настрою мати окрему сукню. Ти кажеш, що тобі соромно сидіти згорнувши руки? Ну, так скористуйся, що в тебе є протекція і одбий найкращу посаду, про яку мріяла яка небудь Іваненко. Запевне, що діло ти гірше робити-меш, бо і не вмієш і не звикла і не бояти-мешся стратити посаду, і вважати-меш, що ти досить уже тим зробила взявши її. За те тобі буде пошана від людей, що ти, багата панна, а сама собі заробляєш на шовкові сукні та дорогі ласощі. Або розповсюдною...

— Годі! більше вже не можна сказати!

— Ні, можна. Але жалкуючи тебе на цей раз мовчати-му. А ти от скажи, коли ви з Марусею зберетесь до Іваненко?

— Я вже кілька раз нагадувала Марусі, та у неї все часу нема.

Я собі подумала, що у Марусі був час зараз віддати нам візит, але своїх думок не сказала Ніні, а попрохала її піти до Іваненко, бо я аж дві лекції знайшла.

У хату заглянув дядько.

— Ви тут, панночки? Ідьте у світлицю, там до нас гість прийшов. Я вчора з ним у клубі познайомився. Чепуріть ся та виходьте.

Ми стали крутити ся перед дзеркалом і спитали, хто ж то такий.

— Се тутешній багатир Дорович.

Ми аж скрикнули.

— Я ні за що не піду, — рішучо сказала Ніна і сіла.

Дядько сього вже не чув і я мабуть хвилини в десять вмовляла її, аж поки знов не прийшов дядько і тоді ми силою витягли Ніну з хати. Вона увійшла у світлицю така тремтюча і бліда, що Дорович задержавши її руку, подивився на неї з великою цікавістю та усміхнувся. Ніна сіла на краєчок стільця, а через мить утекла; я пішла її завертати. Вмовляла, вмовляла, аж розсердилась, і вернулася, щоб покликати дядька на поміч. Тільки увійшла в поспільну світлицю хати, як із других дверей Маруся в своєю по-другою. Двері у світлицю були незахилені, а Дорович сидів як раз напроти. Панночки так і оджахнули ся чи з жаху, чи з великої цікавості.

— Дорович!!

Я підійшла до їх.

— Чого отой тут опинив ся? — забувши во мною привитатись спитала Маруся.

— З першим візитом.

З'явила ся Ніна. Догадуюсь, що вона пішла слідом за мною, щоб крізь портєру роздивитись Доровича.

— Які у вас гості! — прикро сказала Маруся. — Коли-б знала, що у вас його зустріну, то не прийшла-б. Це страшно у вас бувати. Таким людям мені гилко подати.

— О, ми підем у мою хату. Чого нам туди йти? Ходім, — наївно заспокоїла її Ніна. На обличчях панночок відбилось велике незадоволенє. Вони увесь час, поки були у Ніни, говорили їй одні неприємности і були такі холодні в нею, що як пішли, то вона зосталась дуже засмучена. Примітивши їх відносини, вона подумала, що чимсь винна, а що не знала чим, то та невідома провина здавалась їй усе більшою і більшою.

Знаючи її вдачу, що вона тільки на людях могла розвіяти сум, я пропонувала зараз іти до Іваненко і ми зібрались. Проходячи через сьвітлицю побачили, що Дорович і досі сидить. Мабуть наважив ся ждати, поки батько знесилений розмовою, яку гість не підтримував, не примусить дочку знову прийти. Ми демонстративно зайшли попрощатись і сказали дядькови, щоб він нас не ждав, бо ми підем до Іваненко, а відтіля до нас і з ким небудь зі старших зберем ся на гуляння.

Це останнє сказала Ніна, а я знаючи Доровича, була певна, що він туди прийде і подратувала Ніну, що вона назначила йому стрівання.

У Іваненко були ми не довго, бо й так запізнались, а вона жила далеко, у темній вузкій вулиці. Її хатка, або краще сказати комірка, була низька та душна, а вона сама за цей час дуже звелася. Вона страшенно зраділа, коли ми прийшли. Здасть ся, й лекціям не була так рада, як живій душі.

Від нас пішли з братом на гуляння. Публіки в саду було вже доволі. Тут завсїди повно і можна побачити увесь город, можна спостерігати всі історії, симпатії, вдачу кожного. Ми трошки походили по головній алеї, слухаючи музику, або, правду сказати, розмови, кланялись знайомим і судили всіх, як звичайно, коли розглядаеш юрбу.

Цей сад ділить ся на дві частини: сад на горі і сад на низу. На горі по середині широка алея, від неї на всі боки ідуть ву-

венькі стежки з низько похиленим над ними віттям, чорні, мов тунелі. Трошки осторонь від алеї літній малесенький театр. Сад понизу — це доволі велике, нерівне коло з кущів, а навкруги широка стежка. Ся частина саду дуже розложиста і спускаєть ся аж до річки.

Ми погуляли трошки, але брат побачив десь товариша і зник, а ми пішли шукати Іру. Ніна страшно сердилась на мене, що я знайома з такою людиною і сказала, що ледви заглядить її, то втече. Ми підійшли до театру; там саме грала якась мізеренька українська трупа і в театрі, як завсідн, майже нікого не було, тільки в льожі сиділа родича Яворських. Найкраще було видно Іру. Вона була в червоній сукні, сама суха, жовта, мала, гнучка. У неї чорні, вузкі, косо поставлені очі, заканзублений ніс, червоні як кров уста і занадто коротке підборіддє. Мені треба було з нею побачитись, бо у нас уряджали спектакль та дали мені непідходящу роль. Такі ролі завсідн брала Іра, а тепер чогось відказала ся. Я хотіла її прохати, щоб визволила мене. Ми з Яворськими зустрічались у спільних знайомих, часто грали в одній пєсї, брали участь у одних гулянках, але мама не любить їх і сторонить ся, а брат терпіти їх не може. Проте зовсім не мати ніяких стосунків не можна живучи у нашій громаді, бо вони всюди є.

Я не хотіла заходити до їх у льожу і ждала, поки Іра вийде, але ледви завіса спустила ся, як Іра швидко пішла здовж алеї розглядаючись, мов кого шукаючи. Так і звикла з моїх очей. Я ждала її, ждала, та вона тільки за третім дзвоником прибігла в льожу і я не встигла зупинити її.

Майже зараз підійшла до нас Настя. Вона мала задоволений, потішений вигляд. Сівши біля нас вона розповіла, що коли сиділа в кінці алеї доволі темному і безлюдному, дожидаючи одну подругу, як до неї підійшла Іра, сіла біля неї і пригадала, що вони колись зустрічали ся у знайомих, що вона досі якось її не пізнавала, а це пізнала. Почали розмовляти. Іра спитала, чи знайома вона з артистами, що тут грають. (Настя завсідн крутить ся за кулісами літніх театрів). Коли сказала, що знайома, то Іра попрохала познайомити з головним актором. Настя зараз пішла і покликала його в одну з темних алеї, де по умові ждала їх Іра. З першого слова актор порозумів ся з нею і вони розмовляли так, мов давно були знайомі. В алеї було сиро та холодно і Іра змерзла, хоч була в теплій накидці. Актор гаянтно зняв свою чумарку і закутав

панну. Після другого давоника Іра вернула чумарку, подала руку і сказала: до побачення. Парубок не випустив руки і так вони дійшли до сьвітла.

— Моє становище третьої особи буде не дуже приємне. Вони забулись за мене, а я боялась піти, бо може Іра сього не хотіла, — докінчила Настя.

— О, Боже, яка гидота! — прямо з одчаєм крикнула Ніна

— Ось тихше, — зупинила я, — по всьому саду чути.

Ніна гнівно висловила, що тим існує всяка гидота, що порядні люди годять ся в нею. На це я відказала цілою низкою приказок: „Один у полі не воїн“, „З вовками жить, по вовчі вить“ і т. п., щоб подратувати. Вона мене не слухала, говорила своє і не бачила, що до нас підходив Дорович, кумедно одягнений у ясний картатий костюм і зелений картузик.

— А подивись, хто то йде до нас, — сказала я злорадно.

Ніна так і притихла.

Дорович сів близьенько біля неї, вона притиснулась до мене і дивилась у протилежний від його бік.

— Правда, тут музика гарна, — звернув ся добродій до неї.

— Мені не подобаєть ся, — одривала коротко. Вона завсїди любила тут слухати музику, але досить було почути про неї від Доровича, як та здалась щиро поганою.

— Ви мабуть більше співи любите?

— Не знаю.

— Як то „не знаю“? А хто-ж зна? Може ви знаєте? — спитав мене. Прямо бавив ся Ніною, як диким кошенятком.

— Звичайно, я не розмірила точнісінько, що більше люблю, — роздратовано сказала Ніна.

— Ви чудово співаєте. Я раз довго стояв під вікном у вас та слухав. Та чого ви не хочете зо мною говорити?

Ніна стала як мак і від несподіванки глянула Доровичу у вічи, та зустрівши насмішкуватий, гострий погляд, не стямилась, схопилась і пішла геть.

Звичайно, я за нею. Я вже розсердилась і сказала їй, що вона не вмє поводитись, як розпещена дитина. Це було вислухано дуже покірливо.

Ми спустились у низ і сіли на ослоні під великим деревом, де нас зовсім не було видно. На низу публіки зовсім не було, коли не коли хто проходив. В кінці саду при місяці блищала річка,

вона здавалась де далі все вузшою між високими, тісними берегами, і далі зовсім ховалась у ліс. Другий берег крутим кряжем ішов у гору і був покритий чорним сосновим лісом. У горішньому саду різнобарвними огниками світилися ліхтарні, відтіль чула ся музика смілива, запальна, а з низу, від річки долітали далекі, далекі співи все тихшаючи... хтось їхав на човні... І як мені в тумить хотіло ся бути там на чорній з відблисками воді, щоб із обох боків чорнів глухий ліс і щоб я не чула й слова людського!

Поки ми любували ся нічу, якийсь пан спустив ся з гори і пройшов поуз, не примітивши нас. Ми пізнали міського старого гультая. Він пішов далі навкруг кола і зник. Якийсь час не було нікого. Потім на горі майнула біла сукня і дівоча постать спустилась у низ, тільки не по нашій стежці, а з другого боку.

— А у мене, Сергію Миколаевичу, знов до вас проханье, — почув ся по другий бік кола Настин голос. Тон був на пів фамілярний, на пів несміливий.

— Знов? Знов? Се значить, знов позичка.

Се голос того пана, що пройшов поуз нас. Тон цілком фамілярний.

— Так саме. Позичте мені, будь ласка, ще двацять. Необхідно треба. Я зароблю і верну вам, даю слово!

— На вертанье, голубонько, я й надії не маю. І де-б то ви так заробили? Що вже й казати таке! А от ви краще приходьте до мене завтра пізенько у вечері. Чуєте? Ось маєте двацять рівно.

Стало тихо.

Через хвилину постать у ясній сукні забіліла по той бік кола і сховалась на горі за деревом.

Зараз після сього друга постать, тоненька та маленька, швидко майнула поуз нас із мелодійним, без краю злосливим сміхом.

Ніхто иньший, як Іра.

Ми сиділи мовчки, мовчки...

З гори спустила ся Настя і тихо, наче що розміслюючи, йшла у низ. Уже майже минула нас, коли якось глянувши побачила і підійшла. У руці видно щось затиснула.

— От пригода! — несамохіть вирвалось у неї.

— Пригода! — різко сказала за нею Ніна.

— Що ти кажеш?

— Ми чули...

Настя одразу хотіла щось сказати та не сказала; кілька хвилин стояла мовчки похиливши голову.

— Що мені робити, я й не знаю. Ніколи сього не сподівалась.

— А ти таки взяла гроші?

— Взяла... ось... — показала на долоні. — Так не знаю як... я остовпіла...

— І взяла! Піді верни.

— Я йшла з такою думкою... але не знаю, як це зробити... коли-б не образив ся...

— Образив ся?! А він же тебе як образив?!

Настя зробила ступінь, зупинилась, подивилась на гроші і в жалем покривилась.

— Але я йому ще винна... що з того, коли тільки ці верну? А у мене на брилику стяжки зовсім полиняли...

— Я візьму у тата, тепер у його є, і ти йому усі вернеш. Ходім до дому!

— Не хочу, не хочу ні за що! — несподівано енергічно повстала Настя. — Ніколи не хочу! Як то, ще доведеть ся вертати! — Вона змішала ся, замахала руками і говорячи „ні за що, ні за що!“ втекла. Одначе свої гадки доволі ясно змалювала. Виходить, що вертати позичку панови не вважала обовязковим, а Ніні то вже треба було. Це вона одразу змркувала. Зневагу-ж, яку мала, навіть не зрозуміла гаразд. Бувши у громадї, так сказати, за кулісами, вона і не знала добре, що гарно, а що погано і напевне її позичка здавала ся їй звичайною річю.

Я не бачила обличчя Ніни, але чула, що вона от-от заплаче.

— Он де ви! А я вас скрізь шукаю.

Дорович.

— Чого ви так всамотіли ся?

— Та це ми тут... у холодок... — почув ся тоненький, зляканий, тремтючий голос Ніни.

— В холодок? Еге! Від місяця?

Я не втерпіла і засьміялась.

— У мене голова болить! я до дому хочу! — як дитина прошепотіла Ніна і схопила ся. Дорович пішов із нами. Проходячи головну алею, я почувла глузливий сьміх Іри і слова: „А Сергій Миколаєвич нову коханку здобув. Тільки що бачила, як він її грошица наділяв. Це Термецька“.

Гра вдалась мені такою гидкою, що я порішила краще грати ту роль, ніж прохати її та говорити з нею.

При виході нам зустрілась чудна пара. Одна з артисток у костюмі і гримі та якась коротенька, сьмішна постать убрана парубком. Хода чудна, обличчє мальоване. Ця істота зняла свою величезну не по голові шапку і вклонилась нам. І це була Настя...

IV.

На другий день я встала недужа. Була на гулянці в легкій кофточці і простудилась. З самого ранку прибігла Ніна стурбована і сумна, сказала, що погано спала, що після вчорашнього їй так гидко на душі, що вона не знає куди подітись. Але я була така вяла, що не могла її розважити і вона побігла до тітки.

Після неї зайшла до мене одна приятелька, яка часто бувала у гуртку Яворських і в загалі знала всіх і все, що діється у місті. Вона розказала цікаву повину, що Маруся Корнієнко познайомилась із Ірою і та знайшла їй дуже гарну посаду у своїй родички. Річ у тім, що Маруся прогайнувала майже всю спадщину, яка зосталась їй від батька і ця посада трапилась дуже в пору. Та пані одинока, страшенно багата, платить компаньонці дуже добре, має розкішну обстанову, коний, кухаря... Маруся вже умовилась. Я до речі ще розпитала, що таке сам Корнієнко.

— Корнієнко? Добре його знаю! Такий гарний парубок, серйозний та замислений, по вигляду сама ідея. Одначе мені раз довелося прикро... Йшла у вечері до знайомих — вони живуть у одному дворі з Корнієнками. Під ворітьми стояла юрба покоївок і Корнієнко між ними... і зовсім не мав замисленого вигляду. Ото було! Тепер так неприємно, коли з ним зустрінусь!

Над вечір знов прибігла Ніна. Розповіла, що від тітки побігла до другої, потім до знайомих, тепер вернулась до дому, але не може там сидіти. Як навмисне, де не була, то все чула що небудь погане, подібне до вчорашнього. Їй здавалось, що її загонили у тісну, душну хату, або не давали дихати. Їй хотілось освіжитись і вона прохала, щоб я пішла з нею до Марусі.

Після їх візиту я чула, що між ними щось сталося і не зважувалась сама піти. Я-ж ото як раз була у Марусі, то більше не бувала, хоч вона зараз віддала мені візит і дуже запрошувала мене до себе.

Я згадала про новину і подумала, що там нічим осявіжити ся, але нічого не сказала. Хоч почувала себе зовсім не гарно, я все таки пішла, так було цікаво послухати, як розкаже Маруся свою новину і як поєднає це з своїми ідеями.

Вона зустріла нас дуже любязно, але в холодком, мов уже віддала ся від нас ставши вище. Ніна дивила ся їй у вічі як вірна собака. Не терплю сього виразу, хоч би так дивили ся на мене.

Я все-ж думала, що Марусі ніяково і що вона навіть не зважить ся сказати, але вона сказала і сказала так, мов ця посада і була виповненням усіх ідей. Я бачила, яке вражіння це зробило на Ніну, тай сама я почервоніла, так було соромно за Марусю.

— Так учителькою не будете? — наче не доймаючи віри Марусі, спитала Ніна.

— Виходить, що не буду. Не все робить ся, як хочеть ся, а як судить ся. Пані мені вподобалась, гадаю, що у неї буде добре. Ах, коли-б ви бачили, які там роскоші! — одразу від щирого серця скрикнула Маруся. — Хати величезні, скрізь шовк, оксаміт, килими, дорогі річі. Аж ніяково там ходити у такому убраню. Доведеть ся чимало грошей розвіяти, щоб убраться як слід. Ну, та дарма, хоч трошки пороскошую!

Це мені здалось прямо цинізмом і я не втерпіла.

— Так! Яка безсила людська вдача! Скільки-б не говорив проти роскошів, проти тих „що пють людську кров“, а коли самому впадець ся всім тим користуватись, то не можеш зректи ся.

Не могла я змовчати! Потім безвинно спитала:

— Це через Іру Яворську?

Маруся на мить спустила вії і враз же глянула на мене дитяче ясним поглядом.

— Через неї. Та чудно це вийшло. Знаєте, иноді буває, що й не хочеш з ким знайомитись, але ніяк відказатись. Вона з однією панною зробила мені візит і я мусіла його віддати. Не віддати запевне не могла, це була би величезна неввічливість, на яку щиро українська вдача не вдатна. Тай хто його зна, де знайдеш, а де втрапиш; може від Іри можна мати користь для ідеї... вона така, що від неї можна усього сподіватись...

— Ви давно були у Іваненко?

— І досі не була, все збираюсь. Ніяк часу не виберу.

Я виразливо промовчала.

— Чого у вас була Іра? — спитала я далі.

Маруся усміхнулась.

— Гадаю, що їй брат подобаєть ся.

— Се для мене якісь лихі часи, — сказала з одчаєм Ніна, коли ми йшли до дому.—Я більше не можу! Скажу татови, що зараз їду на село... там я такого не бачила... там люди не такі... Я й хвилини тут не буду... Все, все... і тато... всі... я не розумію тебе, Таню, як ти можеш жити серед таких людей, бачучи все і почувати себе гарно. Як ти можеш мати добрий настрій?!

— Постривай який час і ти мати-меш такий настрій. Тебе правда од разу вразила, а я-ж із малку це бачила, одкривало ся все поволи... Будеш мати добрий настрій, инакше застаєть ся вмерти. Або погодитись, або вмерти.

По цім слові ми попрощали ся.

Кілька день Ніна була сама не своя. Очи заплакані, голос що хвилі зриваєть ся. Дома майже не бувала, але й до чужих не ходила, все до своїх. Змарніла, зблідла. Незабаром у тітки Зоні відбував ся вечір і Ніну силком туди затягли ми. Громада була розмаїтна: Яворські, Дорович, була і Маруся в своєю панею. Ніна так і спалахнула, коли побачила її. Ніну саме знайомили в Ірою і я боялась, щоб вона не зробила якої демонстрації, але вона дуже любязно подала Ірі руку і вони стали розмовляти. Підійшов Дорович, Ніна і його не цурала ся і все пильнувала за Марусею, чи бачить вона це і чи робить на неї неприємне вражінне ця розмова. Ніна досягла свого, Маруся поглядала на неї недобрим поглядом, бо їй, як і у своїй громаді, хотілось грати першу роль. Ніна була во всіми любязна, багато сьміялась, танцювала.

— Роблю це на злість Марусі, — казала мені.

— Розчарованне в людях — занехаянне ідей, — пожартувала я, — ти це робиш на перекір своїм думкам.

— А що-ж таке ідея без людей? — спитала вона здвигнувши плечима.

— Не тільки сьвіта, що в вікні.

— А ти знаєш иньших людей, так покажи.

— Не знаю.

— Так нічого говорити про сьвітло та вікна. Ти-ж узяла фальшиву ноту, тобі це не личить.

Що було мені й казати?

На другий день Ніна була мовчазна і похмура,

На третій нас запросили на пікнік наші знайомі. Хотіли полюбувати гарними краєвидами. Туди треба їхати човнами і звичайно над вечір, щоб вернутись у ночі при місяці, та кілька годин перебувши там, їсти, пити і не звертати уваги ні на які краєвиди, хіба тільки для звичайности. Про те я чогось завсіди радо збираюсь на такі усякі гулянки, хоч за все життя ні разу не почувала себе гарно ні на одній, навпаки, завсіди непріємно.

Завсіди так упадаєть ся, що гурток складаєть ся з ворожих елементів, иноді буває стілько партій, скільки осіб. Можна собі уявити, які це розважні гулянки. Але я охоче їду, мов мрію, що коли попередні були невдатні, то ця вже напевне буде гарна. І так кожний раз.

Тепер мов справді склало ся краще. Хоч зібрало ся душ трицять, але окремих гурточків було тільки сім. Наш найбільший мав десять осіб.

Іра мала свій, Дорович був з нами, Маруся зо всіма була мало знайома і вдавала ся дуже ображеною, що на неї не звертають досить уваги. Вона сиділа біля своєї пані і виразливо не примічала нас. Було доволі шумливо, особливо коли за закускою підбадьорились вином. Паничі припрошували панночок пити, де-які пили, другі ні, Іра пила і горівку. Ніна випила одну чарку, потім другу і третю... Розжєврілась, жартувала, без огиду вислухувала вільні розмови, які де хто любить і від яких нудить.

— Чи не буде з тебе вина? — сказала я їй тихенько, як вона знову брала ся за чарку.

— Ну, уплюсь, так уплюсь,—різко відказала мені, — я це роблю на злість таким... отій — показала вона на Марусю,—дивись, яка сидить незаймана, непідступна. А її дратує, що коло мене Дорович та найкращі паничі. Вона умирає від заздрощів.

— Звичайно, ти маєш високу мету, але все-ж поводиш ся так, що ображаєш не її одну. Ти зовсім не звертаєш уваги на панночок, наче вони для тебе не існують, а тільки самі паничі.

— Заздрощі! Усім то заздрісно!

— Це-б то і мені? Дякую!

— Я не маленька, щоб мене вчили, як поводитись! Налийте мені ще, — звеліла вона одному з паничів, той налив, але ледви вона простягла руку, як Дорович узяв чарку собі.

— Буде вже вам пити, — сказав він і випив вино.

Ніна аж здригнулась, гнівно глянула на Доровича і хотіла мені пожалітись та зупинилась згадавши про наш нелад. Тоді одійшла геть, до неї підійшли паничі, а Дорович востав ся.

— Отже виходить, що ваша кузина буде така, як і усі, — призириливо сказав він мені.

Я промовчала. Саме пильнувала за Ірою та Корнієнком. Вона не відходила від його, сиділа схилившись біля його, майже торкаючись плечем. З початку він відносив ся до сього майже неприхильно, мабуть розуміючи, що її залицяння, таке вже всім відоме, робить його сьмішним. А потім, випивши, став балакливий і став відповідати на її заходи та все це йому дуже не личило. Він стративши замислений вигляд, стратив свою особливу принаду, та що не звик шривадити швидкі, легенькі розмови, то вони виходили у його неповоротними.

Я слухала діяльог із таким багатим змістом :

— Чого ви так на мене дивитесь ? — питала Іра.

— А хйба на вас не можна дивити ся ?

— Чого-ж ви соромитесь, як я на вас дивлюсь ?

— Розумію, що ви з мене сьмієтесь, бо чого-б ви на мене дивились ?

— Чого ? Хйба вам ніхто не казав, що ви гарні ?

— От, бачите, ви вже й сьмієтесь !

— Та чого-ж бо вже вдавати з себе маленького хлопчика ?

Вернулись ми до дому сьвітом.

Ранком прийшла Ніна жовта, з темними плямами під очима і недужим поглядом.

— Всю як єсть ніч не спала, — сказала. Якийсь час мовчала, а потім почала :

— Вибачай за вчорашнє ! Ти дивувала ся вчора ? То ти правду сказала, що або погодити ся, або вмерти. Я, бач, жива, значить погодилась... Я стільки бачила за цей короткий час, що не знаю, як то все те містить моя голова. Я на все тепер дивлю ся иньшими очима. Тепер я вважаю, що Яворські, Дорович і їх подібні чесніщі від Корнієнків та всіх тих, що вдають із себе гарних людей. Ті роблять погано, але не говорять голосних слів і не судять иньших за такі вчинки, які самі чинять. Ті роблять лихе, так що всі знають, ці потаємно. Мені тепер хочеть ся бути гіршою від гірших. Цікава-б я знати, хто-б перший мене осудив ? Тай що то бути гіршою ? Се значить, жити для себе як і всі, тільки

казати щиро, що я це для себе роблю, а не для других. Більше нічого! Ти не можеш уявити собі, що діється у мене в душі! Але я журитись не буду — Ніна розплакалась — і жити-му так, щоб мені було краще. Гарних людей нема, є тільки гарні слова.— Вона втерла сльози і спитала: — Скажи мені, чи ти коли знала хоч одну людину цілком гарну?

— Правду казати — ні.

— І я так думаю, що нема. Тепер я у кожному бачу що небудь гидке.

— Ти за надто багато щирости поклала на гурток Корнієнків.

— І там мене найгірше вразили. Коли я почула те від Марусі, мені од разу наче що полуду в очий зняло і я все побачила. Ні, я не хочу бути гарною людиною! Гадати, що гарні слова еднають ся з гарними вчинками — се значить бути дурненькою, з якої глузувати-муть люди з гарними словами. Я не хочу! Вони говорити-муть, а я на славу їм і на згубу собі робити-му. Як раз!

— А я тобі казала—не захоплюй ся. Для всього треба мати свою звичку. Хто ніколи не був у театрі, тому там усе здається ненатуральним; хто-ж звик, той може себе так дурити, що намальовані на полотні плями здадуть ся йому справжніми квітками.

— Я себе не хочу дурити. Театр — хвилиний настрій, а тут життя.

Ніна стала що дня ходити до тітки, де раніше не любила бувати. Тітка була бездітна, весела пані, чоловік її був полковник і з їх сьвітлиці не вибувала військова молодіж. З ними вона уряджала спектаклі, вечори, катання, гулянки. Се був дуже веселий гурток і хоч там не було такої рознусти, як у Яворських, але все-ж там мали одну мету — забаву. Там могла загинути жива душа у безодній порожнечі, і там то Ніна розвівала своє розчарування, свій сум. Ми з нею бачились не часто, а зустрічаючись займали тільки самі буденні теми.

У той час я дістала листа від замужної сестри; вона писала, що все хворіє, чоловік теж, і прохала мене приїхати до їх. Я через кілька день і виїхала.

V.

Вернулась я тільки весною. За цей час ніщо не відмінило ся, — це я знала з листів мами, тільки Ніна значно посунулась до ролі сьвітської панни, та не маючи досьвіду, часом переборщала

і про неї починали неприхильно говорити. Дорович уже не звертав на неї уваги і залицяв ся до Марусі. Між дядею та Яворською була значна прохолода, а Іра несподівано виїхала за кордон... Казали, що вона виходить за Корнієнка, але це так і розійшло ся. На сцену з'явив ся хтось иньший. Звичайна річ із Ірою. Про Настю мама нічого не писала, бо не знала її; я питала Ніну, та вона за всю зиму написала лише два коротенькі листи на зразок якихсь протоколів; один про бал, де танцювала більш від усіх, навіть від Марусі, а другий про спектакль, де грала першу роль. Про знайомих ні слова.

З нею ми зустрілись так як рідні, що давно не бачились і стали один другому чужими, стративши все спільне. Від неї я почула, що Настя справді стала любовницею Проценка. Батько, як то личило стародавньому батькови, її прокляв, у матері не було сили за неї заступити ся. Проценко швидко її покинув, узяв другий, третій... Ця новина мене не здивувала, я й думала, що Настя так скінчить.

На другий день я зустріла на вулиці Марусю. Вона їхала чудовими кіньми; була одягнена у ефектний костюм із сукна стѐте, у білому брилику з пером та блискучими аґрафами. Я саме переходила через вулицю, Маруся глянула на мене наче не знаючи і злегенька хитнула головою вже майже проїхавши.

Вертаючись до дому я зайшла до Ніни і застала там Настю. Своїм очам не повірила! З опухлим, нерівним обличчям, із червоними від сліз очима, неохайно убрана Настя сама на себе не походила. Вона видно і зараз плакала, та зачувши, що хтось іде, втерла сльози.

З розмови я зрозуміла, що її знов покинуто, що вона хвора, що гроші всі вийшли, що роботи не дають і звідусіль женуть. Одно зостало ся — забитись. Вона здавалась справді така нещасна та беззахистна і становище її було справді безвихідне. Ніна порішила взяти її до себе, зараз сказала батькови, а він не знаючи нічого про остатні пригоди Насті, згодив ся. Настя оселила ся у Ніни, а рідня почувши про це, повстала, і дядько почувши, що таке Настя стала, теж запротестував. Ніна спихнула, натякнула на Яворську і він замовк. Тай в загалі тепер Ніна робила, що хотіла. А по моєму, куди-б краще дати Насті грошей та наняти квартиру подалі, бо така морально неохайна людина могла поважитись на роль Яворської.

З початку Насті зовсім не було примітно. Вона слухала ся не тільки Ніну, дядька, усю рідню, але й покоївку, куховарку. Поводилась так понизливо, що часто бувало ніяково. До гостей не виходила, ховала ся, її рухи були стримані, погляд зляканий. Ми з Ніною намагали ся відноситись до неї так, мов нічого з нею не було.

Вона підбадьорила ся.

Рухи стали сьміливіші, голос голосніший, погляд веселіший. Замість однієї-ж і тієї сукні старенької, темної, з'явили ся барвисті, з важким, блискучим обробленням. Понадівала якісь неможливі перстені, на шнурок годинника поначіпляла дешевих брелюків. Настя стала иньша і тон став иньший. Якийсь погордий, недбалий, вона мабуть усе думала: що ви всі передо мною! Я мала стільки перемог, як вам і не снило ся! Всіх вона гостро критикувала, нікого не минаючи, а до панночок не мала ані найменшого жалю. Тільки й було чути: Ця стара дивеха, та драна кішка. Поганьшої від неї не бачив сьвіт... та цілувала ся з паничем... про неї щось колись казали... та вільно поводить ся...

— Знов стара дівка пішла... ну й погана-ж! — сидячи у креселку і курючи папіроску показувала вона на вулицю.— До чорта їх у нашому місті! Терпіти їх не можу і сама ніколи не зостану ся старою дівкою, — безперечно скінчила Настя і особливим широким рухом витрусила попіл із папіроски аж на середину хати.

Спитати, навіщо все це говорити? Це-ж нахабство!

Далі вона стала нудьгувати і порішила скрізь із нами ходити, не питаючись, чи нам це приємно. Ми самі покинули бувати у громаді, бо ніяк не могли одчепитись від неї. Тоді вона звернула увагу на дядька. І як звична особа взяла ся так наважливо і безсоромно, не примічаючи зовсім нас, що треба було щось не гаючись почати. Ніна і руки опустила, а вже рідня всім гуртом вирядила милу гостю, давши їй досить грошей.

— Мов у хаті ясніше стало! — признала ся Ніна, коли Настя виїхала.

Ми зараз же пішли до знайомих, до одних і до других, раді, що за нами ніхто не піде. В той же день нас запросили грати у спектаклі, що малось дати на користь погорільців. У песі були співи і запрошених було багато. У вечері ми зібрались у великій салі нашого клубу. В антрактах пані та панночки сиділи навкруг столів і шили погорільським дітям одежу. Погано і неохоче вони

кроїли і шили. Ті, що керували працею словами, не мали часу шити самі, а таких у кінці антракту було більше двох третин. Мені здалося, що так погорільські діти не швидко діждуться своєї одежі і що мабуть таку трудно буде надівати, краще-б віддати цю роботу якій простенькій швачці.

Я висловила цю думку, на мене глянули здивовано.

— Але ми не маємо грошей. Всі, що зібрали, то віддали за крам.

Тільки одна пані вишивала собі хвартух, бо їй треба було його для спектаклю.

— Скільки очий гине на ці жіночі прикраси, — завважив якийсь панич у пишній вишитій сорочці, — краще-б ця праця йшла на що корисніше.

— Краще-б одержу шила, — сказала Марусина улюблена подруга, показуючи на паню з вишиванням.

Розпорядчик покликав на сцену.

Почалося з співу. Співали не погано і певне наші співи розліталися далеко по місті. Під вікнами стояли слухачі і проходжі обов'язково зупинялись хоч на хвилинку послухати. Мабуть ця велика, освітлена саля, куди вони не могли увійти, ця молода, весела юрба, до якої вони не могли приєднати ся, здавались їм без краю принадними. Справді-ж у салі не було так гарно.

Коли ми стиха співали, з вулиці різко і все наближаючись почувся дзвоник. Він влетів у хату так несподівано, що співи самі собою уривались. Діріжер ледви чути, нехотя став пригравати інтродукцію до другої пісні і ніхто не починав її.

То ритмічно, то спиняючись звеніло з вулиці, часом чогось так голосно, мов у самій салі, потім все тихше, тихше і затихло...

Це нагадало подорож, розстання і пекучий жаль за чимось утраченим.. Хотілось вийти з цієї ясної хати і йти кудись у темряву, щоб над головою де високо звенів дзвоник рівно і невпинно і це-б заглушило тугу...

А напевне тим, що їхали і несподівано побачили у темній вулиці великі освітлені вікна, переплетені рослинами і крізь їх юрбу, та почули співи, тим певне хотілось бути тут... Певне здавалось, що тут так широко, безтурботно, щасливо, весело.

На другий день гуляючи я зустріла Марусину подругу. Вона кудись поспішала і несла якийсь пакуночок.

— Оце несучачці рукава, щоб пошила до спектакля. У мене вся сорочка так вишита білим, а зі сцени краще, коли червоним. Та разом дам заробіток людині. Ця швачка повдовіла і зосталась з дочкою без ніяких достатків. У городі її мало знають, то й роботи зовсім нема.

Ми увійшли в підвал із нафарбованими зеленою фарбою та сирістю стінами. Нас зустріла замучена жінка і дівчина мабуть іще молода, але зовсім зівяла.

Панна розгорнула тонесеньке полотно і суцільні взірці та стала розказувати, що вона не любить шитого по канві, а по ниткам, бо так чепурніше виходить. На мій погляд за таку неколкольну роботу швачка запросила дуже мало, панна не хотіла стільки давати і нарешті умовилась за половинну плату.

Тепер я цілком згодилась, що краще шити одержу погорільцям, ніж власні рукави. Не тільки збережеш очі, але й мати-меш двічі моральне задоволення: даєш заробіток убогим і працюєш для їх.

На генеральній репетиції було багато публіки, звичайно Яворські, Дорович, Корнієнки... Про Корнієнка Іра сказала, що він їде за кордон із братом тієї пані, де була Маруся. Плату він мати-ме дуже велику, квартира, стіл і властиво не багато діла.

— Значить, і він знайшов працю відповідну своїм думкам,— прикро завважила Ніна.

— Що-ж, може світ забагатіє на медично-популярні книжки, — сказала я.

Ніна була весела, жартувала, кокетувала. Але стоячи поруч зо мною вона сказала: мені здається, що я їду велізницею швидко, швидко і дивлюся у вікно. Поуз проходять різні краєвиди, край дороги я часто бачу людей. Інших роздивлюся добре, інших ледви загляжу, але пересвідчаюсь, що всі люди негарні та маленькі і мають обличчя з таким холодним, сухим, мізерним виразом, що у мене самої зникає бажання бути гарною людиною.

— Ох, змилуйся Ніно! Ти пишеш поезії в прозі?

Ми обидві стали сьміятись.

Репетиція відбула ся чудово. По скінченню, спустивши завісу, ми на сцені танцювали та співали. Втомившись, я підійшла до завіси і стала крізь дірочку розглядати публіку. Саля була повна, як то кажуть, цвітом вашої інтелігенції. Всіх я знала.

Хотілось заплющити очі і не розплющати, щоб не бачити все одно та одно. Правда, не їми тільки сьвіт обмежив ся, але все-ж таки це „цьвіт“, тим „цьвіт“, що вони розуміють ся у моральних питаннях, вони в цьому видющі, а не сліпі, але що-ж вони є?...

Хотіла-б я часом поняти віри, що десь є иньші люди. Ні!
Під иньшою личиною, та теж саме...

Незнайома.

I. Перший сніжок.

На стерни під панським лісом малий Юра пас товар. Дрібний осінній дощ падав від кількох день, зимний проникливий вітер здував пожовкле листя з дерев. Сам гавда на таку лиху годину не радив виганяти худобу в поле, але малий не зважає на те, якась туга жене його в дому, тож як звичайно накинув на себе стягнену коло шиї верету (що йому гавдиня патичком на грудях вчепила, аби вітер не розвівав), торбину з хлібом і мандибуркою перевісив через плечі, батіг у руки, тай далі.

Гуцулик, як його називали в селі, зайшов на доли з жінцями. Мати його там у верховині віддала ся за парубка — пішла з ним аж у Межиріки, а молодий тато чужих дітей не хоче. Розлізли ся... Сестри до вуйка до Яворова, — там дороги цісарські мурують, можна заробити. Малому Юрі ледво на девятий пішло, по що-ж його з собою брати? Блукав сам поміж люди цілий рік. Літом із хлопцями як день божий збирає гриби, афини, ягоди, горіхи — ліси великі, ніхто не боронить; иноді в коршмі продасть, а найбільше от-так де кому принесе, то там уже й заночує. В зимі і за прости-біг не жалували люди ложку страви та яку стару одяжину. В жнива багато Гуцулів виїхало на доли — забрали й його з собою. Мале, дрібне, в подертій сороччині підперезаній реміщем, не багато місця заняло на возі, а й так більшу часть дороги бігло за фірою разом із лошатком.

В Конарівці як раз Куций Іван потребував пастуха до худоби. Взяте тимчасом мале сиротя, тихе й невибагливе, припало всім до вподоби — от і намовили його лишити ся й на дальше.

Доки було літо, Юра рад був своїй службі. Цілий день у поли, ліс близенько, зелено, весело неначе в горах. Маржину теж малий любив, а й вона його знала. Лиш трісне довгим батіжком, протягло крикне „гей“, а вже корови на дорогу в село завертають. Але від коли настала осінь, всюди пожовкло, почорніло, листе зівяле під ногами сухо шелестить, скрізь розкопані картофлиська з чорними високими могилами, неначе які кладовища виглядають, його опанувала туга за горами, за зеленими смереками і ялівцями. Стати сьміло на свою тверду каменисту землю, не стрягнути вже в зимнім клейкім болоті, стало для нього такою потребою, що Юра постановив утікати. Дороги не знає, але то байдуже. Добрі люди справлять до Коломиї, а там уже як дома. Що п'ятниці Гуцули їздять на торг у місто, то й заберуть із собою. Може би до Яворова поступити, — думає малий, — але ні, під зиму не будуть раді. Лїпше таки просто до свого села, там усе знайоме, то тут то там якось перезимує. Може навіть вітчим у мамі позволить якийсь час перебути? Хто знає? Не знати, чи у того Сліпого все Федір служить? Може й ві... він уже великий, певно десь на Молдаву або й до Прус із иньшими мав ходити... Як нема, хто знає, чи не приймив би його до маржини. Чому ці? Він же вже зі служби верне, то все легше другу знайти, — гордо думає Юра.

Вітер утих, на землю почав політати сніжок. Спершу дрібненький з дощем, а далі сам, чим раз більший. Недовго, а білий мягенький пушок ніжно поприкривав усе довкола. Вже вечеріло, потиснув легкий мороз, листочки на деревах випрямилась, стоять тихенько, неначе не раді позбутися своєї білої прикраси.

Стало яснійше, веселїйше, а Юрі теж неначе пояснило на душі. Той сніжок урадував малого як давний добрий приятель, що прийшов відвідати його тут на чужині. Юра вийшов із під дерева, протягнув перед себе руки, обернув личко в гору і з якоюсь радістю дозволив обсіпати себе білим платочкам...

Нараз здалека почув радісне, коротке гавкане, а за хвилину на здогін за заяцем у підскоках перелетів великий мисливський пес.

Юра здригнув ся. Він уже не раз переконався, що за псом ось-ось покаже ся пан лісний, а його нагайку знав кожний, хто лише переступив панську межу.

Малий перелякано поглянув довкола. Коров нема! Он на „панськїм“ під стиртою сїна сховали ся від вітру. Кинув ся мов опарений. Гей! гей! біжить через стерню, вимахує батою. Корови

підносять ся лїниво. Гей! гей! кличе малий розпучливо. Втікають усі, але пан лїсний уже їх доглянув і з рушницею в руці, бігцем на впростець через збіжа кинув ся за ними. Він вийшов на заяці, але тут трапляєть ся нагода загнати товар першого богача в селі, сього не можна пропустити!

— Гов! Ти злодію малий! Чекай! Добре, що я знаю, хто мені в сїні шкоду робить! Стань зараз!

Але Юра чим раз далі. Лїсничий біжить, аж йому горячий піт чоло обливає.

— Я тобі покажу втікати... Чекай, бо як злапаю, то кишки з тебе випущу, лайдаку одини!

Малий не жалує ніг. Руки підняв у гору, щоб піднести тяжку верету, яка путала йому ноги, і так немов пташеня з розпущеними до лету крилами, що сили драпцює, а його тоненький голосок і худобу принаглює до утечі.

Коби на край лїса, там дорога в долину, живо збіжуть у село, а Іванова хата таки недалеко з краю.

Та пан лїсний завзяв ся! — Аби мені тут не знати що, я тебе з рук не випущу, ти мала прибуду!—Від лютости і бігу аж йому дух у грудях замирає. Ще пару кроків і готов шельма утїкти. Чекай, коли ти такий мудрий, я тебе стримаю... Пристанув на хвилечку... змирив... бавх! Лиш дим забілів ся.

Юра зойкнув... підбіг непевно ще во два кроки, замахав ручками... і впав личком у білий сніг...

Вистріливши лїсний отямив ся. Лихо надало малого... і не підносить ся. Телер на! готова біда бути. Іти ратувати, чи най нужда лежить, поки хто не знайде?... Як на теж перед виборами жандарми в селі... Треба переконати ся, може біда лиш удає...

Пару широких кроків — стоїть над ним. Мала калужа крови темніє-темніє на білому снігу... Порушив ногою, а далі за обшивку підніс у гору, звернув голову до себе... Перепуджені сиві очка малого, широко отворені, зайшли неначе мглою... головка схилила ся безсильно.

У лїсничого мороз пройшов по за плечі. Кров ударила в лице, потім збігла до серця. Пустив скоро обшивку, неначе його в руки попекла. Хвилю глядів нерішучо... а далі як стій бігцем завернув до двора.

— Бодай тебе грім тріс, злодійське насїне... Через таку хамську зайду ще чоловік у нещастє влізе... А шляк би тебе трафив!

В ясній теплій кімнаті пан дідич сидів при столі за паперами. Недавно був Мордко шинкар і перед виборами вів довгу нараду з дідичем. Розповідав про різних бунтівників радикалів. Мусить пан видумати якусь нову штуку, бо готові мужики не дати змудрувати ся, а тоді на тобі клопіт. В таку хвилю не сьміє ніхто перебивати панови — лісничий знає се добре, але сьогодні не вважає ні на що і як стій в заболочених чобітьми влетів до покою.

— Хто там? — не відриваючи очий від паперів сердито питає дідич.

Але лісничому з утоми і тривоги трудно добути голос із грудий.

— Хто-ж там такий? — кричить нетерпливо дідич і обертаєть ся в сторону дверей. Один погляд на блідого, тремтячого лісничого каже йому, що то не жарти — щось незвичайне мусіло стати ся.

— Що стало ся?

Пан в пером у руді поступив на ру кроків до лісничого і бистро а неспокоїно глянув йому в очи.

— Нещастє, ясний пане... Я забив того злодія... малого Гуцулика... шельма злодій...

— Забив? Як то? Яким способом? Коли?

Пан зморщив брови, аж йому цвікер сам злетів із носа.

— А лайдак.. загнав худобу в панське, ще й утікає... Чекай — кричу, гоню... не слухає... Якийсь мене чорт підкусив... сам не знаю як вистрілив... ну, а той біда лиш зіпнув...

Дідич відітхнув троха. В першій хвилі глянувши на зміненого слугу він бояв ся чогось гіршого, — ну, але як є так є, а й так немила справа.

— Гм... ну, а був хто при тім? видів?

— Бути не було нікого, але вистріл мусіли чути, бо то вже під самим селом.

— Біда в такою дурною службою, — думає дідич, — а тут іще й вибори за плечима.

— А ти вже певно не одному десь похвалив ся, що так мудро вистрілив? — питає остро.

— Живому духови не казав. Я біг по за огороди, на правці. Хвилька задуми.

— Тямиш, як тамтого року відбуло ся польованє у пана Красноярського?

— Чому-ж би ні? Най ся преч каже, убие молодий князь хлопа замісь серни.

— Ну, а ти потребуєш бути ліпший стрілець від князя? Тобі не може трафити ся вбити хлопця замісто ваяця? Мушиш таки конечно в нього мірити?

Лісничий здивовано глянув на пана, аж рота розтворив.

— Ніби як?...

Се вже пана розлютило.

— Дурню якийсь! Я тебе буду вчити? Як не розумієш, то йди до жандарма, розповідж, як було. Він не далеко в селі, а кайданки готові чекають... Вон в відси!

А там під лісом перший сніжок білим пухом мов мати дитину вкриває малого Юру, вкриває...

Ш. С т р і ч а.

Поміж золотоколосі лани, по над яри цвітучі, в гори розлетіло ся кілька возів повних розспіваних, веселих мужиків. На переді молода, вся в стрічках, цвітах. Вінець із поволоченого барвінку блищить на ній, сяє. Мужики в шапках на бік, сьвяточно одіті, веселі. Лиця їх горем поорані, від праці почорнілі вияснили ся, неначе від того сонця, що все довкола них озолотило.

Візник завзято вкриває батоном, а худі коники, нагодовані нині оброком, розлетілись із гори, неначе й вони опяніли тою веселістю, яка в тім дни огорнула всіх.

Свахи співають, кричуть із усеї сили. Крізь гуркіт воза, сьміхи народа та бренькіт цимбалів і решет чути їх протяжну пісню.

Гей попе, попе, батьку наш,
Отвори церкву проти нас.
Гей, та вий вітре дорогою,
За нашою молодою;
Розвівай русу косу,
По зелененькому просу...

Розлетіли ся шалені. Не видять, що під гору проти них бистро спинає ся четверня їх пана — князя. Оті раби, що звичайно далеко від ганку вдіймають шапки, а на князя і глянути не сьміють, нині й не гадають уступати, дарма угальонований льокай накликає „гоов“. Ой нині, пане князю, ти мушиш уступити, бож ти князем

весь свій вік, а той бідний мужик лиш раз — сьогодні! Лиш раз в житю він топтати-ме цвѣти та гроші, що йому у церкві перед престолом під ноги накидають. Лиш раз у житю сьєє золото й срібло на тій княгини...

Князь уступає. З поблажливою усьмішкою раз виємково дозволяє, щоб і вони піднесли ті голови прибиті хлопською долею. Нехай їм раз здасть ся, що й вони люди. Нехай співають... Він знає, що та нужда й лиха доля, що за порогом весільної хати нині причаїлась, захопить їх у свої хижі кігті аж надто скоро. Протверезять ся вони в її обіймах, вернуть у свої ярма покїрно і без протесту...

Павло Барвінський.

Жа зажеханий живі.

Хоч не доїжно, так за те доїжно
Українська приказка.

Весняний дощ не перестаючи йшов уже треті сутки. На хідниках стояли калюжі, а по боках улиць, по рівчаках швидко бігли бурсаки. Не вважаючи на південну пору вулиця мало що не безлюдна. Пробігла дівчинка-моднярка під дощиком, ховаючи як дитину старанно завинену зазову; спокійно, не хапаючись, у кожухах на виворіт, пройшли два селяни, сьміло розгрібаючи калюжі шкаповими чобітьми і уплітаючи за обидві щоки порозкисані колачі; прогуркотів, розприскуючи калюжі, розвинчений до нікуди фірманський віз зі скуленим фірманом на передку — і знов на вулиці ні душі. Навіть поліціант, не дивлячись на свою шератову накидку, забрав ся під дашок гостинного дому.

З за вугла перевулка показали ся на вулиці два чоловіки. Йдучи поруч вони старали ся яко мога щільніше притулити ся один до одного длятого, щоб захистити себе одним парасолем від дощу.

— Ні... хай його чортяка вхопить! Годі, баста!... Мені вже все це остобісіло! — лютував один із них, Іван Никифорович Більський, комік української трупи, держачи над головою старий, діравий парасоль із визначеними на ньому як ребра у худі шкапи дротиками. Його ноги, узуті в старенькі черевики, що давно вже „просили каші“, трохи зачіплялись на ходу, але за те сьміло, не

розбираючи шльопали по самісіньких калюжах, обривуючи грязюкою як власні шаравари, так і товариша, що йшов поруч із ним, у сірій чамарці на опашки.

— Ти тільки візьми собі на увагу от що, — зупинившись на місці обернув ся він до свого товариша. — Адже-ж він як дав мені 22 карбованці задатку, ще в Харькові, і з тих пір я вже ні разу не брав у нього по карбованцю... все відкараскуєть ся, — чортяка-б плюнув йому в пику, — копійками!... Се-ж прямисінький таки раклó! — При сьому Більський так енергічно махнув парасолем, що струя води з нього попала прямо за комір чамарки його товариша, пана Любарченка, другого аманта тієї-ж трупи.

— Та ну бо, не верти так своїм парасолем! Мало того, що всі штани грязюкою обривкав, та ще й зверху обливаєш!

— Нічого, не розкиснеш... Подумаєш, який хвертик! — ображено промовив Більський і сердито сплюнувши попхав ся далі. Любарченко насунувши на лоб свій картуз пішов слідком за ним.

Порівнявшись із ганком готелю „Трансваль“, Більський зупинив ся і махнувши парасолем, крикнув до товариша, що доганяв його:

— Ну бо, плентай ся мерщій... лізеш, мов та черепаха!... Гляди-ж мені, — додав він стиха Любарченку, — менче п'ятнадцяти карбованців ані одної копійки!

— Добре, добре... іди вже! Знаєм ми вас: на тебе тільки гримне, то ти й на коповику помириш ся!

— Фу-у... який ти, брате, ідіот, як я подивлюсь на тебе! Ти всіх на свою мірку міриш! То ти такий, що пообіцяй тобі режисер Хохлатий рольку, то ти й п'яти йому будеш цілувати... а Більського, брате, за коповика не купиш! Ти думаєш...

— Та годі тобі, йди вже! Почав тут монологіи під дощем читати... — і Любарченко, рішучо звернувши в хідника, відчинив двері готеля.

— Чого треба? Куди прете ся?! — загородив їм дорогу швайцар.

— Ти чого-ж се репетуєш так, сатанайдоле! — з свого боку пригримнув на нього Любарченко.

— А того, що не велено пускати вас, от що! Коли треба буде, то покличуть!

— Послухай, Степане, — у мінорнім тоні почав Більський, штовхаючи в легенька суворого швайцара в лікоть, — ти якось,

голубе мій, через край уже забираєш... Не під дощем же нам стояти ждучи того, коли покличуть? Як же так, братчику? Ми все-ж таки не лакузи, але артисти, хоч і служим у твого хазяїна.. Ти, брате, повинен се розуміти...

— Та що й казати: артисти — одно слово... — промишрив Степан собі під носом, поправляючи на голові картуз.

— З наших є вже хто небудь? — згорда запитав Любарченко, силкуючись поскидати зі своїх ніг мокрі, діраві калоші.

— А вже-ж... ціла „капелія“ зібралась...

— Де-ж вони?

— В парадних покоях... на сходах ждуть. Цілу годину вже, як лають ся проміж собою. Ех!... узяв би я всіх вас „ахтьорів“ та „ахтрів“, та... — тут Степан зробив рукою такий, кожному зрозумілий, рух, від якого навіть Більському стало ніяково.

— Ти, голубе мій, якось уже дуже багато береш на себе, от що! — не стерпів, щоб не завважити Іван Никифорович.

— Чого багато?

— А того, — зі свого боку промовив підіймаючись у верх по східцях Любарченко, — що піки вам, лакузам, бють за це, от що!

— Ну, ну... ти не дуже до пики лїзь! Бачили ми вашого брата!... Теж подумаєш, велика цяця — „ахтьор!“... Кожна, прости Господи, гольтіпа, а туди-ж до пики... тьфу!.. — не звертаючи вже уваги ні на що кричав швайцар на акторів, що підіймали ся по східцях.

Більський і Любарченко зійшовши в гору встали мало що не половину своєї трупи. Хто сидів на підвіконниках, хто на перилах, а декотрі прямо на ступінцях сходів. Усі чекали на виплату, що припадала їм від антрепренера, який був заравом і хазяїном готелю.

Пані Бутузенко, жінка Любарченка, примостившись на невеличкім столику, що стояв під зеркалом, перелаювалась зі своєю товаришкою, співачкою Саломонською. Дебела пані розмахувала при сьому руками і ногами так, що маленький столик на точених виборних ніжках часто і жалібно вискрипував, немов би скаржив ся на те, що його вутлі сугави на сам кінець не видержуть такої важкої парсуни і ввесь він розлетить ся до крихти!

— І що ви про себе гадаєте, пані Саломонська? Ви думаєте, що лише ви акторка, а всі інші — то сьмітте? Ви не дуже за

хмари залітайте... Я ще як служила в оперетці, то далеко більше вашого мала успіху у глядачів, от що!

— Ну і який ви мали там успіх? — погірдливо завважила на се співачка Саломонська. — З такою фігурою і в оперетку?... пхе!... От ви тільки балакаєте і то під вами стіл тріщить! — В вимові Саломонської дуже ясно визначалась співність Бердичівського жаргону.

— Теж балакаєте про оперетку, — знову почала вона. — Ну, що таке ваша оперетка?

— У всякім разі далеко краща вашого кафе-шантана, відкіль попали ви до нас на українську сцену! — обірвав її нежданно Любарченко.

— Куди се „до вас“? А ви що за птиця на українській сцені?! Був собі „табельщиком“ на бурякових плянтаціях, а теж: „наша українська сцена!“ Хто вас зачіпав, що ви встряли?... З вами балакають, чи що? Чортів смаровіз!... — зі свого боку заступивсь за жінку пан Борух Саломонський.

— Ну, ти... жидюго!.. Шша!!... А то аж забурчиш по східцях! — підійшов до нього Любарченко стуливши кулаки.

— Ей, Тихоходе! Хочеш піймати за хвіст фортуни? — обернув ся з коридора півпаний танцюрист Харченко до свого білявого товариша, що сумно позирав у вікно. — Чув, чи ні?

— Що таке? — нехотя одмовив той не обертаючись до нього.

— В орлянку хочеш?

— А гроші є? — запитав Тихоход із недовірством позираючи на товариша.

— Єсть, єсть... будь спокійний: зараз „карася“ обставив на цілого червінця! — запевнив його Харченко поляпуючи рукою по кишені.

— Добре... а по скільки ставка?

— По гривеннику кожен раз... Мадам! — підійшов він до хористки Воронецької, що сидючи на підвіконнику переморгувалась із кимсь на супроти в вікно, — уступіть, будь ласка, нам своє містечко, ми зараз сточимо тут бойовище проміж собою!

Заволодівши підвіконником, Харченко і Тихоход почали грати на ньому в „орла“ і „решку“.

Режисер групи Віктор Свиридович Хохлатий, людина вагою пудів у десять, з подвійним, як у расового беркшіра, підборіддям

і потилицею, зі скляними вигрішкуватими очима, в сотий раз розказував хористам, що стояли довкола нього, до чорта всім уже обридлі анекдоти. Сердешні хористи повинні були не тільки осміхатись, але навіть реготати, не дивлячись на те, що кожному з них було далеко не до сьміху. Як що „артисти“ жили „в проголодь“, то животи хористів давно вже і притьмом заявляли своїм хазяїнам по поводу хронічної голоднечі.

— Та що-ж се, вийде сьогодні до нас наш хазяїн, чи ні? Се-ж чорт батька зна на що похоже! Що ми, лакузи, — бодай його чорт батька гонки вдарив, — чи що, що будемо чекати його на східцях по три години?! — бунтував ся гопоровий пап Пшецінський, що займав поки що посаду суфлера. Річ у тім, що в самісінького ранку пап Пшецінський не проковтнув ні одної чарчини „вудки“, а від того й ходив як хмара темний, лютуючи на всіх. Зле обличчя, з червоними набряклыми очима, скуйовджене волосся на голові і бороді не віщували нічого доброго тому, хто-б здумав мати з ним у сю хвилю яку небудь справу.

— Де-б турбуватись вам, пане Пшецінський. Ви-б пішли краще та витягли його з кабінету і поставили віч у віч перед усею громадою, — обернув ся до нього sub-режисер пан Гараздович, байдужно шліхтуючи шматочком скляного паперу виточений кілочок до своєї бандури.

— Ну, се вже вам належить бігати „сѣ докладомъ“, пане Гараздович; а з мене, будь ласка, зложіть ви сей уряд!

— Та я-ж на користь вам кажу. Чим більше будете чекати і турбувати ся, тим більше крові поцсуете собі... Адже-ж ви сангвінік, пане Пшецінський.

— А ви флегматик і...

— Що таке?

— І дурень, щоб ви знали!

— Прикро, але... цілком не розумно, — не ображаючись процідив крізь зуби Гараздович, міняючи потертий скляний папір на новий.

— Іде, іде, панове! — вихопившись із корідора упередив усю компанію засапаний хорист Вуколка, і притулившись до перилець східців, шановно зігнувшись, наче-б то зомлів, чекаючи на грізну парсуну свого антрепренера.

Слідком за ним показав ся сам „хазяїн“ трупи Олексій Іванович Миколка-Загрібайло.

Ні фігурою, ні убранням, ні манерами Миколка-Загрібайло зовсім не скидався на антрепренера. Широке, скуласте обличчя, з товстомясими губами, сорочка-косокомірка, засмальцьовані на колінах шаравари, засунуті в чоботи давали йому схожість на буфетчика в реставрації середньої руки; а розмахні манери і нескладна мова показували в ньому коли не „шибай“, то дрібного рядчика-пройдисвіта. Як те, так і друге в ніякім разі не свідчили про нього, як про людину, що стояла поруч зі штукою.

Спершу Миколка-Загрібайло будучи хазяїном готеля „Трансваль“ разом із тим держав і буфет при городським театрі. Придивившись до театрального діла він рішив узяти антрепризу городського театру в свої власні руки. Здержувало його поки що від сього заміру те, що він ніяк не міг пришукати собі певного товариша з акторів, який зміг би, на його думку, зібрати підхожу трупу. Фортуна звівши до купи Миколку-Загрібайла і Хохлатого, зробила з першого антрепренера, а з другого режисера. Позналились вони в великім пості в Харькові, в акторським ресторані „Ялта“. Віктор Свиридович своїм обличчям і розмовою так імпонував новому антрепренерови, що той тут же запросив його на службу режисером. У свою трупу, яку й поручив йому зібрати. Хохлатий, звичайно, згодився і зараз же рекомендував йому свою жінку, паню Дундосову, на ролі „перших героїнь“, ні крихти не задумуючись над тим, що до того часу вона служила в різних трупах тільки як хористка. Трупа була зібрана на швидку, як будь... Не в інтересах режисера було запрошувати до служби в ній більш або менш путящих акторів і акторок; треба було підібрати трупу так, щоб у ній визначались „тільки“ він та жінка. І в сім д. Хохлатий цілком добився свого, так що скомплетована ним трупа, як із погляду матеріяльного, так і морального скидалась більше на мандрівну циганську банду, ніж на товариство служників „святої штуки“. Звичайно, що каси не зробили навіть і перші вистави... Тоді Миколка-Загрібайло задумав поправити діло тим, що запросив до себе в театр, для дівертисментів, кафе-шантанних „барышень“, та діло від сього не тільки не поправилось, але зовсім упало так, що Миколка-Загрібайло рішив перебраться зі своєю трупою у другий город. Зупинившись на цьому оглядний антрепренер мав замір як можна дешевше перевезти свою трупу на нове місце. Річ у тім, що при переїзді у другий город кожному з акторів треба було розплатитись за квартиру, харчування і т. и. а для всього

сього неминучі були гроші: четвертаками і коловиками обійти се питання було прямо таки неможливо. Актори розуміли се краще, ніж антрепренер, і від того прочувши про переїзд, зробили ін согроге рішучий напад на квартиру свого хазяїна, чим і вияснив ся натовп служників богині Мельпомени в готелю „Трансваль“.

Обличчя Олексія Івановича було понуре і не віщувало нічого путнього акторам і акторкам, що чекали на нього. Почоломкавшись із Хохлатим і кивнувши решті скуйовдженою головою, він важко сів на ввічливо присунутий Тихоходом стулець.

Запанувала хвилина найнуднійшої мовчанки.

— Ну що-ж, Олексію Івановичу, — потираючи руки, якось то несміливо почав був Більський.

— Що таке? — скоріш буркнув, ніж спитав Миколка-Загрібайло скинувши на нього вовчий погляд.

— Та я про те, Олексію Івановичу, що як ми: ідем, чи не ідем звідсіль? — немов би перепрошуючись промовив Іван Никифорович відкриваючи в десяте свою порожню напіросницю.

— А вам що до того, чи ми ідем, чи ні?

— Та як же що, Олексію Івановичу?... Як що ідем, то гроший треба. Треба-ж розплатитись за харчування, за квартиру... таї на повім місці...

— Та що ви мені почали тут теревені правити! Вам одному треба, чи що?... Гроші, гроші!... А ви знаєте, яка була на сам кінець каса?... Гроші... Вам тільки гроші! — скипів зірвавшись із місця Олексій Іванович.

— Та я що-ж... до других мені діла нема; я за себе... Річ, бачите, у тім, що без гроший... — і не договоривши Більський якось то не примітно затушкував ся у куток.

— Ну, що ви всі гуртом набігли?! Як наче на ліцитацію куди зібрались! Чи ви думаєте собі, що як усією громадою притиритесь, то я вам так і розтопірив свої кишені: беріть, друзі мої милі, хто скільки хоче! Теж „артисти“!... От ви, наприклад, пане Любарченко, чого притирились? Адже-ж я вам раз уже сказав, що гроший вам на виїзд більш трьох карбованців не дам!

— Перепрашаю, пане директор... Що-ж із того, що ви сказали? Мало-б чого ви не сказали! А як же я не можу рушитись із місця з трьома карбованцями?

— Не можете, то зоставайтеся тут! Теж, подумаєш, персонал який... Ну, кому скільки треба гроший? — трохи згодом запитав

Олексій Іванович витягаючи з бокової кишені олівця і записну книжку. — Тільки уперед кажу, що кому менше треба, той більш візьме... Чули?

— Нам, Олексію Івановичу, треба не менше 25 карбованців, — згинаючись перед хазяїном перший обізвав ся Саломонський.

— Ого-го!... — протягнув записуючи Миколка-Загрібайло.

— Ну і що-ж там за „ого-го“? Що ви поробите, Олексію Івановичу, коли жінка не може меншим обійтись? Ви-ж самі знаєте, що в нас діти, нянька...

— Ну от... теж сказав! Та хіба я дітий ваших і няньку в свою трупу брав, чи що?... Ну ви.. де ви там сховались, Більський! Вам скільки?

— Та бачите... мені Олексію Івановичу... — знов відкриваєть ся порожня папіросниця. — Мені, бачите, як би вам сказати треба... Та кажи, якого-ж ти біса мовчиш?! — несподівано обернув ся він до своєї жінки, штовхнувши її ліктем у бік.

— Нам, Олексію Івановичу, треба, — почала пані Більська часто моргаючи очима.

— Адже я вас не питаю! — обірвав її Миколка-Загрібайло. — Ну, я вам пане Більський запишу на випивку і на дорогу 5 карбованців. Доволі буде з вас? — знов обернув ся він, трохи вже ласкавіш, до її чоловіка.

— Як же се так: на випивку і на дорогу? А на сімю нічого?... Що-ж се: в інших діти, а в нас щенята, чи що?... У нас теж діти, та не одно, не двоє, а... — і пані Більська, конвульсійно заморгавши очима полізла в радикіль за хусткою. — Нам неминуче треба теж 25 карбованців, — скінчила вона з плачем.

— Ну-у... Се ви не по чину бажаєте, мадам! Що в мене „Воспитательный Домъ“ для ваших дітей, чи що? Се як усім давати по 25 карбованців, так... Ей ви, Рожков! — обірвав він зразу свою річ. — Вам скільки прикажете?

Рожков ввічливо уклонившись — промовчав.

— Ну? Чого-ж ви мовчите?

— Дозвольте мені за нього проказати вам, Олексію Івановичу, — підійшовши до антрепренера і витріщивши на нього п'яні баньки ляпнув Харченко; він тільки що управивсь спустити видурені в Тихохода у „карася“ грошенята.

— Ну ви, „художникъ“... Вам чого ще?

— А от хочу приказати вам негайно видати мені на дорогу 50 карбованців задатку, а також поклопотати за мій багаж... От що!

Мало що не всі, хто був на місці, зареготали. Річ у тім, що Харченко, маючи 30 карбованців на місяць плати, якось то умудрився залізти в задаток до антрепренера карбованців на 50; що-ж належало до багажу, то весь він, крім того, що було на ньому, складався з матроської куртки і картуза, конечних Харченку у дівертисментах для танця *matelot*.

— Ну, що до вас, пане Харченко, то я не маю на думці давати вам більш ні одної копійки... от що!

— Як се: ні одної копійки? Я й не вповаю на копійки.

— А на що-ж ви вповаєте?

— Кажу-ж вам, що на цілі карбованці! Не можу-ж я їхати „як небудь“ — додав він із комічною повагою.

— Ну, звичайно... Навіщо вам їхати „як небудь“, коли ви можете завжди проїхати „зайцем“? *) Адже-ж се не першина вам?

— Що-о?... Я, Харченко і... „зайцем“? Ну, ні, Олексію Івановичу! Я надто для сього гордий і коли фортуні забажаєть ся, щоб я покинув сей кепський город, то я скоріш пристав би на те, щоб чкурнути звідсіль упрощеним способом...

— Як се?

— По шпалах!... але тільки не „зайцем“... Ех, Олексію Івановичу! Не знаєте ви гордості артиста, — з докором додав він, поляпуючи злегенька долонею по плечах антрепренера.

— Ну, ну... ви! Подалі зі своїми лапами! — гримнув на нього Миколка-Загрібайло. Очевидно фаміліярність Харченка була йому далеко не по душі, найбільше всього тим, що понижала його престиж, як директора, перед усією трупю.

— Цурастесь панібратання зо мною?... Стривайте: дасть Бог прийде може такий час, що ще побратимство випем!... *Quousque, Catilina!*... або дай краще цигарку, — раптом якось обернув ся танцюрист до Любарченка.

— Піди ти під три біси! — буркнув той однихаючи його від себе.

*) Без білета, давши на могорич кондуктору.

Миколка-Загрібайло записував у книжку хто скільки просив на виїзд грошей. Спитавши всіх і підсумувавши, він так і шкваркнув книжкою об стіл.

— Та що се ви, панове, з ума повіходили, чи що? Де-ж се я у бісового батька візьму вам стільки грошей?... Адже-ж тут уже виходить 370 карбованців!... А багаж, а дорога?!... До того-ж сюди ще не ввійшли ті гроші, які треба дати Хохлатому і Рубану. Ні, панове, се дурниці, так не можна!...

— А дозвольте запитати вас, Олексію Івановичу, скільки ви хочете дати пану Рубану? — граючись ланцюжком від годинника обернувся до нього режисер Хохлатий.

— Та я вже й сам не знаю, що мені робити з тим Рубаном? Він мені прямо таки на горло наступає! Учора, бачте, заявив, що йому на виїзд треба не менше 100 карбованців.

— Ну-у... що се він із глузду всунувся, чи що? При таких ділах і 100 карбованців на виїзд — се глум, тай тільки! Я одного ніяк не врозумію, — при сьому Хохлатий підійшов іще ближче до антрепренера, заслонивши його своєю фігурою від інших, — як можна бути в таких становищі, в яке ви поставили себе до пана Рубана?

— Але що-ж ви поробите, коли він неминучий чоловік для діла?

— Мало що неминучий! Се ще не говорить за те, що треба робити для нього все, що він захоче.

— Ну, а по вашому, то як же?

— А так: не дати тай тільки!

— Еге-ж, не дайте, то на завтра їх і слід прохолоне! Вони, здасться, самі бють на се, бо ні він, ні жінка контракту не підписали.

— Ну й чорт із ними, нехай собі йдуть від нас!

— Та-ак... А хто-ж нам заступить їх?

— Найдем на їх місце; а поки що ролі Рубана — буде грати Любарченко.

Любарченко, що визирав у вікно, почувши про що йде річ, прибрав на себе поважну постать і кахикнув.

— Ну-у... Ще що вигадайте!... Хиба-ж Любарченко актор? Се теж не краще Харченка „художник“! Ні вже, як небудь треба ладнати з Рубаном, — додав зітхнувши Миколка-Загрібайло.

— Мені цікаво от що, Олексію Івановичу, — знов почав Хохлатий. — Адже Рубан, о скільки я знаю, чоловік заможний і крайности у грошах не повинен мати. Навіщо йому така сума? Як що я просив у вас 100 карбованців, так мені їх до зарізу треба; а для пана Рубана, мені здасть ся, на виїзд цілком доволі буде 25 карбованців.

— Дозвольте вже мені, пане добродію, знати про все те, що до мене!

Хохлатий обернув ся: перед ним стояв Рубан, що увійшов непримітно. По блідому його лицю пробігала судорога; очевидно він був дуже стурбований почувши ненароком розмову, що провадилась між хазяїнами трупи і ледве здержував себе. При погляді на нього витрішкувата фізіономія Хохлатого приняла якийсь плаксиво-прошпетливий вираз, а очі, поблукавши спершу навкруги, на сам кінець зупинились на носках чобіт Рубана, що так не до речі з'явив ся.

Настала маленька павза.

— Та ви-ж не знаєте, Виталію Никоноровичу, — почав був режисер бажаючи як небудь викрутити ся.

— Я знаю тільки одно, пане Хохлатий, що ви скрізь і завжди соваєте свого носа туди, де вас не бажають і я раз на завжди прохав би вас залишити свою опіку надімною. Се було-б спокійніш для мене і безпешніш за для вас!

— Се що-ж таке? погроза?... Дивно! — прибравши позу одмовив Хохлатий.

— Дивного, по мойому, немає тут нічого, а все таки я вважаю за обовязок іще раз пригадати вам за безпечність.

— Чого-ж се власне мені?

— А от послушайте, я вам поясню.

— Та ну-бо, панове, залиште сю розмову! — бажаючи вгамувати сварку встряв Миколка-Загрібайло. — Ну, що ви завели тут свої рахунки? Так як неначе справді які небудь...

— Ні, ви вже залиште нас, Олексію Івановичу, — зупинив його Рубан. — Ваше амплуа, як антрепренера, не подібне до того дівертісменту, який ми хочемо виконати зараз з п. режисером!

Всі затихли чекаючи на бешкет.

— Вам чогось хочеть ся сьогодні прискіпати ся до мене, пане Рубан, — не з такою вже певністю заговорив Хохлатий.

— А вже-ж, щоб ви знали! Мене давно вже кортить як слід поговорити з вами, пане режисер. Давно вже доходять до моїх ух усі ті паскудства, які ви розносите про мене по всіх усюдах, — але доси я спиняв себе...

— Се робить честь вашому тактові, хоч я його доси не примічав у вас.

— Примічали ви, чи ні, то байдуже мені, за тим що...

— За тим, що дивлячись на вас, я...

— Я вас прошу не перепиняти мене! — при сьому Рубан не здержавшись ударив кулаком по столі.

— Ну, вибачайте, будь ласка... Я зовсім не маю заміру балакати з кожним... — Хохлатий зупинив ся.

— Кажіть, кажіть, не соромтесь: з ким?

— З кожним бешкетником! — і Віктор Свиридович, прочуваючи щось кепське, повернув ся, щоб шмигнути до себе в хату. Обличчя Рубана перекривилось. В мить зірвавшись із місця схопив він Хохлатого за руку і обкрутивши поставив його так, що загородив йому собою дорогу до кімнати.

— Ну-у... Пішло тепер писати! Залиште бо сю суперечку, будьте ласкаві! — ще раз пробував устрять Миколка-Загрібайло. — Ну, що вийде путнього?...

— Ще раз прошу вас не мішатись, добродію Загрібайло! — крикнув Рубан топнувши ногою. Олексій Іванович безнадійно розвівши руками сховав ся в коридорі.

— Ви вшанували мене, добродію Хохлатий, бешкетником, — все більш і більш обурюючись знову почав Рубан. — По часті ваша правда: я чоловік горячий, нестриманий, навіть нечемний... але все-ж таки, не дивлячись на всю сю негарну вдачу, мені далеко ще востало ся до тих границь, які ви Бог зна коли вже переступили!

— Які-ж се такі границі? Цікаво знати.

— Добре! Коли бажаєте — почну одно по другому. Найперш границя фальші. Позаторік, як що пригадуєте, ви видурили у п. Сагайдачного гроші, наче-б то на лічення своїх „погорівших“, по власному вашому виразу, дітей. Се, як виявилось потім, була чистісінька брехня! Ваші діти не тільки не горіли, але навіть ні одно й не опеклось... Виходить, що ви брехун!

— Що?!... Та як ви сьміли...

— Мовчіть, грець вас убий, не перебивайте, бо погано буде! Було одне время, коли ви лежали хворий, не маючи місця служби, без гроша в кишені, — коротко кажучи — ви і вся ваша сім'я були в безнадійнім стані, — вів далі Рубан свою річ. — Найшовсь один мягкосердий дурень, що розкис від ваших плаксивих теревень, пропонував вам поміч у делікатній формі: запросив вас до себе у маєток погостювати. Ви приїхали і не один, а самопятий з жінкою і дітьми і прожили в нього з пів року на всім готовім... І чим же ви на сам кінець віддячились йому за гостину? Мало того що оббрехали чоловіка, який став вам у поміч, ви, на од'їзді, потягли його до суду, скаржучись на те, що вам зопсували „весь сезон“. Приятель, що дав вам притулок у себе, аби уникнути бешкету, згодив ся віддати вам на дорогу 300 карбованців, здаєть ся й з таким іще. Правда, що за такий учинок вас привселюдно вшанували поганцем і витурили з тієї компанії, в якій ви до того часу повертались. Я міг би розказати ще, добродію Хохлатий, що зробили з вами в гор. Єфремові ваші товариші за те, що ви розпускали по за хахульками поголоску, яка позорила їх честь; як вас за 24 години вислали з Одеси за один вчинок, що бив у ніс спеціфічним запахом шантажа... і багато-багато ще де чого, але бачу, що обличчя у вас почервоніло немов півонія, тай губи надто вже дріжать, значить, не далечко вже й до сліз, яких ви часто таки над'уживаєте, а від того... кінчаю. Тепер моє вам поважанє! Надіюсь, що ми вже у всякім разі не стрінемо ся з вами як приятелі після сього!

— Я одному дивуюсь: як се ви, пане Рубане, замісь божевільні попали на сцену? — скривившись промовив Хохлатий ідучи до себе в кімнату.

— На сьвітї багато єсть незрозумілого, пане Хохлатий. Чи гадали ви, будучи шпігуном при поліції, бути не тільки актором, але навіть режисером в українській трупі? — питанням на питанням вдогін йому одмовив Рубан.

— Вікторе Свиридовичу! — крикнув Харченко підійшовши під двері числа. — Може оддасьте наказ занести всю цю розмову в режисерський журнал другим на добрий приклад?

-- З вами, д. Харченко, ми ще почислимо ся... Ви про се не забувайте! — доніс ся з числа голос Хохлатого.

— Фю-ю-і-іть! — засвістав Харченко. — Знаєте, д. Хохлатий, приказку: голому не страшний розбій, — то так і мені. Зро-

бити зі мною що небудь гірш того, що я сам із себе зробив — ніхто не може... А від того — начхав я вам, пане режисер, в самісіньку потилицю! — скінчив він заложивши в кишені руки.

— Ну, а тепер, панове, — обернув ся Рубан до всіх, — я і моя жінка бажаємо вам усього найкращого на новім місці.

— Як се так, Віталію Никоноровичу? — спитав Пшецінський.

— А так, що їхати далі з вами — ми не ідем, бо не хочемо служити в таких дзіндаївер-зухів, як Загрібайло та Хохлатий.

— А як же нам то бути, Віталію Никоноровичу, — підійшла до нього пані Більська. — Адже ж він не дає нам гроший навіть на переїзд! Що-ж воно буде?

— А буде те, мадам, що, здасть ся, всі ми підпадем під Некрасовський вираз: „и пошли они солнцемъ палимые...“ — замітив безжурний Харченко. — Так і ми: розліземось усі, як руді миші, діставши по дулі на памятку од Загрібайла і скажем: „суди его Богъ!“ От що!

— Ну, ні, брате... чорта пухлого! Я, як що не оддасть гроший, прямо до поліцмайстра! — храбрував Більський. — Я йому покажу!

— Ну і що ви йому покажете? — замітив Саломонський. — Нічого ви йому не покажете!

— Що?! — ледви не крикнув Іван Никифорович, але згадавши за сусідство директорського кабінета, зразу спустив тон. — Я йому докажу, що він має справу з акторами, а не з лакузами, от що, — додав він уже далеко тихше.

— Та ти широкий, як без нього, а при ньому слово сказати боїш ся... Теж Франціль-Венціян. Завжде, як квач той павий, а туди-ж доказувати береть ся! — напала на нього розгнівана жінка.

— Ну, ти, ідіотка!... Мовчала-б краще! Ти теж замість того, щоб говорити як слід, нюні перед ним розпустила... Тьфу, чортова тонкослізка! — при сьому Іван Никифорович знов навідався у свою порожню папіросницю.

— Ну, панове, до побаченя! Ми ще побачимось: я приїду виражати вас на дворець, — і Рубан повернувшись пішов у низ по східцях.

— Почекайте трохи, Віталію Никоноровичу, і я з вами! — крикнув Гораздович доганяючи його.

— Слухайте, Виталію Никоноровичу, — почав він ідучи поруч із ним по улиці, — ми тепер самі, дозвольте мені сказати вам дещо з поводу вашого вихода з трупи.

— Будь ласка! Кажіть у чім річ!

— А от у чім: я покладаю, що як ви, так рівно й ваша жінка не маєте права покинути нас у теперішнє время.

— Чого се ви так думаете?

— З різних причин; а найголовніш того, що Миколка-Загрібайло, прискіпавшись до сеї оказії, розпустить трупу нікому гроша мідного не заплативши.

— Так сеж саме він може зробити і при мені.

— Ну, ні... Мені здаєть ся, що ви могли-б вплинути як на антрепренера, так і на всю трупу, об'єдинивши її всю і заставивши як слід поглянути на діло. Ви все-ж таки маєте проміж товаришами силу; поговоріть ви з ними і вони вас послухають, покинуть п'янство і всі свої „художества“, як каже Загрібайло, і візьмуть ся як слід за свої обовязки. Діло ще можна поправити. Вся суть у тім, щоб вплинути на них...

— Стривайте, стривайте, Гораздович... Ви хочете сказати, щоб я воставшись зробив моральний вплив на всіх своїх товаришів?

— Власне так! Підійметь ся моральний добробит трупи, то разом із тим підіймуть ся й матеріяльні її фонди, бо я певен у тім, що се відібеть ся й на касі, а все це взяте купою примусить і Миколку-Загрібайла бути щедрійшим до розплати. Як ви не думайте, а моральна сторона в сій справі...

Рубан, не давши йому скінчити, зареготав.

— Гораздович, голубе мій, скажіть мені: скільки років, як ви вже на сцені?

— Десятий рік.

— Десятий рік і досі такі наївні? Та придивіть ся, любий мій, з кого складаєть ся вся наша трупа? Та не одна наша, а мало що не всі українські трупи? Як і ким вони комплектують ся в теперішній час? Адже все це, за малим вїмком, бацда неуків, п'яниць і ледарів, які моральний бік діла виміряють матеріяльною його користю, а не навпаки!... А ви точите баляси про моральність... Подивіть ся на свій теперішній і пригадайте склади труп, де перше ви служили: що не особа — то перло! Хто служить тепер у нас на українській сцені? Приказчик-п'яниця, перукар, ремісник-лінтюга, чоботар... єсть навіть, биржаки на амшлу танцюр!

Все се народ прагнуций легких заробітків. Вони ходять ледве не босі, мерзнуть, голодують, але за те прикрившись назвою „артиста“, се-б то „ушляхотнившись“, покладають, що мають за собою право байдикувати і вдовольняти домаганням тієї лїні і безладдя, ради яких вони змінили своє давнїше ремесло — на сцену. Се актори; щож до акторок, — ще гірш! Сьогоднішня прачка, покоївка, в кращім разі швачка, завтра протегована яким небудь „таланом“ — ковалем, або циркульником-„артистом“, грає відповідальну ролю в пєсі, або співає, — поправнїш кажучи, — верещить Наталку, або Оксану в українській опері... Який же можна приложити моральний ценз до таких осіб? Що їм Гекуба і що вони Гекубі?

— Кажучи по правді, Виталію Никоноровичу, для сучасного нашого репертуара і не треба інтелігентних виконавцїв, — замітив Гораздович.

— От у тім то і все горе, що такий склад виконавцїв породив цілий цех драматичних майстрів для української сцени в особах дд. Макаренків, Мокропольських, Захоровичів, Жено-Юльченко et cetera... Для сих цехових драматургів — не писані закони! В погоні за ефектом вони примушують героїв своїх штук, у нападї шалу, виволікати на сцену за коси своїх жінок, різати один другого, на очах у глядачів, серпами, рубати голови на плахах при погребовім дзвоні і т. и. Один із сієї плеяди авторів умудрив ся, між иньшим, скомпонувати історичну навіть штуку, шедевр відносно типів і історичної правди. Посадивши рядом за столом, серед двора, за четвертою сулією горілки Мазепу, Іскру, Кочубея з жінкою і... Богдана Хмельницького, заставив їх без усякого сорому проспівати: „Ой куме, куме — добра горілка“. Ясно, що хоч трохи інтелігентних глядачів мулить від такої естетики, але... „галерка“ плеще в долоні і викликає виконавцїв, а знавнїй цеук-рецензент гляди ще й похвалить у своїй газетці і виконавцїв і автора... Виходить, що успіх як тих, так і другого забезпечений.

— Почекайте, Виталію Никоноровичу, — перервав його Гораздович, — по вашому виходить, що ремесник, навіть і талановитий, не має права бути на сцені? Я з сим не згоден!

— Вибачайте, ви мене не зрозуміли. Я не хочу сим сказати, що для коваля або шевця, — в дословнім значінню, — доступ на сцену був би заборонений, — борони Боже! Я знаю одного шевця, здаєть ся й ви про нього чули, що дякуючи, перше, своєму таланови, а в друге, трудови, енергії і допитливости, — сам освітив

себе, вибив ся в люди і занявши визначне становище на українській сцені, дає їй незрівняно більшу користь, ніж змогли-б дати десятки безталанних інтелігентів! Але... се, любий мій, одинока поява і узагальнювати її не можна. Решта-ж, усяких цехів майстри, були, єсть і на далі будуть тим негідним ні на що балястом, дякуючи якому все нижче й нижче падає справа українського театру. Здаєть ся, що вже близить ся той час, коли сі служники сьвятої штуки загонять її в домовину і дадуть можливість усім ненависникам її проспівати при сьому в мажорнім тоні „вічну пам'ять“. А що час сей близько — то факт! Не дармо появилася ознака в образі таких „діячів“, як д. Хохлатий в ролі не тільки простого актора, але навіть режисера. Тут, любий мій, моральний вплив уже безсилий: зграя зграєю й зостанеть ся... Як не культивує бурян, а не добудеш із нього пшеничного зерна!

— Я от слухаю вас, Виталію Никоноровичу, по часті згоджую ся з вами, а в голові моїй стоїть питання: хто-ж сьому винен? Адже-ж була така пора, коли український театр стояв дуже високо, не дивлячись на невеличку кількість служників його і малий репертуар? — сумно запитав Гораздович.

— Хто? — перепитав Рубан. — З певністю сказати вам про се не могу. По мойому винні ті, що спорудили справу українського театру, що були вчителями для більшости українських акторів. Вони, по мойому, перші спорудили всю сю справу — вони-ж перші почали й валити її.

— Як? Чим?

— Тим, що наслідком розкошів у їх трупах, маючи недостачу в акторах і акторках, вони без розбору комплектували їх будь ким і аби як. Скажу коротче: вони, на сам кінець, уподобили ся „рогу рясности“, щедро розсипаючи на українську театральну пиву, з невеличким відсотком доброго зерна, той бурян, який, дякуючи цілїні, буйно розріс ся заглушивши й ті рідкі парости зерна, що де-не-де попадались проміж ним. Але прийшов свій час і на бурян! Спостерігши гоїну відживу на нього понасіли паразити в образі кафешантанних співачок і співунів, касірів, адміністраторів, діржерів і навіть главарів із палестинського народа, директорів, антрепренерів і режисерів на взір Миколки-Загрібайла і Хохлатого, які між українськими штуками стали виставляти на московській уже мові такі твори, як „Рабыни веселья“, „Бѣдныя овечки“, „Куколка“ і иньші, за які як авторів, так і виконавців їх слід

було-б підвести під закон Лінча і повісити на одній осиці рядом. І от, на сам кінець, дякуючи всьому сьому і самий бурян зачучвірів і запоганів... Се так по мойому, а про те не знаю. Ну, а за сим прощавайте поки що, — спішу до дому. Побачимось на двірці: я приїду виражати вас! — стиснувши руку Гораздовичу Рубан повернув у переулоч.

У дебаркадера стоїть почтовий поїзд. На двірці метушня. Вигуки й говірня, виск тачок із багажем, паровозні посвисти, гуркотання товарних поїздів, сичання машин і звідкілясь то чути скигління побитої собаки — все це мішаєть ся в один невразний галас. Не дивлячись на те, що поїзд, по таблиці, стоїть на стації пів години, майже кожен із пасажирів кудись то поспішає, штовхаєть ся, кричить, як наче-б то від сього залежало все його життя на далі!

Кінцевий вагон поїзду приваблює до себе особливу увагу всієї публіки. З одкритих його вікон чуно галас, крики і виспівувана хором пісня.

— Отто задувають, дядьку Йване! — обертаєть ся до сивоусого селянина молодий хлопець у драній свитині показуючи пальцем на вагон. — Хто воно такі, не знаєте, дядьку?

— А біс його батька знає! Мабуть комедіанти... Ти бач, розгвалтували ся чорти! Лупонули, мабуть, на дорогу! — сплюнувши заздрісно додав сивоусий дядько Йван.

Недалечко од вагона, що зацікавив публіку, опершись на ґрату дебаркадера стояв оточений товаришами Рубан.

— Даремно ви, Виталію Никоноровичу, тікаєте від нас, — припалюючи од його цигарки жалкував Пшецінський. — Ми так усі до вас привикли...

— Коли се ви встигли привикнути? Адже я всього на всього два місяці тільки служив у вашій трупі... От хйба Хохлатий і Заґрібайло тужити-муть по мені?

— Все-ж таки, як не кажіть, хоч і два місяці... Та отверто кажучи, не такий уже поганий справді чоловік Олексій Іванович. Правда, що й казати, єсть у нього свої погані сторони, але хто їх не має, я вас запитзю? З ними ще можна миритись... В загалі-ж він, по мойому, путній чоловік.

— От я-ж казав вам, що в вас сангвінічна натура, пане Пшецінський, — встряв Гораздович.

— З чого-ж се видно?

— Та хоч би з вашої нестатечности. Сангвініки — то єсть люди нестатечні. От на приклад ви: не далі як учора на чім сьвіт стоїть костили того-ж Загрібайла; а сьогодні прийшли до тієї думки, що він навіть „путній чоловік“.

— Коли ви перестанете плести дурниці, пане Гораздович?

— Тоді, коли ви, пане Пшецінський, перестанете піячити і впадати від того в телячу умиленність.

— Пане Пшецінський! Давайте в Єльці станем на одній квартирі, хочете? — пропонував Харченко, що нараз з'явився звідкілясь. В одній руці в нього була тараня, а в другій завинений в якусь газету матроський картуз.

— Ні, спасибі вам! Ми вже порішили стати на квартирі в купі з Гуцульським.

— Зовсім не розумно. При всьому вашому великому умі ви зробили, вибачайте, величезну дурницю! Ну, що таке Гуцульський? Ні Богу сьвічка, ні чорту кочерга! А я...

— Що таке ви?

— Я — иньша річ! Я прийшов до тієї думки, що ми самим Господом Богом создані для того, щоб доповняти одно 'дного.

— З якого погляду?

— Та хоч би з погляду самого неминного для нас обох. Ми-б постановили з вами товариську умову на взаємній вірі, під девізою: „твоя закуска — моя горівка і навпаки!“ Чудесно-б зажили ми з вами!

— От теж самонадійний осел! Бовкне яку небудь нісенітницю і думає, що тим самим виявив свій бистрий розум... Тьфу! — і Пшецінський одвернув ся.

— Ну, ну, пане... перепрашаю! Прошу не турбуватись, бо від сього, кажуть, умні люди старіють, а дурні... запоєм пють. Ходім краще, вищем! — і Харченко ласкаво взявши Пшецінського під руку повів його до буфета.

— А що ви думаете? До дзвінка ще вистигнем! — заспокоївшись згодивсь пан Пшецінський погладжуючи свої вуси.

— А що-ж се Валентина Миколаївна не приїхала попроситись із нами? — обернулась до Рубана пані Саломонська смачно уплітаючи куплений в перекупки пиріг. — Хвора хіба по звичаю?

— Ні, нічого... Хвалити Бога в добрім здоровю має ся, — нехотя одмовив Рубан.

— Так що-ж вона негоди побояла ся? — лукаво вже питає Саломонська. — Адже вона в вас така тендітна.

— То правда ваша. По часті побоялась, тільки не негоди.

— А чого-ж?

— Побоялась зайвий раз почути сказану вами дурницю! — одрівав повернувшись спиною до неї Рубан. — Гораздович, ходім!

— Теж осьвічена людина! Всіх неуками, дурнями визнає, — а сам то що? Смаровіз!... — витираючи губи кричить їм на здогін ображена співачка.

— Виталію Никоноровичу!... Рубан!... Вита!... — кричить висунувшись на половину з вагонового вікна зовсім уже п'яний Більський. — Зайди, братчику, в вагон, погладимо дорожку і попросаємось! Або почекай краще, я зараз вийду сам... підемо до буфета.

На платформі вагона почув ся крик, що нечайно за сям перейшов у жіночий плач. Кличуть жандарма. Очевидно счинив ся справжній бешкет. Незгода в розсуді проміж Любарченком і його жінкою породила між ними на стільки гострий інцидент, що для того, щоб уладнати його, неминуче було покликати стаційного жандарма. Вся публіка стовпилась коло цікавого вагона. Можна було подумати, що в ньому везуть дивовижних звірів.

Рубан спершу пішов був до вагона, але потім зупинившись махнув тільки рукою.

— Прощайте, Гораздович! Бажаю вам усього найкращого, а найголовніше — вибитись скоріш на иньший шлях. От вам малюнок! — додав він указуючи на вагон, із платформи якого, разом із жандармом, виходила жінка Любарченка затуляючи рукою окривалений свій вид. — Жанр його — ви самі розумієте. От вам увесь моральний багаж служників нашої рідної штуки! — скінчив він гірко, стискаючи руку товариша. Прощайте!

— Не прощайте, а до побаченя, Виталію Никоноровичу! Передайте моє поважане Валентині Миколаєвній. Бог дасть, побачимо ся ще.

— Ну звичайно! Гора не сходить ся в горою... Ну, ще раз до побачення! — і Рубан поцілувавшись із Гораздовичем, спішно, не оглядаючись пішов із двірця.

Через пів місяця по приїзді у другий город, актори і акторки „бувшої“ трупи Миколки-Загрібайла що дня набридали місцевому поліцмайстру найпокорнійшим проханням: „зробити складку на виїзд трупи з города“. Антрепренер і режисер після трьох представлень, захопивши касу, чкурнули нічним поїздом із города, зоставивши всю трупу, як кажуть, „на волю божу“.

Редіярд Кіплінґ.

Т Р И К А З К И.

І. Казка про те, як у кита стала вусша горлянка.

Жив собі, був собі колись у морі кит і їв лише риби. Ковтав він і шук, і пліток, і вюнів, і йоршів, крабів і камбал, скатів і налимів, скумбрій і морських зьвіздань — словом, усяку рибину, яка тільки попаде до його в пащу.

Нарешті в морі лишила ся одна-одним маленька-манісенська рибина, — маленька, але хитренька, яка все ховала ся позаду правого вуха китового, щоб не втрапити до нього в пащу. І от кит ляснув хвостом по воді і сердито мовив :

— Їсти хочу!

А маленька хитренька рибка відповідає йому тоненьким, улесливим голосом :

— Вельможний і ласкавий ките, а коштував ти коли людське м'ясо?

— Ні, — каже кит. — А яке воно?

— Смачне, — відповідає рибка. — Смачне, але рідко трапляється.

— Ну, то добудь мені його, — грізно звелів кит, і знову ляснув хвостом по воді.

— Коли ти попливеш до 50° північної широти і 40° західної довготи, — прудко забалакала рибка, — ти побачиш серед моря, на уламках із корабля, в синіх полотняних штанах, із двома шлійками (не забудь шлійок!) і складним ножиком, моряка в по-

трощеного корабля; але мушу тебе остерегти, що се людина незвичайно бистроумна і підприємлива.

І от кит поплив і все плив до 50° північної ширини і 40° західної довготи, і нарешті побачив серед моря на уламках із корабля, в синіх полотняних штанах із двома шлійками і складним ножиком, самотнього моряка з потрощеного корабля; він сидів і бовтав ногами в воді.

Кит почав роззявлювати пащу все ширше й ширше, поки вона майже не досягла його хвоста, і ковтнув моряка з потрощеного корабля і дошку, на якій він сидів, і сині парусинові штани, і шлійки, і складний ножик. Він запакував усе се в свій теплий, темний, величезний жолудок, прицмакнув губами і тричі перекинувся від задоволення.

Але скоро лише моряк, людина без краю бистроумна і підприємлива, опинився в китовім жолудку, він почав і стукати і гукати, і хвицати і скакати, і гриміти і шуміти, і кусати і танцювати, і м'явчати і скавчати, і зітхати і стогнати, і нарешті кит почув себе недобре.

(Ви певно не забули ще шлійок?)

Тоді він сказав маленькій рибиці:

— Сей добродій нестерпний і примушує мене гикати. Що я маю подіяти?

— Звели йому вийти з себе, — сказала хитра рибка.

І кит гукнув до моряка з потрощеного корабля:

— Виходь і заспокійся, бо мене напала гикавка.

— Еге, ні! — одповів йому моряк, — ти собі й не покладай, що так просто мене збудешся. Довези мене спершу до рідного берега, до білих скель Альбіона, і тоді я ще поміркую, чи виходити мені, чи ні.

І він почав гоцати гірш як перше.

— Завези його краще до дому, — порадила маленька рибка китови. — Я-ж пак остерігала тебе, що се людина безмірно бистроумна і підприємлива.

І кит поплив і все плив та плив за номією плавців і хвоста, і нарешті побачив рідні береги моряка, білі скелі Альбіона. Він ринувся до берега, одкрив пащу широко, широко і сказав:

— Іди собі в Богом на Вінчестер, Пашуа, Кін і всі стації Фітчберської залізниці.

І лише він мовив „Фітч“, моряк раптом виховзнув із його пащі.

Та поки кит плив, моряк, — він же був людина незвичайно бистроумна і підприємлива, — узяв свій ніжик, вирізав із дошки квадратіві ґрати, увязав бантини своїми шлійками (тепер ви знаєте, чому не слід було про них забувати!) і вставив сі ґрати міцно і щільно в горло китови, де всни й лишили ся на віки.

І він зійшов на кам'янистий беріг і пішов до дому до своєї матери, яка йому дозволила бовтати ногами в воді скільки його душа забажає. Потім він одружив ся і щасливо жив до самої смерти. А кит із того самого дня живе з ґратами в горлянці, не може їх ні викашлянути, ні виплювати, і їсть із того часу лише найдрібнішу рибину. От чому нині він не ковтає людей, навіть маленьких хлопчиків і дівчат. А хитроумна рибка поплила собі і сховала ся під екватором: вона бояла ся, щоб кит не помстив ся на ній за зрадливу раду.

Моряк узяв із собою до дому свій складний ніжик і завжди одягав сині полотняні штани, коли виходив на кам'янистий беріг на прохід. Шлійок у нього не було, бо він звязав ними бантини ґраток. На сьому й кінець казці.

II. Казка про те, як носорог здобув свою шкіру.

В глибоку старовину на одному з незалюднених островів, недалеко від берегів Червоного моря жив собі, був собі огнепоклонник, шапка якого відбивала соняшне проміння з поражаючою, невиданою навіть на Сході величністю. У нього не було нічого окрім сеї шапки, ножа і печурки, в якій він готував собі обід. Одного разу взяв він муку, цинамону, родзинків, цукру і зготував собі чудовий солодкий пиріг на один метер завдовжки і півтора метра завтовжки. Се достоту був фантастичний твір кулінарної штуки. Він поклав його в піч і пік, пік доти, поки він не зачервонів ся і не почав видавати найапететтійший аромат. Та ледви він зібрав ся був узяти ся до сеї смаковитої страви, до берега із пустинної дебри незалюдненого острова наблизив ся носоріг із великим рогом на самому носі, з свинячими очима і без найменших ознак доброго тону. Тоді ще шкіра носорога приставала до його тулуба зовсім гладенько, так як добре натягнена глянсована рукавичка: ніде

жадної зморшки, ні фалди. Ну, викапаний носоріг із Ноевого ковчега, хіба тільки трошки більших розмірів. Але і в той час він не визначався добрим тоном, як не визначається ним і нині. Носоріг загарчав, огнепоклонник кинув свого пирога і, дрожачи від переляку, вирачував на сам вершок здоровецького пальмового дерева, не маючи на собі нічого, окрім шапки, що відбивала соняшне проміння в осліплюючу, невидану на Сході величність. А носоріг перекинув печурку, солодкий пиріг скотився на надбережний пісок; нездара підхопив його на свого рога, з'їв до останньої крихти і пішов, вимахуючи хвостом, у пустині і незалюднені дебрі, що тягнуть ся до самих островів Мавандерана і Сокотри.

Тоді огнепоклонник зсунув ся з пальмового дерева, підняв із землі перевернену печурку і сказав ось яке речення, якого ви певно не чули, і тому слід його вам повторити :

„Хто нищить пироги, спечені огнепоклонником, той робить непоправний злочин“.

В цьому реченні містило ся глибше значіння, ніж може вам здасть ся.

Минуло п'ять тижнів, і з моря погнало до берегів горячий вітер, так що кожен силкувався скинути з себе все, що можливо. Огнепоклонник скинув свою величню шапку, а носоріг шкіру і кинувши її немов плед через плече, пішов на морський беріг, щоб охолодити себе купіллю. Тоді його шкірка застібувала ся під черевом на три гудзики і дуже нагадувала з себе непромакаюку. Про пиріг він навіть не натякнув жадним словом, бо з'їв його тоді увесь до останньої крихти, а просити вибачення — не мав звичаю, він же завжди був *mauvais ton*! Він бухнув просто в воду, пирскаючи фонтанами водяних крапель із широких своїх ніздрів; а шкіру лишив на березі.

Тим часом огнепоклонник углядів шкіру і злобна усмішка двічі мелькнула в нього на виду. Гримаючи і кривлячи ся, обгріг він тричі довкола покинутої носорогом шкіри, не перестаючи з утіхою затирати руки. Скінчивши все се він зайшов до свого салашу, набрав повну шапку окрушків із солодкого пирога (огнепоклонник ніколи не їв нічого иншого і ніколи не замітав свого помешканя). Потім узяв шкіру і тер її доти, поки не стало в ній в середині повно сухих крихт і зісохлив родзинків. Скінчивши сю працю він знову виліз на вершок пальмового дерева і слідив звідти за тим, як носоріг вилізати-ме з води і натягати-ме свою шкіру.

Не минуло і кількох хвилин, як він, скінчивши купати ся, застібнув свою шкіру під черевом на всі три гудзики і раптом почув нестерпне скоботанє, ну, точнісенько як людина, якій насипав хтось дрібок у простирало. Він почав чухати ся, але се не допомгло. Тоді він ліг на пісок і качав ся, качав ся без краю. а дрібки лоскотали його все більше й більше. Нарешті змучений носоріг побіг до пальмового дерева і тер ся об його цівку так довго і так завзято, що вся шкіра його зібгала ся на плечах і череві в тому місці, де перше були гудзики (він тер ся так завзято, що вони повідлітали), а на ногах утворило ся ще кілька менших фалдів. Се вопсувало його гумор, але дрібки як і перше боляче лоскотали його. Нарешті носоріг пішов собі геть вельми розлючений, з дрібками під шкірою, що лоскотали його. З того часу всі носороги відзначають ся зморщками на шкірі і дуже злим гумором і все се через дрібки, що не дають їм спокою.

А огнепоклонник зліз із пальмового дерева, одяг шапку, що відбивала соняшне проміння з невиданим навіть на Сході блиском і величністю, взяв під паху свою печурку і пішов у сторону Амигдали, Анантаріво і болот Санотуто.

III. Цікавий слон.

В незапам'ятні часи у слонів не було труби, а замість неї був тільки чорнуватий випуклий ніс, завбільшки з чобота, яким він не міг лапати ріжних річий. Та от якось народив ся на сьвіт слон, дитя нового покоління, переповнений ненаситною цікавістю, яка змушувала його завдавати всім безконечні питання. Він жив у Африці і скоро заповнив усю землю своєю ненажерливою цікавістю. Він питав у своєї високої тітки жірафи, чому вона вся в плямах, але тітка в одповідь лише копнула його своїм важким копитом. Він чіпляв ся до свого вуйка струся, і хотів довідати ся, чому у нього на хвості вирости такі чудові пера; але високий вуйко нагородив його добрим ударом своїх міцних кіхтів. Одначе незадоволена цікавість молодого слона вимагала поживи. І він питавсь у свого незграбного родича гінопотама, чому він має червоні очи, але й незграбний гінопотам замість відповіді лишив на йому слід свого широкого копита. Тоді він звернув ся до волохатого павіяна, щоб довідатись, чому дині солодкі на смак, але й павіян

дав йому ляпаса своєю волохатою лапою. А його все-ж таки мучила невтишима цікавість. Він завдавав питання з приводу всього, що лише траплялось йому видіти і чути, нюхати або дотикати, але тіточки, вуйки і вся його численна рідня нагороджували його в відповідь одними ляпасами та стусанами. А цікавість його все не меншала.

Одного гарного ранку цікавий слон поставив нове питання, яке до того часу ще ніколи не впадало йому на думку. Він спитав :

— Що буває у крокодила на сніданне?

— Шш! — засикали на нього з усіх боків переляканим шепотінням і всі почали хвицати і штовхати довше і болячіше, як уперед.

Коли все се нарешті скінчило ся, він пішов до велетенського казкового птаха, що сидів на терновому кущі, і мовив :

— Батько, мати, тітки і дядьки, всі бють мене за ненажерливу цікавість, а все таки я хочу знати, що буває у крокодила на сніданне?

Птах зловіщо каркнув в відповідь :

— Іди до болотяних берегів великої сіро-зеленої і каламутної ріки Лімпопо і там знайдеш відповідь на своє питання.

Другого ранку цікавий слон узяв двісті кільки бананів, двісті кільки цукрової тростини, сімнацять днів і сказав своїм добрим родичам :

— Прощавайте, та не згадуйте лихом. Я йду до болотяних берегів сіро-зеленої каламутної ріки Лімпопо, щоб дізнати ся, що їсть крокодил на сніданне.

Вони хвицнули його ще раз на прощання, хоча він дуже ввічливо просив їх перестати.

Слон вибрав ся в дорогу, закусуючи дорогою динями і шпурляючи лущайками, яких він не вмів збирати. Чи довго, чи не довго він ішов, та нарешті добрав ся і до болотяних берегів ріки Лімпопо, каламутної і сірозеленої, як казав йому птах.

Тепер слід вам пояснити, що до сього дня, часу і мінути цікавий слон ніколи не бачив крокодила і навіть не знав, на що він похожий.

Перший, хто впав йому в очи, була двохкольорова змія, яка скрутила ся кільцем на камені.

— Пробачте, що потурбував, — ввічливо звернув ся до неї слон, — але чи не траплялось вам у сій місцевости бачити крокодила?

— Бачити крокодила? — гнівно засичала змня. — Чи не хочете ви ще що-небудь спитати?

— Пробачте, — казав далі слон, — але чи не можете ви мені пояснити, що він їсть на сніданок?

Змня прудко зсунула ся з каменя і вдарила цікавого слона своїм холодним лускатим хвостом.

— Дивно, — подумав слон, — батько, мати і вся рідня били мене за ненаситну цікавість, а тепер, здаєть ся, знову починаєть ся та сама історія.

Він ввічливо повитав змию, поміг їй знову виповзти на камінь і пішов далі, гризучи дорогою дині і шпурляючи лущинами, яких не міг збирати, поки не добрав ся до самого берега ріки Лімпопо. Там, у річному замулі затаїв ся справжній крокодиль, який підморгнув йому одним оком — ось так!

— Пробачте, — ввічливо почав слон, — чи не бачили ви в сій місцевости крокодила?

Крокодиль підморгнув другим оком і трохи підняв хвоста, а слон ввічливо подав ся назад, бо рішучо не хотів одержувати нові удари.

— Підійди-но ближче, парубче, — кличе крокодиль. — Чому ти питаєш про се?

— Пробачте, — одповів слон, — але батько, мати і всі родичі штовхали і хвипали мене за мою цікавість, а тепер, коли ви не проти сього, я не хотів би одержувати ще ударів.

— Підійди до мене, — мовив крокодиль, — бо я той, кого ти шукаєш.

І він утер крокодильову сльозу, щоб доказати щирість своїх слів.

Слон завмираючи од щастя став на коліна:

— Я вас так довго шукав. Скажіть мені, будь ласка, що ви споживаєте на сніданок?

— Підійди-но ближче, дитино, я хочу се оповісти тобі на вушко.

Слон схилив голову до широчезної і зубатої пащі крокодила, а той не довго думавши вхопив його за ніс, який до того дня,

часу і мінути був не більш звичайного чобота, хоча й незрівнано корисніший від останнього.

— Я гадаю, — процідив крокодилъ крізь зуби, — я гадаю почати сьогодні з тебе.

Останні слова дуже стурбували слона і він муркнув у ніс:

— Пустіть! Боляче!

Тут змія зховала в каменя до берега і сказала:

— Любий друже, коли ти зараз, у сю хвилю не почнеш тягти свого носа з усеї сили, то я не шуткуючи побоюю ся, щоб знайомство з сим чудовищем не примусило тебе пірнути в прозірчасту річку струю раніш, ніж ти вступиш зойкнути.

Слон послухав доброї ради, присів на задні лаби і почав тягти, тягти з усеї сили свій ніс, — ніс усе розтягував ся і розтягував ся; та крокодилъ не випускав його, а лише бовтав ся в воді і пинив її ударами хвоста.

Ніс у слона ставав усе довший; він напружував останні сили, щоб удержати ся на березі, а ніс усе ріс та ріс, завдаючи йому нестерпного болю. Нарешті слон почув, що ноги його сунуть ся, та тут змія подвійним кільцем обмотала ся довкола них і промовила:

— Легкодумний і недосвідний мандрівче, ми тепер не шуткуючи повинні зробити останнє з'усилє, а ні то сей смілий вояка, закутий у панцир, вопеє тобі всю твою будуччину.

І вони почали тягти разом, і нарешті крокодилъ пустив ніс слона зі своєї пащі.

Слон нехотя сів несподівано на задні лапи і перш за все подякував змії за поміч; потім звернув увагу на свій ніс, обклав його свіжим банановим листєм і звисив у холодні хвилі ріки.

— На що ти се робиш? — запитала змія.

— Пробачте, — одповів слон, — але мій ніс зіпсований, і я дожидаю ся, щоб він скоротив ся.

— Ну, в такім разі тобі прийдець ся довго ждати, — відповіла змія.

Слон три дні терпляче дожидав, чи не поверне його ніс до попередньої форми. Та він не тільки не ставав коротший, але ще змушував його кривити очима. Ви певно давно вже зрозуміли, що крокодилъ наділив слона справжньою трубою, які ми бачимо нині в його нащадків.

Третнього дня у вечері прилетіла муха і вкусила слона за плече; він мимохіть підвів трубу і поклав муху на місці.

— От і перша перевага твого довгого носа, — завважила змня. — Ти не зміг би сього зробити за помічю звичайного. Ну, тепер спробуй їсти.

Слон без тямки звів трубу, вірвав цілий пук трави, обтрусив із коріння землю і засунув траву в свою пащу.

— Друга перевага, — сказала змня. — Одначе чи тобі не здасть ся, що сонце нестерпно припікає нас на сьому отвертому місці?

— О, так, — сказав слон, і раніш ніж він зрозумів, що робить, схопив кавалок вохкого намулу в берега сіро-зеленої каламутної ріки Лімпопо і наліпив його собі на голову на подобу прохолоджуючого компреса.

— А от і третя перевага, — завважила змня. — Ну, а якої ти думки що до нових стусанів?

— Пробачте; але я рішучо не хотів би їх знати.

— А хотів би ти сам кого небудь провчити?

— З найбільшою охотою, — не думаючи довго одповів слон.

— В таких разі твій новий ніс може бути тобі в неоціненій послузі.

— Дякую вам красно, і постараюсь твердо пам'ятати ваші слова. А тепер мені час вертати ся до дому, де я маю намір зробити першу пробу над моїми любими родичами.

І мовивши се слон вибрав ся в дорогу, весело помахаючи трубою. Коли йому забагло ся скоштувати смачних соковитих плодів, він без натуги зривав їх із дерева, не дожидаючись, як колись, щоб вони самі впали; коли принадала охота пощипать травиці, він доставав її трубою, не завдаючи собі труду ставати для сього на коліна; коли дуже дошкуляли мухи, він любісінько відламував із дерева гиляку і обмахав себе нею, немов віялом; а як нестерпно пекло палюче африканське сонце, він робив собі ярмулку з вохкого річного намулу. А як нудно було брести в самотині по непролазній гущі, він стиха виспівував якої будь пісеньки, і звук, переходячи крізь трубу, здавав ся голоснішим цілої духової оркестри. Раз він навіть навмисне збочив, нагнав здорового гіпопотама, і хоча він не був йому зрідні, ляпнув його з усеї сили, щоб переконати ся про справедливість слів змні. Окрім того він

збирав лущайки, які розкидав по дорозі під час першої своєї по-дорожі, бо його з малечку привчили до опрятности і порядку.

Одної гарної днини, зрештою се було у вечері, він вернув ся до гурту своєї любої родини, підняв до гори трубу і спитав ся:

— Як ся маєте?

Родичі зраділи його поворотови і збирали ся провчити його за ненаситну цікавість.

— Ну, не знаю, чи з'умієте ви зручно вдарити кого. Ліпше вже я вам покажу, як се роблять.

Він розвернув трубу і дав спробувати двом братам двох здоревених ляпасів.

— Де се ти навчив ся таким жартам?! — запитали здивовані брати. — І звідки в тебе така носюра?

— Я одержав її від крокодила на березі сіро-зеленої каламутної ріки Лімпопо. Я спитав його, що він їсть на сніданок, а він подарував мені на пам'ятку сю прикрасу.

— Вона гидка, — завважив його дядько, волохатий павіян.

— Згоден; та за те надзвичайно корисна, — і він ухопив дядька павіяна за задню ногу і вкинув у гніздо шершенів.

Потім він забрав ся до вуйка струся і тіточки жірафи і швидко задивував усіх своїх родичів.

Нарешті жити з ними стало так незручно, що всі його брати один по одному постановили вибрати ся до болотяних берегів сіро-зеленої каламутної ріки Лімпопо і одержати там і собі від крокодила нові носи. Коли вони повернули до дому, то жаден із них уже не насмілював ся вдарити другого, і з того часу всі слони мають таку саму трубу, яку цікавий слон одержав перший від крокодила.

Переклад В. Д—ий.

АНТОНІН СОВА.

А Н Н А. *)

Анна була ще зовсім молода й невинна. Під тісним зимовим кафтаном, у якому недавно ходила до школи, ховалися напів розвинені її груди. Але що була струнка й більша ніж товаришки, ходила вже в нехітю до школи, рум'яніла хоробливим гнівом, коли де-хто дивувався тому.

Вона марила про Ронца, того старого студента (як догадувалася), що від коли перебрився до них на мешкань, стежив її сталевими-холодними очима.

Помешкань, де її батько мав столярську робітню, подавало радше на пивницю. Тут варили, їли, спали, тут також прали. Воно складалося із склепеного льокалю, що був сильно зачаджений і радше вогкий ніж брудний. Вікна виходили на подвір'я, що було занечищене сьмітем і вуглєм. Напроти крім церкви видко було засажену дротяну огорожу та доми, теж так дивно побудовані, непросторі, з загадочними прибудівлями й заліпленими вікнами. Все те було брудне й остогидне.

Приліплена кімнатка, але сьвітляна й простора для одного чоловіка, звабила Ронца до сих людей.

— Се вам подобається, — захвалював старий столяр, що дусився від безупинного кашлю й відчиняв руками обмазаними клеєм блискучі від вогкості двері кімнатки. Підійшла також і його жінка, що сиділа в куті під печею. Вона покинула зараз колицку, яку порушала лівою ногою й отираючи в запаску варешку,

*) А. Sova. Prosa. Praha, 1898

прикотила ся важкою, лїнвою ходою. Вперла на Ронца зеленавосинї очі. Була ще доволї молода, товста. Чорна хустина не могла закрити товстого її карку. Важкі серіжки продовжували звисаючи її вуха.

— Але тут тепло в зимі, а холодно в літі, — говорила співучим, дихавичним голосом, — а тихо, немов у гробі. Сей малий шкварок, — додала показуючи зі слабою усьмішкою на колиску, — то не такий крикливий, як напроти. Анно, а йди-но і покажи панови, — велїла Анні, що надягала на себе якусь червону спідницю під вікном.

Анна пішла в Ронцом до кімнатки. Тут було все, чого міг жадати: столик у куті під вікном, вішало, вмивальня, декілька замазаних образів.

— А нема тут мийий? — питав ся поважно Ронц і змірив із призирством Анну від голови до ніг. Тепер закримітив він, що в неї було блїде, гбстро модельоване лице, розчухране, неприємно блискуче волосє й подертї пантофлі, на яких було трудно розпівнати цвїти.

— Ах, де-ж, — засьміяла ся прудко й немов визиваючо Анна.

Від сеї пори він мешкав там.

* * *

Старий майстер був немічний. Дуже немічний, бо зближала ся весна. Землясте його лице покривало ся синїми жилками від кашлю, грудна клітка запала ся, а голос добував ся немов із пивниці. Проклята весна. Ледви тримав гибель у руках, але мусїв. Було чути, як із долівки піднімала ся тепла вогкість. Кутів кімнати доторкало ся несьміло сонце, що пробивало ся крізь мряку. Відчиненими вікнами вилїтав гострий сикіт гибля.

Ронцови подобало ся тут. Жінки прятали справно, був рад, що знайшов таке дешеве помешканє, де можна бодай переспати ся. Близько двацятишестилїтний, мовчазний, кремезний, незвичайно сильний, він держав ся гордо й себесьвідомо. Його бояли ся. В гарнім, вусатім його лиці сидїла для сих людей усе хомиковата, замкнена імпертїненція. Закримітив се найборше частий гість, агент погребового заведеня, добродїй Патек.

— Се вчений пан, — він нарешно говорив раз на голос. — Де ви його видибали? Щось немов усе злий, — хихотав ся тихим

сьміхом добродій Патек, гумористична фігура, один із тих „мертвих птахів“ із погребового заведення, що вдирають ся до передпокоїв умираючих, стають близько шпиталів, аби випитати ся про хорих і захопити їх кривних у жалобі, з заплаканими очима. Чорний, витерттий касторовий капелюх, вічно з чорною кривою, міщанський фрак, де-не-де замащений, і пташині штани були від рада до вечера в сій службі. Він умів також плакати, коли того було треба за-для браку попиту за домовинами.

Фірмі, якій служив, достарчав старий майстер звичайно дитинячі, дешеві домовини.

Сей то Патек, цілком вдомашній, вів розпусні розговори з Анною, яку сіпав жартом за коротку спідничину й щипав обшажену шию, хоч йому було вже пятьдесят літ. Він мав цікаву палицю, в якій був імпровізований флет. Пищав на ній мов біснуватий, сівши на старій пачці, коли його упрохали, а особливо майстрова, яка кляла ся, що ніхто на сьвітї не заграє так як він.

Дволітній хлопчина, якого при тім вона тримала на руках, так любив добродія Патка, що звав його „татком“. І мав цілковиту слухність.

* * *

Ронц не давав із початку повору на те, що діяло ся там. Сам походив із такої „вбогої юрби“, й було йому все одно, тут чи там. Навпаки, тут видало ся йому ліпше. Він позбавив себе непотрібних відносин та постійної стичности з людьми, які ранійше окружали його. Мовчун, філософ, що сидить у книжках, цинїк, що знав тільки поганій сьвіт, і то лише з результатів, які бачив.

Але в останнім часї, часї двох літ, Ронц попав у страшну халепу, що перекинула ся в ревігнацію та отупінє. Шукав занятя. Обходжував бюро, шкільні ради (був математиком), представляв ся інспекторови в наїв темнім передпокою, прохав асистентури у настоятелїв знаних заведень. Але Ронц? Хто був Ронц? Похмурий, незграбний чоловік із вусами сільського геометра та манерами малого власника.

На око безосновно гордий, у розмові з висшими особами надутий, із середною освітою. І письмо й стиль його прохань — незвичайно сухі; в буквах розливалася утавна жовч пересьвідчення, буцїм-то він більше заслужив, як жадає. Так товк ся він два роки. Нераз здавало ся, що він утратив довіре у власні сили й у се,

про що марив на шкільних лавках; хоч ніколи не був великим фантастом. Його вилеліяна будучність стрічала ся з холодною дійсністю, особливо, коли переставав довіряти власним силам. Що за собаче жите! В нього не було навіть кількох годин, які би міг провести в товаристві добрих людей та заповнити ними поволі плывучі дні. Пропасть, грізна пропасть потопелі, нічим не заповнена доси, стояла перед ним, а нерви, отупілі від скептицизма до життя, працювали тільки в марних галюцинаційних снах.

І вишукував він тоді воюючі діри, де гниєть ся ще більше й страшнійше, й де на малім просторі заносить вонею власної гнилизни, що просякає кожний штих вашого вбраня. Попав у якийсь безплідний наклін до нищпореня, з якого росла лише ненависть до власного розуму, ненависть до публичних урядів та осіб, від яких не надіяв ся вже нічого. Се було собаче жите, повне неґації, цинізма й брутальности.

І так жив у ньому власний сьвіт усталених переконань та крихких правд. Се обхопив його жорстокий період обдарованих людей, що опинили ся безчинними й безпомічними. Тому дивив ся він на все з хомиковатим призиством, багателізував чужі сили, сьміяв ся в людських похибок.

Сьвіт був для нього комедіантською грою, де топчеть ся постійно ліпші характери й ліпші таланти. Соціяльні нерівности давали йому основу до категоричного опрокинення людської справедливости. Він ненавидів утилітаристів і людей добре ситуованих, яких душевний рівень оцінював відповідно до власної точки баченя.

Цинік, аналізуючий сьвітоборець, не навчив ся розуміти штуки, яка може була-б дала йому яку пільгу. Вона була для нього абстрактною, соціяльно невжиточною. Артистів звав він дурними гістріонами, поетів блазнями, хоч знав їх лише з убраня.

Він думав, що він більше здібний до публичного життя, ніж усї вони... А се тому, що працював ранійше до втоми й що почував щось у собі...

Все ліпше лежало укрите десь, до нього не мав доступу.

* * *

Анна прийшла раз збентежена до дому. Вона виглядала старшою в порівнаню до дівчат, із якими товаришувала. А що була вразлива, не давала себе нічим утихомирити, коли прийшла від сих порожніх істот. Говорила безупинно, з упором, немов у пропасниці,

що залізе за спину й не хоче попустити. Крутила кінцями хустинки, поникши головою. А часом підносила хустинку до гори й обтирала собі палкі сльози на обличчю...

У сучерку, який немов шелестів мягкими гнблівками, порозкидуваними по долівці, працював іще старий майстер коло скринки. Ронц із похмурим виразом лица стежив грубі його пальці. Неприємний запах клею мішав ся тут із сирим деревом та спіртовим запахом політури.

— Но, що стало ся такого? — обізвав ся хрипливим голосом Ронц, обернувши ся до Анни, й відложив на бік папіроску.

— А се, що татко ніде не хоче дати мене. Я вже доволі доросла, аби що зачати!

— То значи, — мовив добродушно старий поцтивець, оглядаючи крізь окуляри розщеплену грань зробленої скринки.

— Ся Тіна, що я з нею ходила до школи, піде сього року до семинарії. Всі там підуть, лише я ні. А се тому, що моя мама вже небіжка, — вибухла голосним нездержним плачем Анна.

— Но, що, — сказав старий. — Служити не підеш, так що-ж? Будеш дома, мовчи!

— Що дома? — відрізала Анна прикро. — Аби тут валяти ся поряд із нашим Еманком. Наш Еманек може лишити ся без мене. Дайте мене до склепу. Але не лише так. Я хочу привчити ся бухгалтерії. Малї Маржікова вчила ся рік, а тепер веде книги у друкарні, всі кличуть її панною. Ино сидить там за скляною перегородою зі своєю фризурою, ино киває з висока головою, коли дехто перейде поруч неї. Що се за праця!

— Гм, — промовив Ронц, — се дійсно ніяка. — Засьміяв ся при тім саркастично. — Що знов торкаєть ся семинарії? Се було би добре, — роззлюблював він майстра. — Що-ж се може коштувати? Книжки даром, иньші річи теж. Але що... — додав поважно. — Найліпше не хотіти нічого. Що з того має чоловік? Лише намоволить ся, — говорив із пересьвідченою неґацією; опісля вдарив пястуком о стіл, узяв навад папіроску й підпер ся о одвірок дверей.

Анні поширшали великі, темні очи, що були розпалені жаром сліз. Солодка туга, що гнала її кудись далеко, між парфумовані товаришки, між ті родини, де часто їла колачі і могла грати ся з чужими паннами в тихих сальонах у богатих приятельок, ся туга захопила була тоді цілу її істоту. А діяло ся се не з виразного

почування дійсного бажання — вміти більше, ніж уміла тоді: радше в шрійливого пожадання чогось ліпшого, висшого, ліпших убрань, стрічок, із туги до того кокетного сьвіта, який її більше мавив, ніж житє тут. Се було можна пізнати по ній.

— Таточку, таточку! — примилувала ся з усмішкою. — То я могла би, як говорить пан Ронц. Я буду здібна й буду вчити ся. І ніщо се не буде коштувати.

— Мовчи, ти вперга, — відізвав ся суворо старий майстер, покашлюючи. — Щось також влізло тобі до голови!

— Се варта спокуси, — засьміяв ся Ронц байдужно і зник у темноті своєї кімнатки.

Пані майстрова прийшла тим часом із прохідки в Еманком. Він був блідий від весняного повітря, загорнений у велику хустку. Хлопець сьміяв ся й дер ся до батька. Бачив, як він їв, і насильно хотів також. Почав навіть плакати.

— Що ти, машкаро, — крикнула майстрова до Анни. — Покинь уже ті зеркала та бери ся трохи до роботи.

Анна захмурила ся зухвало, перекинула коси в зад, узяла горнець із білєм і побігла до сінній.

* * *

Другого дня була неділя, соняшна й весняна, тиха та більше чиста, ніж усі буденні дні. Дзвони гуділи, розбивали ся о криші й залітали до кутів своїми невизначними згуками, що розпливали ся у безмірну і млисту глибіню тремтючого тону. Майстер із жінкою пішов на утренью. Анна напів убрана, розчухрана ще, задирала кокетно носик, корчила рамена і вимітала брудні кути сьвітлиці. Порох дріжав у промінях сонця, кружляв над колюскою і падав на дрібне личко дитини, ясно багровий та зовсім золотий. Крізь двері видко було обдертий, чорний садовий мур. Під ним лежало на купі вохке дерево та тертиці, припорошені сьвіжими платками бовового цвіту.

Ронц устав був також. А що не любив неділі й правильно бував тут сам та читав, перевертав ся по ліжку і нудив ся, не маючи з ким тішити ся: дивив ся крізь вікно своєї кімнатки туго й бездушно. На вулиці проходжувало ся кілька поганих Жидів. Сей тихий блиск неділі був йому над усе противний, бо його старе, витерте й обдерте убранє впадало більше в очи. А особливо довгі пополудня, з вулицями, оживленими сьміхом дівчат, що йшли біля

жушин, старанно вбраних, юрба родин, що чимчикувала за Прагу, будили в ньому їдкі гадки, повні болю, повні резигнації.

Він зайшов до другої кімнати, закурив собі папіроску й хотів читати. Держав у руках якусь книжку й дивився в ряди-годи крізь її береги на Анну, що замітала сьвітлицю. Не знав, що читає. Як вона виросла, а які мала клуби! Руки не дуже сильні, мязисті, білі як гіпс, порушалися трохи лїниво й байдужно. Зігнута, гарна й кокетна Анна, здавалося, що нарешто виганяє його з місця, де сидів собі, щоби замітати й стирати порохи. Сї карї її очі мали м'який, нев'ясований якийсь вираз, повний вивову старших жінок. Легкий кафтаник робив повнїйшими її груди, мелькаюча тонка спідничка рисувала повнїйше її литки.

— Не виганяйте-ж мене, Анно. То ви працюєте так що дня?
— питався радше Ронц, нїж сьміявся.

Анна поглянула на палкі Ронцові очі й вибухнула дитинячим сьміхом. — Гм, так мушу що дня. Але вас мушу пожалувати, — продовжала і спочала трохи. — Ви наче пустельник. Анї не засьмієтеся, анї не йдете нїде. Скажіть менї, що студіюєте?

— Фільософію, — відказав поважно Ронц, шукаючи в сїм слові захорони для своєї поваги. — Але я вже майже кінчу, — додав.

— Уже можете так учити, як у нас учили, правда?

Анна сїла собі на стїльчику напроти нього, взяла мїтлу між ноги й задумавшися сидїла трохи сильно засумована.

Вона почала нараз оповідати про свої приятельки, про якогось студента, що ходив недавно за дївчатами по парку й хотїв від неї букетика, який одначе не був її. Коли йшла вона до школи, підкинув він їй писаньчко (отсей хлопчиско!), але воно не мало нї голови, нї нїг. Приобїцював їй хто знає що. Що тепер вона лїчне, коли вже не дорівняє своїм товаришкам? Мусить дома бавити Еманка. А хто знає, куди ще дадуть її.

Ронц курив папіроску і сьміявся якомсь добродушно. Потім перебрався на софку, з якої висїло волосїне, і говорив: — Но, побачимо, де дадуть вас. Пан Біг знає. А чим хотїли-б ви бути? — сьміявся невразно, не вірячи в певнїсть волї, що визначає будучі цїли.

* * *

Анна всьміхала ся в тихій задумі, щипаючи кінці запаски. Чим хотіла би бути? Вона надумувала ся. А вже-ж хотіла би бути молодою дамою, яка їздить до театрів, на концерти, а за нею затріскують ся дверцятка повізок. Такою стрункою, гарно оперезаною, як сі дами, яким вона придивляла ся. Часом вона довго стояла перед крамиком із паперами (там, де її так тішила хромолітографічна пестрота) оддалік церкви, нераз цілої пів години, лиш, аби побачити повінь нових тоалет. Вона шукала чогось особливого, вітрила за чимось гарнійшим. До її поведеня мішали ся навіть часто підглянені, лїнівні, чужі жести, унасліджені генераціями буржуазні манєри, а то з подиву до всього, що було більше блискуче, приманююче.

На Ронцове питанє вона не знала, що відповісти. Адже не хотіла би бути боною. Слугою теж ні.

— Но, боною ще, — надумувала ся щірячи трохи заклопотано дрібні зубки. — Зрештою, татко дасть мене до семинарії. Адже се не погаю, що? Говорили мені, що вчительки мають ся добре.

— Таки так, що мають ся добре, — відказав із наївним рафінованєм Ронц. — Але вони не виходять за-муж.

— Я не хочу віддавати ся, — скрикнула Анна й облила ся рум'янцем.

— Чому? А коли-б хтось був багатий і прийшов, ви могли би все покинути. Може прийти, — доказував він із пекольним зав'язтєм. — Ви подобали би ся кождому.

Ронц зайшов сим робом у подрібний розговор із здумілою Анною, і позираючи на її лице, що корчило ся нервово, відкривав їй можливу будучність, брехав, не знаючи сам чому, так, як брешемо малим дітям, яким розказуємо казки. Начеркнув Анні від початку до кінця цілий плян, що його на бораї скомбінував. Зробив із неї гарну даму, за якою дуріє цілий сьвіт. Вона буде така гарна, що не буде примушена дуже мучити ся наукою. Такі мають щастє. Змалював їй такі річи, з яких сам сьміяв ся в дуєї по кождому реченю. Вона не буде носити ті прокляті горшки в білєм і бавити малого Еманка, а служити не пристоїть їй. Вона має талан, а як-же, має його. Батько тому хоче, то й вона не буде нищити собі пальців у воді напущеній кавстичним камінєм. Для таких ніжок, які вона має, (тут Анна махінально подивила ся на

кінці своїх черевиків) — лише паркети. Для такого тільця — лише ліпше товариство.

Він зараз гадав усе те, коли лиш перебрався до них. Вона буде самостійною панею й не дасть себе кому будь покохати. „Що-ж до чорта!“ Ронц почав хвалити хист жінок (хоч не пізнав жадної); ба, він навіть узявся викладати вчено про висше завдане жінок, про їх виховане, про напрямки та змаганя до самостійности, як то вчитав у брошурі, що дісталася йому випадково до рук. Аж коли Анна, що не розуміла того всього, почала голосно сьміятися, він перестав, маркітний, що зовсім минувся з метою.

Він був навіть лютий, що наговорив їй багато дечого, в що сам не вірив. І відійшов із цинічною усьмішкою до своєї кімнатки.

* * *

Та все таки і в дальші дні Ронц розмовляв про се з Анною, аж нарешті розбуркав у ній тугу до того всього, про що верз їй. Анна залюбки й уважно прислухувалася сим річам.

Стояв теплий червцевий вечір, із дрібною, ледви помітною дощевою мрякою. Ронц заболочений весь вештався по ховзких стежках Лєтні. Дерев дихали невразними пахощами першого літа, що наче з під порошу добувалися; не було можна розпізнати їх родів у сутінку, який слабо розпоршувало тремтуче світло. Лише де-не-де у повіні зелені білілися та багріли цвіти, а стежка просяяна була платками з цвітів. Вохке листе прохолоджувало Ронцове лице. Місячна синява збивалася над тихими коронами розколиканих дерев.

Ронц ходив тут правильно, коли тільки був розхвильований новою невдачею та грижею нових досьвідів, коли ненависть до життя глодала більше його серце та мозок.

Сї стежки пособляли його внутрішній боротьбі, збільшували його цинізм, що не вірив уже ні в що. Тут родилася також розпука із нових почувань і болів при обнові ран, які вони завдали йому. Тут думав він над сим, що не йде всьо природженою ходою власної здібности, почував і розумів що року більше й більше, що треба також мати відповідну протекцію, щасливу конюнктуру та гроші. Тут рівняв він погань свого нужденного життя з житєм своїх товаришів і помічав користоловність. По звєдених борбах констатував лише страти. Ставав ся мовчазним

саркастом і пізнійше з сими своїм душевним станом стежив довкружний сьвіт. Зрештою його внутрішній сьвіт був звичайний. Убогий, середній мозок. Десь читав він: „Аж тоді, коли захопить усіх „нова доба“, соціяльний переворот..“ І се ще тішило його. Він ставав ся чоловіком слабим, декадентом. І так із сими плитким скептицизмом, що був у моді, він став майже банальним еґоїстом. Не радувала його вже навіть боротьба людей, що жили довкола нього.

Але пиві не ходив тут Ронц тому, аби думати про нові невдачі. Ся Анна, ся дурна Анна видала ся йому чимось новим у його вбогім житю. Любив її як кіточку і балакав із нею так часто, що пробудило ся в ньому щось окреме, щось смутно-дитиняче. Сі жіночі дурниці заповняли його вбогий сьвіт дійсною тугою за житем і жінкою. Спершу слабо й без відпору, опісля сильнійше й горячійше, змислово й пристрасно серед плитких розговорів, напів дитинячих і зжіночілих, по невідповідних драгованях агента Патка, на якого концепти й дотепи він був завдрій.

— Як далеко се зайде? — гадав Ронц і почував у тім роскіш, утверджувати Анну в її красі, торочити з нею небилиці, сти-скати її руки та бігати за нею, аби лише вкрасти хоч один поцілунок, який давала трохи налякано, але без відпору.

Сеї днини, вечером, коли пізнійше вернув він домів, спали вже всі. Лиш Анна читала ще щось. Поганий, додатковий роман. Погане, коптяче сьвітло ширило особливший запах напів скрученої лампи. Воно лило ся на чорне, блискуче волосє, а бліде лице було ним наче посріблене. Либонь через се, що Ронц так довго вештав ся в темноті, видала ся йому Анна, немов би вже пів року її не бачив, зміненою й більшою.

Він прохав уклінно в неї води. Мацав опісля по стінах своєї кімнати, намацав сїрники на столі, але не запалив сьвічки. Коли Анна принесла йому воду, вхопив її, притиснув до себе мов ляльку і почув на своїх грудях її теплі груди; відтак пустив її мовчазно й поцілував у карк.

* * *

Одної неділі, по обіді, прийшов пан Патек напомадований, влизаний, усміхнений так, що кути уст сягали йому аж до вух. Він натягав безупинно чорні рукавички (на яких дав собі вишити хрест), до яких не могли влізти незвичайно товсті руки Ворохобив

родину на прогулку, додавав їй духа й наглив пискливим криком, бо річ була умовлена від кількох уже тижнів.

Майстер був що-йно по обіді, і шукав із усьмішкою добряги за цинамоновою капотою старомодного крою, яку чистив невтомно, аби не було на ній ані порошинки. Його груди поправили ся трохи під весну. Лиш аби так до ліса або до води, говорив часто, то було би добре. Звичайна прогулька на пароході — отсе було все, чого міг він іще вжити. Тут на покладі сідала побіч нього вистроєна його жінка, з начесаними льоками. Ящірчі очи в цеглястим лиці бігали непомітно по зелених берегах, по безсмачно порозкидуваних сільських білих домиках, що полискували в искристім тумані диму, який добував ся з комнів. Майстер у ряди-годи порушав візочком, де лежала дитина, а Анна сьміяла ся хитро серед сьміху людий, що звідусіль збирали ся, й дозволяла кликати себе „панно“ серед горячих свавільних жартів при визиваючих поглядах студентів. Балакучий Пате́к розмовляв із ними радо: про шкільні справи, про виски і втрати. А коли вертали вже домів, він ішов на чолі ремісничих родин та пищав бізарні танці на своїм флеті, насичений доволі смаженими рибками та поганим пивом. Без сих літніх прогульок віа не міг жити.

Тому ходив він тепер мов на дротах, накликував до поспіху і отвирав сам скрині пані майстрової, з яких пахла левандуля та фіялковий порошок.

Лиш Анна не мішала ся нарощно до сих приготовань. Вона дивила ся злобно на Патка, і не дала себе умовити батьковн, аби йшла також із ними (через се, що не купили їй капелюха, про який просила), та відійшла подратована Патком ранійше до якоїсь приятельки, де викладали карти і бавили ся у фанти.

Ронц лишив ся сам один у помешканю і дивив ся довго на рівні, вузкі вулиці. На кінці вулиці бачив він сілюети прохожих. Він чув себе незвичайно свобідним при відчиненім вікні, невиразнім запасі бальзамінок і жускатів. Кос свистав на противнім вікні доми. Безупинне, м'яке й втомляюче мурчане кітки кинуло його врешті на софу. Се була полудрімота в овії жаркої літної неділі, до якої колисав його лошіт ходи й невиразні голоси прохожих на розпеченім хіднику.

Ронц думав, мріяв довго. Привиділа ся йому Анна, але не так, як се трапляєть ся чистій неторкненій душі. Він бачив ї

повабною, пухкою, сніжною, наге тіло, Анну усьміхнену, багато старшу, сповиту немов рожевим серпанком, із делікатно блискучими зубками, що видніли з розкритих уст, які горнули ся до нього, впивали ся в його уста, одурманюючи його.

Се був дивний сон, змісловий, хоробливий, який снить ся мущинам, що звикли дивити ся на жінку, як на чудову матерію, в якій не живе душа. У сїм сні купала ся його цинїчна істота. Він не з'ображував собі ніколи жінку з чутєм, із оправданим бажанєм. Жінка не будила в ньому иньших гадок, окрім подиву для її краси, примани й манєри в розмові й ході. Чарували її руки, нбги, очи, рамена. Подібно плитко він глядів також на ціль жінки. Про її він навіть не думав. Так очарувала його Анна. Він пестив ся в нею, бавив ся з нею в думці.

Довго він так думав, аж тим часом сумерк почав заирати до кутів кімнати. Він розкрив очи. Сьвітло гасло на поганих подертих фіранках, зелені цьвіти потемніли, погас блиск дверей і скрині й настало сумне, довге вечорінє. Темно-синя хмарка, похожа в багатьох місцях на білу пару, пересувала ся через блідий місяць, що стояв над чорними кришами, коли Ронц розкрив очи, пробуджений ходюю, яка дала чути ся на дворі.

Се прийшла Анна.

Вона прийшла звільна, співаючи собі пісню, якої слів не можна було розібрати. Шелест стяганої одежі, скрипіт черевиків чув Ронц інтензивно аж до себе. Відчинені двері заперли ся згодом, немов якась невидима рука порушала ними.

Ронц устав і в виступцях, що хльоскали по долівці, відчинив двері та встроїв голову до другої кімнати.

— Анно, — промовив стлумлено спрагненим, висолим голосом. — Анно, се ви? Че вже пізно, вже пізно, правда?

— Ах! ідіть геть, — закликала стрівожена Анна, що стояла перед зеркалом напів розібрана. Серезки заблищали в сутінку в зеркалі.

Але Ронц осьмілений сном і лїнним, оспалим недільним по-полуднем, подразнений обнаженими Анниними раменами, які собі закривала, обійняв її стан і серед пестошів, що були німі, нез'ясовані та пристрасні, перемиг її сего вечера.

* * *

Аннине лице продовжило ся й помарніло за кілька дальших днів. — Старий майстер лежав у куті на постелі немов Лазар. Дощ холодної літньої днини спричинив наглу зміну в його хоробі. Він ляг і не вставав більше. Ронц немов бояв ся, уникав із упором стикати ся з сими людьми, а Анна спускала перед ним очи, як коли перейшов кімнатою, що була просичена запахом оцту та душного випару дитинячої колиски.

Се тревало довго-довго. Майстер марнів що-раз більше. В нього видніла лише кість та шкіра. Наїжене, сиве волосє, рівне й наче згущене продовжило ся; вуса розбігли ся по лиці так, що не було можна розпізнати їх. Пергамінова шкіра, напущена оловяною краскою, вросла в костисте обличчє, руки лежали нерухомо як паточки на перині з червоними пругами. Лише часом порушали сю купу костей та осталого мяса вибухи судорожного, сухого кашлю, який виносив на потріскані уста клейкі смуги поганої крові. Лиш очи були незвичайно ясні, бистрі.

Що днини було біднійше й біднійше. Гроший не було вже, крім тих, які давав майстровій із особлившої християнської любови Патек, із яким тепер вона вела розговори. Се були цвітисті розговори, повні утаєного перцю для немічного.

— Що маю вже робити, пане Патку? Що маю робити, аби поздоровів?

— Нічого не робіть, се само перейде. Я вже знав такого... — почав зараз розповідати довго пан Патек.

— Я знала свою бідоньку, — нарікала майстрова. — То він сам угнав себе в халепу, що тут спровадив ся. Я зараз говорила: тече зі стїя. Се не для нас мешканє. І ремесло стоїть і праця стоїть.

По цеглястїм її обличчю розливалось ся завжди якесь розніжене, коли випроваждала пана Патка. Вона говорила з ним часто на порозї, обтираючи руки о широкі повні боки. Що я пічну з сими хробачками, що я пічну!? Але пан Патек приобіцював їй, що її не лишить та що Пан Біг також подбає за діти. Пан Біг дав, Пан Біг взяв, — повтаряв кожного дня, коли вже не треба було помилитись, що майстер нині або завтра вмре. В остатній день закликали лікаря.

Анна з синьою обвідкою під очима почала молити ся. Вона відмовляла механічно молитви за батька, якого одного любила ще.

Порушала ся безчинно, немов із боязни, що станеть ся далі. Ронца вона ненавиділа і стидала ся його.

Одного вечера майстер помер. Анна ходила без плачу немов тїнь, майстрова плакала зично й хрипливим голосом витала цікаві сусідки. Патек узяв собі міру на домовину ще заки застив труп і замкнув йому очи. Вмили довге, костисте тіло, поклали його на столі, на гіблївках застелених плахтою, і засвітили квіт у каганци.

Патек прибігав тут кілька разів на день. Сідав біля Анни, гладив її по волосою, коли дуже ридала, й робив їй різні пропозиції. Приобіцював їй дати занятє у склепі, або службу, або місце у кравчихи напроти.

Опісля похоронили майстра, а Ронцови веліли випровадити ся.

Патек ходив як давнійше, обговорював із майстровою пляни, раїв випровадити ся. В нього було багато пропозицій, багато проєктів. З майстровою навязав він наглядні, інтимні відносини, а Анні жертвував кожної хвилі службу.

— Но, добре, — сказала Анна лїниво, коли вже не було як спекати ся. — Але я й без того утоплю ся, — повтаряла часто розлючена. З усіма Патековими плянами відійшла вона одного дня з дому люта, обиджена, товчучи всім. Відійшла з гладко блискучим чолом повним виговорів, із очима залитими кровю, з яких блискала злоба проти всього; проти Ронца, що давно вже від них вибрав ся, проти матеря, і проти того Патка. Бо вона хотіла бути чимось иньшим як служницею, як носити, бавити дїтїй, шурувати підлогу й двигати горшки.

* * *

Ронц, розхвильований глибоко Анною й тим усім, що стало ся, випровадив ся безсильний, сам не знаючи, що робити. Прожив він багато тужних хвилин через кілька ночий на повім помешканю. Він з'ображував собі Анну, як прощала ся з ним (хоч не сказали собі навіть „з Богом“) люта й обиджена. Се було почуване розважаючого злодія, що вкрав щось, чого не можна вже вернути. Переслідували його постійно звернені тупо на нього її очи. Він почував, що отруїв її демонічними, брехливими проєктами і комбінаціями на будучність, якими її туманив недавно весняними вечерами, аби лише позискати її цілу.

Так ошукав він її і погубив (так, погубив); тепер вона не погодить ся ніколи з житєм звичайних, робучих людей. Радше

смерть заподіє собі. То знов зараз розважував собі, що все те було їй вроджене, лежало в її характері: нехіть до праці, легкість віддавати себе, кокетне стремління до життя ліпших клас, яких лїнний блиск від малку імпонував їй. Мав їй се за зле, дуже за зле, у боязких гадках перед неясним фактом, що може стати ся. Які-ж ті погляди, розмах надломаних крил її душі (безмірно дурні, дитинячі, прості), які так високо поставили її з ним ведені розговори? Гризли його й метали ним виговори відповідальности за її жите, яке завів на блудну дорогу надії, пересоленем її здібностей, пересадним начеркуванем будучности, хвальбою її краси.

Не було можна вже по кількох ночах приглушити сього справжнього походу великих кроків незримих, влївливих істот і незвичайно важких виговорів, які родили ся в його душі. Давали себе вони чути на твердій її основі, і у сьвітлі, яке там кинули, пізнав, що він грубий цинік, який ніколи не вірив у ніщо, але иньшим наговорував багато дечого в упертим пересьвідченем.

Він помітив також на своє горе, що й він, як сотки иньших людей, чоловік звичайний, здегенерований і погано вихований. Потижнях він прижмурював уже очі на все, що стало ся. Чекав за те понурій, у влім гуморі, в гнилій лїности, голосу, щоби покликав його до публичної служби.

Але люди не кликали його, люди не ждали на нього.

* * *

Минуло літо, осінь.

Гострої, морозної, завиваючої зими, що тлумила ся у вузких вулицях, зайшла горстка веселих, молодих людей до луковатої вулички, що була залита невиразним, синявим сьвітлом, яке ширило ся з брєнячих ліхтарень. Мостова була притрушена снігом. Искрило ся й хрупало під ногами прохожих. Один співав, другий наслідував піяне когута і всі галасували. За хвилину втишила їх хода поліціяна.

— Отже-ж що! Чутливий осле, — говорив один до чоловіка, що був загорнений у витерте зимове пальто. — Ходи з нами. Що, чорт тебе бере? Анна — пікантна. Казала поздоровити тебе. Хочє відповіді на своє писанєчко.

По сих словах дав ся чути розстрєбний фортепан і стлумлений якийсь сьміх і спів із першого поверха низького, поганого дому, над якого входом висїла ліхтарня з барвистого скла. Тут зупинили ся.

Один тонкий чоловічок, із окулярами, нервовий, і як усім здавалося, наївний і цікавий, який говорив завжди щось, що не мало звязи з тим, про що була мова, заговорив сентиментально дивлячися з поміж кружка своїх товаришів до освітлених вікон: — Було би вельми інтєресно знати, звідки сі дівчата...

Буйний, неспутаний сьміх товаришів залунав вулицею над недосьвідним чоловіком, що стидав ся своїх слів.

— Отже що, Ронц? Лише ходи! — І увійшли ві сьміхом до сього дому.

Але Ронц із деревляною усьмішкою відлучив ся зараз від них, і згорблений, загорнений у бідне пальто пролетарія, довгими кроками віддалював ся за ріг вулиці. Відгомін його кроків товк ся по сусідніх вулицях, розбивав ся безсильно, аж погас. Сніг падав, падав на розсіяні по мостовій сліди. І здавало ся, що заперлив ся часом Аннин сьміх серед пустої ночі.

Переклав *Мих. Мочульський.*

Казимір Пшерва-Тетмаєр.

І з ф р а г м е н т і в.

Гимн до Аполльона.

Оповідать, що великий гимн до Аполльона, який співано в Дельфах і який був славний у цілій Греції, якого поет на жаль лишив ся невідомим потомности (зрештою й сам гимн затратив ся), повстав ось яким способом.

Затоплений у думках ішов співак гаєм, такий заглиблений, що вдарив ся чолом о гиляку, що звисала в одного дерева, в акації чи каштана, а коли вдарив ся так несподівано, крикнув: „О Фебе Аполльоне!“ І з того окрику повстав гимн, який співали мешканці Дельф, коли перські орди облягали місто.

А співак пішов далі не оглянувши ся.

Гиляка каштана чи акації -- славний на всю Грецію гимн — бог сонця Феб Аполльон — а про те гиляка все лишила ся тільки гилякою, о яку й потім могли торговці оливок та часнику, уфризовані гульвіси або атенські мінйяли, пробуваючи на сільським повітрі, туцкати ся своїми тупими головами.

Т р і у м ф.

Справді, тріумф гідний переможця!

Гарна пантера, цятована, в блискучими очима і гнучка як тростина, що колиметь ся в вітрі, підповзує до місця, де лежить у сні мандрівець.

Її очі блискочуть як дві лихі зорі; легенько бє вона хвостом по рухливих, цїпких стегнах. Чатує. Її білі зуби виблискують. Чатує. Кров, яку смоктати-ме з жил сонного, роздуває її нїздрі. Ще хвилина. Прпеїдає, стягає ся до скоку — мандрївець спить.

Під його рукою лежить нїж, але він спить. Нїж розпоров би живїт пантері, як кабанова ікла — мандрївець спить.

Пантера бачить сей сон дуже добре, сей глибокий, важкий сон по довгїй, прикрїй, утяжливїй та внеслюючїй дорозї.

Підла bestя!

Карїєра попугая.

Брамїни роблять нераз дивні спостереженя. І так один ішов раз пальмовим лїском і побачив при дорозї попугая на землі.

— Попугай! — мовив брамін і почав придивляти ся йому.

Попугай вирнув у гору, немов шукав чогось. Нараз скочив на одну пальму і почав драпцювати в верх по нїй. На серед дорози зупинив ся.

— Попугай! — мовив брамін.

Птах подав ся лїзти ще далї, а швидко потїм, опшивши ся на вершку пальми, почав озирати ся довкола.

— І там він усе лише попугай, — мовив брамін.

Переклав С. Я.

ІЗ ПОЕЗІЙ Г. ГАЙНЕ.

Сьвітова річ. (Weltlauf.)

„Hat man Viel, so wird man bald“.

Хто багато має, той
Безліч ще здобуде,
А хто мало, то тому
Мало і прибуде.

В тебе дасть-біг, — хай тебе
Знищить хто здолає,
Бо той має право жить
Хто що-небудь має.

Розумні зорі (Kluge Sterne).

„Die Blumen erreicht der Fuss so leicht“.

Квітки, що під ногами в нас,
Їх розтоптать байдуже —
Хто йде, наступить і дарма
Чи він слабій, чи дужий.

І перли, що на моря дні,
Їх знають як добути —
Просверлять дірку і в ярмо
Ну шнуром їх тягнути.

Розумні зорі! Від землі
Вони ген-ген далеко;
Шатро небесне — вічна їм
І певна безпека.

Зустріч (Wiedersehen).

„Die Geisblattlaube, ein Sommerabend...“

Листем повита альтанка. Вечір.
Ми край віконця як перш сиділи.
На небі місяць весело сховався, —
Ми-ж мов два привиди там майоріли.

Дванацять літ вже від тоді збігло,
Як ми в останнє отут сиділи;
Тим часом вогник й полум'я хиже
Згасли й на вугілля вже перетіли.

Сидів я мовчки. Але дівчина
Роздмухат попіл все намагалась,
Той давній попіл мого кохання,
Та жадна іскра вже не займалась.

„Лихі думки я перемагала,
Так повідала вона без впину, —
Хиткі мої вже ставали сили..“
Робив при сьому я глупу міну.

Коли-ж вертав я, то поуз мене
Дерева в сьвітлі яснім мигтіли
Мов тії привиди. Щось голосило.
Я-ж і ті привиди швидко летіли.

Добра порада (Guter Rath)

„Lass dein Grämen und dein Schämen...“

Кинь журбу свою і сором, Дбай, турбуй ся без упину — І тобі вклонять ся люди, Скоро знайдуть і дружину. Справ з музиками весіле, Бо музики сьвято роблять, І як тещу поцілуєш. Думай: „Хай чорти вас вхоплять!“ Про князів кажи ввічливо, Про жінок... не омили ся, І коли свиню заріжеш, На ковбаси не скупи ся! Ти не любиш церкви... Дурню! Завертай туди частенько. Вздриш попа, йому вклони ся І пошли вина хутенько.	Як свербить тебе, почухайсь Нишком, так щоб було іречно, А як що муля' в чоботях, Вауй пантофлі і безпечно. Страву жінка пересолить, Ти стримай вразливе слово І промов ласкаво: „Любо, Все що робиш ти — чудово!“ Схоче жінка хустку мати, Дві купи для неї сам ти, Ще й мережево в додаток, Брансолету й діаманти. Як послухаєш поради, Друже мій, — тоді здобудеш Рай собі в небеснім царстві І спокійно жити будеш.
---	--

В альбум одної пані (In das Album einer Dame).

„Hände küssen...“

Цілувати ручки і бриля скидати
І згинать коліна і чолом давати,
Се, дитятко, тільки марне малпування,
Як нема для того в серці почування.

Переклав М. Вороний.

З перед четвертини столітя.

(Картка з історії руської молодіжи університетської.)

В осени р. 1878 прийшов я до Львова на університет. Житє руське у Львові будило задалегідь у мене велику цікавість. В гімназії тернопільській зачував я і мої товариші від часу до часу, що діється у Львові і події остатнього року будили серед нас великий інтерес. Був то час першої нагінки за руською молодіжю за соціалізм, — першого соціалістичного процесу з р. 1877. Події ті знайшли нас, молодіж на провінції, непроготованими і ми не вміли в них зорієнтувати ся. Ми читали „Правду“, що тоді видавалась лише від часу до часу і з неї могли ми дуже мало дізнати ся. В остатних роках почав нас більше інтересувати „Друг“ — особливо Бориславські оповідання Івана Франка, зовсім відмінні від усього, що писало ся доси в українській літературі. Долітали нас імена Франка, Павлика, Терлецького, Мандичевського, яких арештовано і засуджено за соціалізм і за зносини в Драгомановом. Дома читали батьки наші „Слово“ і анатемізували сей рух яко безбожний і революційний, імя Драгоманова переймало всіх страхом, уважано його якимсь „антихристом“. Арештованя у Львові кинули пострах на руську молодіж гімназіяльну зорганізовану в „громадах“. В Тернополі був до осени р. 1877 професором руського язика пок. Кость Горбаль і доки він був, доти мали ми нагоду дещо ближше розвідати. В літі р. 1877 одержав я від нього видану у Відні брошуру Кістки „Парова машина“, дав він мені її прочитати в великім секреті, заборонив показувати иньшим ученикам і сказав, що се є соціалізм. Я прочитав брошуру кілька разів,

вона мені сподобалась, але крім самої фабули я не міг із неї нічого більше вчитати і заходив у голову, чим вона така небезпечна.

В осени р. 1876 перенесено Горбала до Стрия і ми остали зовсім без проводу в справах народних. В тім самім часі прийшов із краввої ради шкільної приказ до дирекцій гімназіяльних, щоб слідити за ученицькими організаціями. Остерезений проф. О. Барвінським, що був тоді учителем при семінарії учит. в Тернополі, я скоро понищив усі кореспонденції, які були в нас зі Львова і від вишних громад гімназіяльних із провінції і перетранспортував у безпечне місце громадянську бібліотеку, що існувала від давних літ у Тернополі і була одною з найкрасших бібліотек громадянських у краю.

Слідство було — але скінчило ся нічим.

Директор тернопільської гімназії пок. Сєлєцкый, людина добра, але дуже налякана, покликав мене до канцелярії і став випитувати :

— Czy wy, uczniowie grecko-katolickiego obrządku, nie zbieracie się czasem w jakie kółka i czy nie używacie gminnych wyrazów? (себ-то натяк на „громади“). — А коли я вьшому торжественно заперечив, вчитав мені лекцію про соціялізм, який помішав із анархізмом, натякнув на сьвіжий тоді факт атентату Нобілінґа на Вільгельма I. і видедукував з того, що подібні „kółka między grecko-katolicką młodzieżą“ провадять до „królobójstwa — a tego sobie rada szkolna krajowa nie życzy“. — А коли я тим усім зовсім уже був переконаний, відправив мене своїм стереотиповим пращанем, яким звичайно кінчив аудієнції учеників — „Rójdziesz precz z Panem Bogiem do djabła.“

На тім скінчило ся слідство, але тим ані крихти не прояснилась ані мені, ані моїм товаришам квестія соціялізму і ми як доси так і дальше губили ся в здогадах, що се таке той соціялізм і за що поарештовано студентів у Львові, і не знали, чи нам держати їх сторону, чи разом зі старими метати на них громи.

Те, що я застав у Львові, розчарувало мене дуже. Житє львівської української громади представилось мені меньше як мізерним, і дійсно воно було таким.

Ціла львівська Русь-Україна концентрувала ся в товаристві „Руська Бєсїда“, що займало тоді дві малі кімнатки при ул. Краківській ч. 14, а побіч них у дуже малій кімнатці містила ся Просьвіта. Які були кімнати, таке було житє і рух. На Бєсїді бувала

громадка професорів академічної гімназії, два професори університету (пок. брати Огоновські) і кількох урядників, — із поміж тих самих осіб рекрутував ся тодішній виділ Просвіти. Політичної ролі не відгравали тоді народовці ніякої, їх одинока часопись „Правда“ виходила дуже неправильно, часом раз на кілька місяців. Проба видавати політичну „Правду“ (два рази на місяць) не повелась, про частійше видаванє часописи не могло бути бесіди передовсім для браку кавці вимаганої тоді законом. Книжочки „Просвіти“ виходили млаві, обмежені переважно на передруки і відгріванє давнійших річий; крім видаваня книжочок, „Просвіта“ більше зовсім нічого не робила. Загальні збори „Просвіти“, які раз у рік відбувались у Львові, згромаджували ледво кількадесять осіб і не виходили поза границі сухих адміністраційних рефератів, — раз на рік устроювали народовці вечерниці Шевченка і то в чужій салі (ратушевій або на стрільниці) і чужими силами (при помочи хорів і солістів із польського товариства музичного, а опісля Лютні) і на тім кінчилась уся діяльність народовської громади у Львові.

В сферах академічної молодіжи були з початком року шкільного 1878 також дуже невідрадні відносини.

Було се як раз по невідатній злуці всеї академічної молодіжи в „Академічеськім Кружку“.

В р. 1877 наступила була злука москвофільського „Академічеського Кружка“ з українофільським „Дружним Лихварем“ — в тій злуці взяли верх народовці, давні члени „Академічеського Кружка“, як Франко, Павлик, і під впливом Драгоманова надали товариству иньший напрям, який проявив ся в редагованю часописи „Друг“. Тревало се однак не довго; по арештованю і процесі тих найголовнійших діячів „Друг“ упав, а злука товариств розбилась; „Академічеський Кружок“ перейшов у руки москвофільської молодіжи, а академіки-народовці лишили ся властиво без ніякого товариства, бо „Дружний Лихвар“ підчас злуки зійшов був лише до ролі товариства запомогового, а студенти-народовці добуваючи „Кружок“ лишили Лихвара зовсім на боці і се товариство цілковито заснітилось.

З початком року шкільного 1878 був „Лихвар“ без хати, без інвентаря, без часописей, — книги його і останки старих ґратів містилися в комірнім на Бесіді. В „Академічеськім Кружку“ запанувала реакція і строгий острацизм. Принимано лише певних, —

під острацизм сей підпав і я і всі мої товариші, що прийшли сього року на університет із Тернополя; хоч ми були зовсім іще незнані з наших національних поглядів, то тернопільська гімназія мала традиційну українську марку і сього вистарчило, що нас до „Академіческого Кружка“ не прийнято. Супроти того порішили студенти-народовці оживити „Дружний Лихвар“ і зробити його центром свого життя, а поки що ходили ми вечерами на Бесіду.

Та на Бесіді віяло холодом.

Старші народовці, тодішні члени Бесіди, були налякані соціалістичними процесами і з підозрінєм гляділи на кожного молодого, чи не криє ся в нім адепт Франка і Павлика.

Між усіма народовцями був один живий чоловік пок. Володимир Барвінський. З Барвінським лучила мене давнійша знайомість і звязь родинна: він впровадив мене на Бесіду і познайомив із її членами.

Однак і Барвінський, хоч безперечно не без ширших поглядів відносив ся неприязно до руху „проскрибованих“. На се натякнув він зараз у першій розмові зі мною, коли заохочував мене і моїх товаришів до окремої чисто-національної організації молодіжи.

На Бесіді чув я те саме що-денно від старших. Ставлено нам буквально паролем уникати Франка і його товаришів, із якими тоді всі зносини були порвані і які не мали вступу ані на Бесіду, ані взагалі до народовецьких кругів. Се було причиною, для якої я через кілька перших тижнів мого побуту у Львові не познайомив ся ані з Франком, ані з ніким із його товаришів і не знав їх навіть із лиця. Горстка „проскрибованих“ була від нас відділена неначе китайським муром.

Тимчасом розпочались на університеті виклади і ми почали заходити ся около реорганізації „Дружного Лихваря“. На передвборчі збори зійшлося багато товаришів і зараз вазначили ся дві партії: консервативна, що йшла за опінією Бесіди, і радикальна, репрезентована давнішими товаришами з Франківської групи. Дебата була оживлена, хоч велась по всім парламентарним правилам. Перша група була численніша, — бесідниками її були пок. Кость Бобикевич, Рудницький і Лукич-Левицький, — головним речником другої групи був горячий Василь Полянський; сам Франко не був на зборах. Я непривиклий до парламентарних полемік сидів мовчки приголомшений потоками реторички вишколених у парламентаризмі товаришів.

Особливо імпонували мені внесення „що до формального трактування“, якими сипали бесідники, і імпонувала мені шумна реторика, якою визначались особливо товариші Бобикевич і Рудницький. Я слухав у смиренности духа думаючи: „От як би мені коли так вирости на такого бесідника!“

В кінці перемогла консервативна група. Вибрано виділ із її лїсти. Головою став тов. Осип Білинський, я увійшов до виділу яко скарбник.

Новий виділ винайшов хату для товариства при ул. Шайнохи, устроїв концерт на дохід товариства при участі Лютні в сали ратушевій (Народний Дім не хотів дати салї — а тодішній голова совїта заявив нам, що не уважає „Дружного Лихвяра“ руським товариством) і поволи розпочав ся в товаристві науковий рух, до якого дав початок пок. Корнило Заклинський, закладаючи історичний кружок.

Та серед української молодїжи не втихала борба між консервативним стремлїнем народовським і радикальним. Прихильники послїдного групувались коло проскрібованого Франка, напрям консервативний панував у „Дружнім Лихвяри“ і тішив ся прихильністю Бесїди т. в. старших народовцїв. Я належав із початку до остатної групи і завдяки сему мав вступ у круги тодішних представителїв народовської партїї і під рукою пок. Володимира Барвінського дописував навіть дещо до „Правди“, яка від сїчня 1879 р. почала виходити місячними випусками.

Щоб відтягнути молодїж від впливїв франківської групи, почав пок. Володимир Барвінський з кінцем 1878 р. організувати окрему студентську громаду на основі політичних і соціяльних принципів, на яких стояли тодішні Правдяни. Розпочалось від сходин у хатї Барвінського при ул. Баторія ч. 24 в офіцинах. Я був із початку також прошений на ті сходини, громадка учасників була невеличка, числом ледво кільканацять людей. На тих сходинах розвивав Вол. Барвінський основи українства і заохочував до праці на літературнім полі. Раз тямлю приготував навіть і предложив реєстр тем по українській літературі, які мали члени громади розібрати до оброблення. Та до виконання сього не прийшло, сходини сходили на балаканю та полеміці про зовсїм не принципїяльні річі. Розумїть ся, що головною метою наміреної організації було поборюване Франка й його групи. На сей темат говорено багато, між иньшими підношено аргумент шкідливости відносин із Франком для тих

студентів, що наміряють вступити до урядів (до них і тямлю і слова і бесідника). В кінці дійшло до того, що на одних сходинах предложено лісту студентів, яких належало виключити з Дружного Лихваря як небезпечних. На тій лісті, тямлю як нині, стояли імена: Іван Франко, Іван Белей, Василь Полянський, Василь Білецький, Кароль Бандрівський! Сього було вже мені за багато — я, що мовчав доси на всіх сходинах, виступив тоді проти сього острацизму, а більшість зібраних разом із самим Барвінським заявила ся також проти сього предложеня. Се були остатні сходини т. зв. академічної громади Барвінського, в яких я брав участь. Більше не кликано мене на сходини і не знаю, чи вони дальше відбувались і в загалі яка була дальше судьба сеї акції Володимира Барвінського, з яким аж до його смерти вважали мене близькі і дружні відносини.

Отсе внесене, поставлене живим іще нині і звісним у нашій суспільности чоловіком, викликало однак у мене прямо противний результат. Я забажав горячо заглянути чортови в очи і познайомити ся особисто з таким страшним та небезпечним чоловіком, яким представлявано Івана Франка — і почав шукати нагоди до сього. Нагода трапилась на університеті підчас викладів руської літератури пок. д-ра Ом. Огоновського, а кілька днів опісля опинив ся я на самім дні пекла т. є. в хаті Івана Франка при ул. Кляйнівській ч. 4 на третім поверсі. Від того часу був я там частим гостем, від того часу почались мої добрі дружні відносини з тим чоловіком, що тривають висше 25 літ і якими щиро горджу ся.

На Галицькій Русі не було чоловіка, що мав би такий вплив на сучасну молодіж, який мав свого часу Іван Франко.

Складались на те його відомости і його індивідуальність, повна бистрої обсервації і критичного змислу. Знайомість із Франком вводила нас молодих зовсім в иньший сьвіт, його незвичайне на тодішній вік читанє, його бистрий погляд на річи і строга, а дотепна критика сучасних відносин імпонували і еднали для нього молодіж.

На улиці Кляйнівській на третім поверсі була для тих, що мали там приступ, справдішня нова школа, яка вводила нас у сьвіт нових принципів, нових поглядів.

В моім житю не мав я другої доби таких рішучих еволюцій у сьвітогляді, яку пережив я як студент перших двох літ університету під впливом Івана Франка.

Була в нього тоді вже гарна бібліотека, з якої користала молодіж його кружка; в бібліотеці тій знаходили ми те, чого деінде тоді в Галичині не можна було знайти: Вістник Європи, Оте-чественні Записки, твори Щедрина, Белінського, Добролюбова, Золі, Фльобера, Спенсера, Лясаля, а з українських Драгоманова, Мирного; се була лектура, що вводила нас в новий світ і не-наче молотом пробивала провали в тій кам'яній стіні, яку поклато перед нами тодішнє публичне вихованє і гнила, бездушна рутенщина. Спосібнійшої і щирійшої молодіжи не могла задоволити і та укра-їнщина, яка панувала серед львівської громади і обмежалась на слабеньких, чисто формальних і то дуже не частих і нечисленних маніфестаціях. Школа Івана Франка навчила її инакше розуміти українофільство, показвала правдивий зміст його, а сильна безо-щадна критика Драгоманова поглиблювала його ще більше і виклику-вала реакцію проти формального українофільства, яким проявлялось воно доси в Галичині.

Під тими вливами відбувалась у нас формація тих основ, на яких опісля оперли ми нашу працю і діяльність у дальшій житю.

В тім часі як раз видав був Франко в купі з Мих. Павли-ком два випуски Громадського Голосу, а дальше дві спорі книжки „Дзвін“ і „Молот“. Все те конфіскувала прокураторія, однак ви-дання ті про те кружили серед нас і читали ся з живим інтере-сом. В половині р. 1879 розпочав Франко видавництво „Дрібної Бібліотеки“. Молодіж університеська інтересувала ся живо тим ви-давництвом і ширила його по краю; деякі з нас підпомагали його і працею і матеріально. Я переклав за порадою Франка Добролю-бова „Авторитет у вихованю“ і достарчив фондів на наклад сього випуска „Дрібної бібліотеки“. В другій половині сього-ж року за-думали ми періодичне видавництво в формі журналу літературно-наукового. Журнал мав називатись „Нова Основа“, як редактор мав підписувати його тов. Стефан Жидовський. Та справа видав-ництва сього скінчила ся на випечатаню проспекту — до розпочатя видавництва не прийшло задля браку фондів.

В короткім часі опісля прийшла нова нагінка поліційна на Франка, а за кілька місяців його арештованє, яке на час пере-рвало його зносини з академічною молодіжю у Львові.

Від того часу минуло вже двадцять і п'ять літ. Всі ми — тодішня молодіж — нині люди давно вріді і клонимось уже до старости.

Багато з тих думок, якими жили ми тоді, лишилось за нами як неосушені ідеали; на багато глядимо нині як на молодечі мрії. Однак в основах нашого теперішнього світогляду бачимо переважно придбана з тої доби, з епохи тих еволюцій, які відбулись на арені наших думок в описанім часі університетського життя під впливом згаданих подій і людей. І нема певно нікого з нас, хто не згадав би мило тих часів, хто не спомянув би з подякою тих людей, яким судилось у свій час сіяти між нас дорогоцінний посів мисли.

В Стрию, в липни 1904.

Д-р Евген Олесницький.

Вплив цивілізації на людські нерви.

Був Прометей, що вирвав насильно ваздрим богам животворне полумя, яке розігнало тьму і рознесло тепло по всій землі і за те карався вічними терпіннями... Та полишив він на землі невідродних своїх дітей, що без упину видають природі що раз то більше таємних искор, та за те мучаться тисячними питаннями, що з'являються як раз наслідком збільшуваного знання та зросту культури і цивілізації.

А одним із найважливіших таких питань, що томлять душу найліпшої частини сучасної, культурної людськості, єсть безперечно питання, чи сучасна культура і цивілізація для людськості позитивні чи шкідливі — бо се-ж питання дозволяє нам сумніватися про достаточну причину існування усїєї культури і цивілізації, а від рішення його буде залежати, чи ті, що бажають добра для усїєї людськості, мають пособляти дальшому розвоєви культури і цивілізації, чи може спинювати їх у їхньому побідному поході.

Всїм нам добре звісно, що людська культура і цивілізація поступили незвичайно вперед в остатніх десятках літ у всїх напрямках життя людської суспільности. Згадаймо тільки для прикладу, що перед 45-ти літами люди почали тільки що вживати нафти до освітлювання, що сили електрики до порушування машин спробувано вперше ужити що йно перед 31 літами; згадаймо й се, що багато величаво розвинених тепер наук, як електромеханіка, орга-

¹⁾ Основою до сього нарису послужила мені брошурка професора праського університету Томаєра: „Vliv civilisace na nervy člověkovy“.

нічна хемія, порівнююча анатомія, антропология і багато інших, се діти остатніх 50 літ, і певно не дуже помилимо ся, коли скажемо, що в остатній сотці літ поступила наша людська суспільність далеко більше вперед, як за тисячу літ попередніх. Розуміється, що такий незвичайний поступ культури і цивілізації має велитенський вплив на жите самої-ж тієї людськості. Для прикладу згадаю тільки про те, що вживанє парових машин викликало не тільки цілковитий переворот у промислі й торгівлі, але й далекосяглі зміни в устрою самої-ж суспільности. Було-б дуже цікавим розслідити сей вплив розвою культури і цивілізації на людську суспільність у всіх напрямках, та ми займемо ся лише розслідом одної частини сього великого питання, а то впливом цивілізації на людські нерви.

Розвій цивілізації в останніх десятках літ проявив ся незвичайним розвоєм наук та велитенським розширенням просвіти — науки давні розширяють ся та поглиблюють ся безчисленими новими дослідами та видають із себе нові численні галузи, що дуже швидко, нераз у протягу кількох літ розростають ся в самостійні, величні дерева знаня. Для прикладу згадаємо тут про хемію.

З початком девятнадцятого столітя хемія ледви почала прозябати завдяки геніяльному Лявуазієрови, що видобув її із знахарської альхемії та поставив її на дорогу строго наукову, на дорогу досвіду — експерименту, а ось уже в половині того-ж столітя завдяки неменьшим талантам таким як Велер, Лібіг, наш Горбачевський, Ле-Бель, Ван т' Гоф, Менделєєв, Маєр, Томзен і інші, розвивають ся нові галузи хемії, т. зв. хемія органічна, а далі стереохемія, термохемія, електрохемія та хемія молекулярна, аналітична і анатотична, теоретична та різні прикладні, практичні відділи, як хемія лікарська, фармацевтична і рільнича і т. в., а всі ті нові галузи хемії виростають далі не в кождим роком, але в кождим днем, збогачують ся що хвиля новими здобутками та розцвітають в наших таки очах чарівним цвітом.

Та рівномірно з розростом наук збільшуєть ся число й тих, що займають ся науковими дослідами, і тих, що не маючи спромоги займатися тими дослідами в замилюваня до правди і науки старають ся бодай зазнайомитись із остаточними вислідами різних наук — словом, збільшуєть ся стремління до освіти.

Висловом сього стремління єсть також постійний зріст шкіл усякого типу, найнижших, середніх і найвисших і постійний зріст

фреквенції тих шкіл. Томаєр обчислює, що в протягу останнього століття в самій Празі число людей, що вчать ся, потроїло ся; звісно, що у нас на галицькій часті України перед сто літами стояла просвіта на далеко нижшій ступні, як у Чехах, проте думаємо, що не помилимо ся приймаючи що в нас число тих людей збільшило ся що найменше в десятеро.

Як бачимо, наслідком сучасного поступу цивілізації єсть із одного боку зріст числа тих людей, що займають ся умовою працею, а з другого боку і зріст матеріялу для тієї умової праці. Усяку умову працю виконує чоловік особним до сього призначеним приладом нашого тіла т. зв. нервовим укладом т. є. мізком із хребетним стрижем і нервами. Всякий прилад нашого тіла може працювати тільки до певної границі, а коли ми перетяжуємо його працею, то він ослабає. Коли-ж се перепрацьованє повторяєть ся частійше або й систематично, то се викликає неміч і хоробу даного органу або й цілого тіла.

Заходить проте побоюванє, чи ся напружена умова праця, що їй віддаєть ся тепер чим раз то більше людей, не спричинює перетяження ума, а що за сим іде, і ослабленя нашого нервного укладу або й його хороби. І справді в остатніх десятках літ почали заважувати лікарі чим раз то частійше і чим раз то більше випадків роздразнення і ослабленя нервового укладу, а Американець Бірд (Beard) виступив у році 1881 із заявою, що сучасне людське житє з своїми дуже вложеними обставинами, зусиллями і стремліннями, займає дуже і підбадьорує людський ум своєю ріжнородністю і кількістю матеріялу до умової праці, — та напружує його занадто сильно так, що наслідком сього викликає властиву хоробу, яку він назвав неврастенією.

Бірд зробив се спостереженє виключно на Американцях і думав, що неврастенія — хороба виключно американська, але його книжка дістала ся швидко до Європи і ще й того самого року переклав її Найсер на німецьку мову і анальоґічні прояви ослабленя нервового укладу, неврастенії почали відкривати лікарі і психіатри скрізь по цілій Европі. Мантеґацца, Льомброво, неврольоґи Ерб, Цімсен і Айленбург повели провід у тих розслідах і дискусіях і до нині нагромадилась уже так велика література про сю справу, як мало про яку иньшу.

Вислід тієї розширеної дискусії був той, що не лише загально сконстатовано істнованє тієї страшної хороби неврастенії та роз-

ріжнено всякі її відміни і ступні, від незначної надмірної дразливости до цілковитого розстрою ума, але ще й статистично доведено постійний зріст тієї хвороби, та згідно засуджено цивілізацію, що се вона єсть причиною сього лиха.

Доведено навіть до сього, що Льомброзо, а за ним Гірш і иньші оrekli, що й геніяльність, та виїмкова здібність до певного рода умових праць, се те-ж прояв хворобливої психози — тільки на жаль не доведено, щоб ся хвороба збільшувала ся та обіймала чим раз ширші круги всієї людськості.

Та питанє, чи умова праця шкодить людським нервам, се не лиш справа чисто теоретична, але й має дуже велике практичне значінє: сотки, тисячі людей займаєть ся тепер умовою працею, а се число постійно зростає і зростає, а проте не може бути байдужним для цілої нашої суспільности, чи ті люди й їх потомки призначені на загладу, чи ні. Особливо для нас Українців се питанє важне тим, що як раз нам закидуєть ся часто нездібність до висшої культури тай усім Славянам кинено в лице закид, Цімсе-ном і иньшими, що наш мозок меньше витривалий та меньше здібний до умової праці та що причиною сього єсть питома вроджена невтривалість чи нездібність сього мізку.¹⁾

Мусимо поставити собі вперед питанє, чи в иньших народів меньше або й зовсім некультурних є також хвороби ума, чи ні.

Маємо вже до тепер багато праць, що займають ся описом або й розслідом духового житя т. зв. диких народів, як от праці Тайльора, Вайца, Люмгольца, Буша і инь. і на основі тих праць можемо вже представити доволі ясний образ душі тих народів. Степень умового розвою тих диких народів незвичайно низький, а головною його ціхою єсть незнанє причин найзвичайніших навіть явищ природи. Вони бачать, що сонце, місяць і зьвізди сьвітять і рухають ся, що день і ніч чергують ся зі собою, що буває вихор і буря, що вода пливе, що рослини виростають із землі, ростуть і всихають, що в кінці чоловік хорує і вмирає — бачуть те все, та не знають найблизших навіть причин тих проявів. Природним наслідком сього єсть удуховлюванє природи — т. зв. анїмізм. Ціла природа роїть ся у них від ріжних духів: каміне, рослини, зьвірі, сонце, місяць і зьвізди або є прямо самі духами,

¹⁾ Ziemssen, Die Neurasthenie.

або мешканцями духів. Низький ступінь культури робить їх безрадними супроти найпростіших явищ природи: звичайні бурі і зливи наносять їм велетенські шкоди та наповняють їх душу невимовною тривогою, що степенуєть ся в причини удуховлювання самого-ж явища та почуванем безсильности супроти висших сил, всемогутних духів. І так дикі народи живуть у постійному страсі перед всемогутними злими духами, а ся постійна тривога дає знаменитий підклад до заворушення рівноваги духа, до деяких психоз та хоробливих духових проявів, дарма, що ціле їхнє жите виповнюєть ся всякими обрядами, що мали-б їх заспокоювати та хоронити перед уроненими страховищами. Найменьша причина викликає в них тривогу та доводить до нестями, а всякі съвяточні обходи, ба навіть звичайний танець кінчить ся звичайно громадними проявами каталепсії, епілепсії, гіпнози або прямо дуру.

Тим то ніщо дившого, що як раз у диких народів найбільше трапляєть ся людей хорих на ріжнородні умові схибленя, маніяків, ідіотів, кретинів та божевільних, що і вважають ся в них съвятими або одержимими лихим духом.

Фетишизм, себ-то віра в чародійну силу найзвичайніших камінців та кавалочків дерева та бляшок із ріжних металів, шаманізм, щось у роді нашого колишнього відьмацтва, та чарівництво так звичайні дуже у всіх сучасних диких народів; т. зв. божі суди у Африканців і Мадагаскарців і иньших народів, аскетизм і само-мучеництво азійських Індійців; убиваня людей в жертву богам так загальне у американських Індиян, Маляйців і Полінезийців; людодіство, що подибуєть ся скрізь у диких Американців, Середно-Африканців та Австралійців; добровільне убиванє власних дітей усьвячене віруваннями й обрядами у численних племен Мадагаскару, Полінезії, Океанії й Австралії; мучене невільників і полонених у Індиян і Дагомейців, та багато иньших проявів суспільного життя у диких народів — се безперечно природні наслідки їхньої некультурности, та в осьвітленю нинішніх наукових дослідів являють ся вони нічим иньшим, як лиш неправильностями, схибленнями, чи прямо хоробами їхнього ума, що їм підлягають цілими віками цілі племена диких народів, що їх можна би назвати постійними, суспільними хоробами ума або нервів.

У народів трохи більше культурних як згадані повисше „дикуни“, як приміром у Індійців, Китайців, Яланців (необразованих по європейськи), Арабів, Турків та иньших, не бачимо майже зо-

всім таких страшних суспільних схиблень і неправильностей у духовому життю як людоїдство, вбиване власних дітей або мучене невільників та полонених і жертвовація людей богам, а чарівництво, відьмацтво, божі суди та фетишизм проявлюють ся в даєко лагіднійшій формі.

У проявах духового життя культурних Європейців згадані суспільні нервови ледви замінні. Правда, неосвічені верстви всіх європейських народів теж дуже забобонні та податливі на схиблення на тлі релігійним і моральним і то більше на сході Європи, пр. у Москалів, як на заході, пр. у Німців і Французів. Правда, і тут бачимо доволі ще розширений фетишизм, ворожбицтво, знак некультурности ума, нерівноваги його чинностей та податливости на умові хороби; правда, що от хоч би й наш селянин боїть ся чорта а не Бога, та се вже лиш сліди згаданих повисше проявів суспільних умових схиблень і хоріб, так що хоч ми не маємо ще статистичних даних, що могли-б нам вказати, чи культурнійші народи менше хорують на нерви, як мало- або й некультурні, все-ж таки маємо право сказати, що чим більше культурний народ, тим менше в нього загальних, суспільних неправильностей і хороб ума.

Але може наша „культурна“ біла раса людей, а передівсім нинішні культурні Європейці, се вже такий людський рід, що з віку не знав умових неправильностей і хороб — а ось прийшла нещасна цивілізація та зродила страшну неврастенію? Загляньмо до історії. Оттут на сам перед мусимо означити, що історичні розсліди над сим питанем незвичайно утруднені через те, що хороби звані нині нервовими або умовими, уважались у давнину загально не звичайною хоробою, а наслідком сього, що в чоловіка ввійшов злий дух, чорт або діявол. Сей погляд був прийнятий і тодішною наукою, так що ще Амброс Парє († 1590), один із найславнійших лікарів XVI ст. вірив сьвято, що всі ті хороби є ділом злого духа. Тільки Фелікс Плятер в р. 1602 зважив ся проголосити, що надмірна умова праця може викликати тупоумність (ідіотизм), яка до його часів те-ж уважала ся ділом злого духа, і тільки від того часу чим раз то більше того рода чортових діл вчислюєть ся до звичайних людських слабостей так, що вже Г. Бергаве, батько новочасної клініки, знав отсі нервові хороби: апоплексію, катаlepsію, карус, паралізу, гістерію, епілепсію, меланхолію і манію — ба, в Тісотовому описі (з р. 1775) хороб, що повстають із насильного нищення нашого нервового укладу, пізнаємо добре нам звісну

хоробу неврастенію, значить, вона мусіла вже бути добре звісною і в тодішні некультурні часи.

Проте історичний рослід мусить узгляднювати не лише безпосередні звістки про ті хороби, але користуватись усіми посередними способами, як ось розслідом вірувань, звичаїв, обрядів та світогляду, та всіми иньшими способами, що ними можна би розвідатись, чи і о скілько у давніх народів істнували згадані хороби ума.

Оттак про старинних Асирійців, Єгиптян та Індійців, прародичів нашої культури, знаємо дуже добре, що в них було багато злих богів та чародійних духів, що творили їм різні пакости, а високо розвинене ворожбицтво, знахарство і магія вказує, що ті люди незвичайно бояли ся тих злих духів, та вважали конечним умолювати їх ріжними штуками та кривавими, нераз людськими жертвами.

Знаємо також, що вони були дуже податливі та вразливі на суггестію та вважали чудами ріжні штучки їхніх жерців та знахорів, що полягали виключно на зручності, суггестії і гіпнозі, а подекуди і на примітивних хемічних експериментах.

Як бачимо, у тих народів був знаменитий підклад до неправильностей та слабостей ума, а проте й не здивуємо ся тим, що Льомброзо доказує, що нервові хороби були в тих народів дуже добре звісні, та що пр. Індійці розріжнювали аж 16 родів ріжнородних псіхов, а між ними пізнає добре і нині звичайні хороби ума. Далеко більше знаємо про Жидів.

Сей народ, із природи дуже вразливий, свідомий своєї національної відрубности та глибоко переконаний, що він є одиноким первісним і вибраним народом свого єдино правдивого всемогутнього Єгови, перебув стільки тяжких історичних катаклізмів, що наслідком сього попав цілий у незвичайно підвишений стан духового подразнення — знаменитий підклад для всяких нервових і умових вбочень та хороб, що епідемічно обіймали цілі гурти їхньої суспільности, ба й цілий народ. Через те жидівський народ стає незвичайно вразливий на суггестію і гіпнозу, багато у них маніяків усякого роду, а Біблія і Євангелія переповнені чудовими докладними описами пара- і епілепсії, неврастенії і паралізи.

Зовсім иньшим народом були Греки і Римляни. Правда, й вони удуховлюють усю природу, але всі їхні боги мало що дужші від звичайних людий, і правовірний Грек любісінько обдурював їх, сварив ся з ними, а деколи й побивав — се простий наслідок лагідного клімату і неважких обставин життя.

Та хоч душа Греків і Римлян була здоровійша, як душа всіх інших малокультурних народів, то все-ж таки і в них подибуємо багато різнородних слабостей ума і нервів. А з поміж тих слабостей ума для нас найважніші так звані нервові епідемії, що з ними в перше тут подибуємо ся в історії.

Річ у тому, що певні обставини, часом дуже зложені та близше незвісні, спричинюють у широких масах народу сильне ослаблене нервового укладу і збочене чинностей тих нервів і мізку в певнім властивім напрямку. І скоро така хвороба проявить ся у кількох одиниць, вона обхоплює всіх людей, що з причини ослаблення нервів мають уже нахил до тієї хвороби. Через те така хвороба обіймає чим раз більші круги суспільности та переносить ся з одної околиці до другої, зовсім як заразливі хвороби.

І так Геродот і Гіпократ згадують нам про т. зв. *νοῦσος θήλεια*, що полягала в тім, що мущинам діткненням тою хворобою здавало ся, що вони є жінками. Се питоменна хвороба Скитів, але вона проявлялася ся часом і у Греції; так згадує Плутарх, що дівчата в Мілету почали раз одна за одною пробувати позбавлявати себе життя. І не помогли сльози, уговорюваня ба навіть тілесні кари, хвороба розширювала ся чим раз більше та забирала чим раз більше жертв. Дійшло до того, що затрівожена рада міста була змушена ухвалити, що всяка дівчина прилапана на самовбійчій замірі буде виставлена серед міста на майдані на поворище — але мабуть і се не помогло, а хвороба зникла аж тоді, коли погинули всі ті красуні, що мали сей нещасний, непереможний нахил до самоубійства.

То знов арґійських жінок напала манія, що вони є справдішніми коровами, а сучасний лікар Мелямп поставив діагнозу, що се не жарт, а справедлива хвороба, і лічив її чемерицею. Загалом у старинних хорували люди не раз на те, що їм здавало ся, що вони є ріжними звірями, як псами, когутами і т. и. і оповіданя про Менад і Бакхант мають тут мабуть свою причину. Та найчастійшою з тих хвороб була так звана лікаптропія, вовкулацтво, що полягала в сьому, що людям здавало ся, що вони є вовками.

Ся хвороба була дуже розширена особливо поміж народами пастирськими, як Скитами, Аркадійцями, а навіть у Римлян; от пр. Пліній згадує, що в Антусовому роді завсіди один чоловік був васуджений бути вовком.

Ся хоруа займала часто більший гурт людий. Вони бігали ночами по полях, вили мов вовки, громадили ся на горбах та розказували про себе, що їдять людське мясо та иньші дива. Звичайно вважано їх чародіями — але вже в старовину Павло з Егіни уважав їх людьми хорими.

Як бачимо, старинні Греки і Римляни не були такі здорові духом, як се нам звичайно розказують, і ми переконані, що їхні Бакханалії, Сатурналії та ріжні містерії, як пр. Елевзійські, мали в собі багато хоробливих, патологічних чинників. З приходом середніх віків згадані нервові хороби зовсім не зменьшують ся.

Християнство розширюване огнем і мечем заціплюєть ся дуже лише поверхово і душа середньовічного Европейця трівожить ся заєдно перед лихими духами, що їх повно було в його уяві. Філософ такий як сьв. Августин († 430) пише виразно (*De civitate Dei*, X. 22), що чорти спричинюють хороби, неврожай і непогоду та можуть замінювати людий у зьвірів.

Петро Льембардський (XII ст.) каже, що чорти знають будучність, а сьв. Тома з Аквіну висловлює подібні думки. Вальтер Мап, вихованок паризької висшої школи, доказує в р. 1180 зарівно як колись сьв. Августин, що боги Греків і Римлян були звичайними чортами.

Вільгельм, паризький єпископ, (1228—1289) вірить теж сьвято, що чорти спричинюють бурі, розбивають човни та підпалюють дома і цілі міста, а також відбирають чоловікови розум так, що він уважає себе зьвіриною пр. когутом або вовком, а Стефан із Бурбону думає, що чорт замінюєть ся в ночи в бабу і дусить малі діти.

Так думали найбільше просьвічені люди тодішніх часів — а що-ж говорити про неосьвічений народ. Простолюдни тремтів що хвилі перед лихими духами, а такий духовий стан дає знаменитий підклад до всяких духових схиблень і хороб. І справді з'являєть ся чим раз то більше людий, що вважають себе ворожбитами, знахорями або відьмами, що мають зносини з чортами та силу доконувати незвичайні діла.

Очевидно ті, що не попали в таку хоробу, вірили сьвято, що се правда, та мусіли боронити ся перед такими небезпечними людьми, а на се одинока рада — убиванє таких несамовитих людий — і так з'являєть ся палене відьом, страшний проклін середньовічної некультуриности (XIII ст.). Даремно Роджер Бакон (1214—1290)

доказував, що се неправда, — віра в чортів і знахорів розширюєть ся чим раз більше, а враз із тим хороба чародійництва прибирає епідемічний характер. Один із перших інквізиційних процесів відбув ся в р. 1275 проти одної старенької жінки, що мала зносини з чортом — а вже в р. 1485 в однім лише Борні спалено 41 чарівниць, у Берні в р. 1428 спалено їх більше як 200, а в Комо протягом 20 літ (1506—1526) індаговано що року коло 1000 осіб, а палено 100. За панованя Франца I в Франції спалено за чародійство майже 100.000 осіб — та максимум осягнуто мабуть над Реном в околиці Тревіру — там в однім році усмажено 6500 чарівників і відьом!

Не диво, що посеред такої атмосфери вибухають у середніх віках від часу до часу в різних місцях Європи страшні нервові епідемії, що доходять до велитенських розмірів.

Такою нервовою епідемією був між иньшим звісний хрестоносний похід дітей 1212 р. Якийсь пастушок із Клюа в Вандомі терпів на галюцінацію, збентежений привидами зворушив своїх побратимів і у всіх з'являєть ся думка йти в похід здобувати божий гріб; 30.000 дітей зібрало ся в Марсільї та рушило на схід.

Багато з них почало проповідувати та пророкувати, а коли котрого з них силою задержували родичі, діставав мелянхолію і горячку.

Подібним проявом були і флягелянти, що появляють ся від 1260 р.; майже аж до кінця XVI ст. були цілі громади людей, що ходили від міста до міста, співали набожні пісні та катували себе нагайками — або „білі“ „bianchi“, що вбирали ся у білі ризи і теж ходили громадами по Італії співаючи та катуючи себе. Одні і другі терпили на галюцінацію і неврастенічні обяви. Сюди належали також convulsionarii, що появили ся від 1374 р. над Реном і в Нідерляндах та полунагі, з вінцями на голові і з співами таццювали доти, доки не впадали в конвульсійні епілептичні напади.

А всі ті страшні умові хороби зменшують ся тим більше, чим більше зближуєть ся сучасний культурний вік.

Правда, і нині подекуди появляють ся подібні хоробливі прояви, як спиритизм і оккультизм, армії спасеня, месіянїзм ба навіть чарівництво — але се лише вже спорадично і без епідемічного характеру, немов би слабкий відгук давніх, страшних часів. Осталось лише ще кілька поважнїйших суспільних умових хоріб, як аль-

коголізм та moral-insanity (гниль моральна), але маємо повну надію, що зі зростом культури і вони зникнуть неминуче. А всі інші хвороби нервів і ума, як епілепсія, каталепсія, гіпохондрія, дур, чорна задума та т. и., се або прояви спадковости або некультурного, негігієнічного способу життя або в кінці питомої невитривалої будови нервного укладу — та ніяк не наслідки культури і цивілізації.

Бо як раз культура приносить із собою ближше пізнане тих хвороб, розяснене причин їх повстання, а в слід за тим і спосіб лічення тих хоріб та зменшуване причин їхнього повстання.

Не забуваймо в кінці, що культура і цивілізація, се природний вислід чинностей людського ума, що чим раз то дальше поступає в своїому розвою та чим раз більше вдосконалює свої чинности. Не забуваймо далі, що культура і цивілізація, прояснюючи чим раз то більше причину всіх явищ у природі, нищить силу таємних лихих духів, що постійно томлять некультурну людськість; дає чоловікови свідомість та почуте сили і переваги над мертвими силами природи, а тим самим дає людській душі більшу відпорність і більшу правдоподібність пояснення рівноваги та правильности чинностей мізку і нервів.

А проте культура і цивілізація мусять зменшувати нервові хвороби, а поступаючи чим раз дальше в розвою ведуть наш цілий нервовий уклад до чим раз більшого здоровля і вдосконалення.

Іван Раковський.

Східно-західні непорозуміння.

(З приводу книжки Підеші „Восток і Запад“).

I.

Колись, а по трохи й тепер іще в Росії, особливо в деяких націоналістичних кругах, дуже розширені були дискусії на тему противенства між Росією і Європою, або як любили емоційно висловляти ся, між Сходом і Заходом. Як звичайно в таких дискусіях, оперовано поняттями неясними, препарованими ad hoc: Схід, Росія, се були Петербург, Москва та містичний „руський мужикъ“; Захід, се був німецький філістер та французський буржуа. Такими поняттями, як деревляними мечами, легко було бороти ся і вигравати битви: побідник нічого не зискував, а побіджений нічого не тратив — крім часу проведеного на пустій балачці і крім духової деморалізації, яку ширили здобуті в таких поєдинках фрази в роді „гнилого Заходу“ і регенераційної сили „руссаго мужика“. З поступом знання, з розвитком точного думання серед Росіян такі фрази помалу тратили кредит і такі розмови цікавили чим раз менше число людей. То значить — дійсно освічених людей. Серед мало освічених, усяких писарів та дрібних чиновників без сумніву довго ще не переведуть ся охочі до таких широких, загальникових балаканин, оті „патріоты своего отечества“, яких серце росте при думці, що Москва, се центр усього світа, а „наша матушка Рассея всьому свету галава“, що захід гние і ось-ось розвалить ся, і тільки зі сходу, з над Волги та Оки, прийде відроджене світа — розуміть ся, в виді містичної трійці: православія, самодержавія і (московської) народности.

До нас на Україну такі балаканя та теорії якось доси не доходили; чи то тому, що Українець загалом думає конкретніше, не любить пустого теоретизованя, чи може тому, що спеціально від такого самозасліпленя хоронила Українця його іронічна вдача, а окраїнне, поневолене положенє України в Росії не дозволяло надто ентузіастично підхоплювати вигуки про висність Росії над заходом. Трохи иньше діло було в Галичині, де ще від 50-их років купка людей, осліплених зверхнім блиском російського кольоса, силкувала ся побіч иньших виплодів російського духа вводити в курс і погляд про окремішне місце Росії в цілій всесвітній історії, про її виємковий, ні з чим иньшим не зрівняний характер, про її спеціальне призначенє супроти Славянщини і „гнилого“ заходу. Була на дні тих поглядів наївна віра у всесильність російського самодержавія, у звірцевий порядок російського життя, у справедливість та розумність російського режіму, в „твердість“ російського релігійного чутя та російської дисципліни. Все те ім-понувало людям наївним, не обізнаним ані з близька в російським житєм, ані навіть із далека з російською літературою, публіцистикою, наукою, людям, що привикли на все дивити ся з верха, не любили аналізувати фактів, не мали в душі ніякої міри для оцінки їх дійсної вартости.

Нема що мовити, роками, десятиліттями втовкмачувані такі погляди мусіли витворити свого рода атмосферу, традицію, духову предіспозицію до такого власне думаня навіть у людей не заражених москвофільською епідемією. Тип старого галицького Рутенця, духово отяжілого і непорушного, консерватиста з духового лінивства, ворога критики і аналізу тому, що вона псує душевний спокій і жолудкове травленє, льояльного до дна душі і до дня побору пенсії і проявляючого свій патріотизм зітханєм до обіцяного краю, де власть сильнійша, освіта меньша, а пенсія більша, — той так добре звісний нам тип 40-вих і 50-их років поволи уступив місце иньшому типови — Рутенця філософа, історіософа, політика та дипломата. Старий Рутенець на ново полякирований. Як старий, так і сей новий не любить дійсної науки, не любить аналізу і критики, хоч сам найлюбійше і найсьмілійше критикує та осуджує всіх і все. Він завзятий теоретик, сьміло літає в атмосфері загальників, махає широкими понятями, силпе як з рукава широкі перспективи та хитрі комбінації — розумієть ся там, де ціяка людська сила не може сконтролювати його. На всякі проби аналізувати та критикувати

Його вислови він усміхається поблажливо, як велетень на карликів, що пораять ся біля його ніг; усякі зусилля — втягнути його на дорогу реального, конкретного думання стрічають із його боку непереможний опір, так як зусилля — змусити рибу маширувати по пішоході. Тільки там, „де ляють ся рікою широкі промови“, де вимовлене слово не обов'язує ні до чого в практичному життю, він чує себе як дома. В практичному життю він той сам Рутенець, яким був його духовий предок, непорушний, егоїстичний, брудний і безхарактерний, а слова — чи то будуть слова про здоровий схід і гнилий захід, чи про високу цивілізацію заходу і варварство сходу, — все мати-муть для нього однакову вартість — позолоти, зверхньої декорації і більше нічого.

Тяжким бичем божим на таких людей, а властиво на такий духовий склад у наших інтелігентів був М. Драгоманов. Оце галицьке „пустомельство“, що сміло, без ваганя брало ся говорити про найрізніші питання, про які не мало ніякого поняття і які готово було збути будь якою пустою фразою, оце „крутіїство“, що йшло в парі з „тупістю“ ума, оце лїнивство думки заслонюване вертким язиком, отся ніби „тверезість та практичність розуму“, що маскувала повну безпринципність і цинїзм, усе те до самої глибини обурювало його душу і він добирав усяких способів, і річевих аргументів і їдких насміхів і докорів, щоб виганяти того звіря з його криївок і виводити його на денне світло, на прилюдне позорище, присоромлювати ним людей у глибині їх власного сумління. „Ми почували кожде його слово мов цвігане батога“, говорив мені один із учасників руху гал. молодіжи з другої половини 70-их років. І справді те, що в нас тоді привикли були звати „Драгоманівщиною“, був далеко менше якийсь комплекс позитивних думок та поглядів — філософічних, політичних чи соціальних, — а радше отой моральний імпульс, оце „обличенє“ духового єства галицького Рутенця, отой пекучий сором перед самим собою, що змушував людей шукати якихось нових доріг у життю, працювати над собою, держати себе на тузі, доводити до згідности думки з ділами, почувати себе в своїх словах і ділах одвічальним перед безпощадним осудом власного сумління.

Певна річ, імпульс даний Драгомановим ішов занадто глибоко, вимагав занадто великої праці і занадто високої культурности, щоб його мета могла бути швидко осягнена. Тип галицького Рутенця, як і всякий органічний витвір, оказав ся злібним до

опору і до модифікацій. Особливо по смерті Драгоманова, коли його безпосередній вплив уступив, сей тип у повім полякированю знов почав підносити голову. Ми бачили численні його виступи і в товариському житю, і в політиці, і в публіцистиці. Видана перед роком у Коломиї книжка д. Підеші (псевдонім) „Восток і Запад“ являєть ся для нас коштовним документом для студіюваня психології того типу і для того бажаємо присвятити їй кілька уваг. Може троха пізно. Книжка вийшла перед роком і зробила певне вражінє в деяких кругах нашої публіки. „Діло“ присвятило їй аж два фелетони, де два ріжні автори, д. Ярчевський і д. Далекий, на ріжні лади хвалили її. І видно, що ті похвали не були лише індивідуальними виявами смаку рецензентів, коли в одній часописи якийсь добродушний читач зовсім серіозно висловив запитанє до критики (ніби до якогось висшого трибуналу в літературних справах), чи справді „Восток і Запад“ треба вважати епохальною появою в нашій літературі? На се скромне питанє галицька критика доси не дала відповіді. Не дав його й д. В. Д., що присвятив книжці д. Підеші прихильну рецензію в січневій книжці „Кіевской Старини“, і хоч вбачав її хиби, все таки запевняв, що вона „полишить видний слід у нашій літературі, загалом убогій на твори, що виходили-б по за обсяг буденної літератури“. Троха неясним лишило ся, що розуміє рецензент під тою „буденною літературою“ : чи літературу, так сказати, для буденного вжитку в відріжненю від якоїсь недільної чи сьвяточної, — і в таким разі його осуд іще не комплімент для д. Підеші, бо виріжняючи його книжку від тої буденної літератури д. В. Д. все таки ще не зачислив її до сьвяточної, — чи може рецензент мав на думці літературу, що малює нам небуденних, незвичайних людей, і в таким разі —

Власне в таким разі книжка д. Підеші зацікавила иньшого українського критика, д. Єфремова. В двох остатніх книжках „Кіевской Старини“ за май і червень він помістив замітну статю „На мертвої точкѣ“, де характеризує теперішній стан української літератури як момент ослабленя творчих сил, момент, коли кращі письменники або мовчать, або дають лише невеличкі твори, в усій творчости переважає ескіз, дрібний нарис, а на перший плян висувають ся письменники з меньшими здібностями, що ставлять собі великі задачі, але не вміють дати їм ради. Д. Єфремов для ілюстрації тих своїх тез розбирає три сьвіжо видані більші твори —

характерно, всі три з під пера Галичан, а власне Лукіяновича „За Кадильну“, Яцкова „Огні горять“ і Підеші „Восток і Запад“. І коли Лукіяновичу він не може відмовити ані доброго наміру, ані знання предмету, хоч і знаходить у нього недобір творчої сили, то твори Яцкова і Підеші критикує значно острійше. Лишаючи на боці розбір повісти Яцкова ми подаємо тут у перекладі лише розбір твору д. Підеші, якому д. Бфремов дав по нашій думці не зовсім таке освітлене, як би слід. Ось його слова.

II.

„Вже висше була нами зазначена нещаслива охота деяких авторів, передовсім д. Яцкова, робити невдатні екскурси в країни чужі для літератури. Ті екскурси, що деколи свідчать про добрі наміри авторів, майже завсїди своїм тандитним виглядом виказують зараз таки їх повну невідготованість, щоб рішати зачіплені питання, досить значну наївність світогляду і в кінці очевидну невмілість повязати ті уступи зі змістом своїх творів так, щоб із останніми вони творили одну цілість, а не виблискували яркими латками иньшої краски і з иньшої матерії. Але д. Яцків був іще в порівнянню уміркований в тім огляді, і д. Підеша, автор повісти „Восток і Запад“ (Коломия, 1903), заткнув за пояс усіх супірників у тім напрямі. На сторінках К. Ст. був уже надрукований досить у загалі прихильний відзив про ту книжку, що належить д. В. Д. (див. січневу книжку за теперішній рік), але ми радикально розходимося в оцінці повісти д. Підеші з нашим товаришем по журналу і, противно до нього, видимо в ній тільки новий доказ того пригнобленого стану, в яким перебуває наша сучасна література в особі наймолодших своїх представителів.

„Жила й пробувала один час у нас у Києві молода дівчина, на імя Ліна Вероні; покінчивши московський інститут, де її, по перше, обожали, а по друге, нагородили при закінченю золотим медалем, вона удасться до Ціріха і записується на університет. Коли ви погадаєте, що Ліною руководив інтерес до науки, цікавість або що будь у тім роді, то помиляєтеся: наука, звичайно, наукою, але головний намір був тут иньший і мотиви нашої медалістки дещо більше зложені. Передовсім — „кохання бажає ціле її єство“ („Восток і Запад“, ст. 20); вона — після загальних запевнень, гарна, принадна і розумна дівчина — на свободі почуває себе тісно: їй треба, „щоб хтось сильніший обмежив її свободу

і тільки тоді вона почує себе цілком свobodною“. На що ліпше, гадаєте ви, але тільки чого-ж задля сього їхати десь там до Ціріха і записувати ся на університет? Адже певно і в Києві знайшов ся-б охочий наважити ся на свободу Ліни Вероні — „сього цвѣту по всьому сьвіту“, як каже пословиця. Гадаючи так, ви знов помиляєте ся, і автор пояснює вам се поважно і докладно: в Києві, на жаль, вибранця для Ліни не знайшлося і то тому, по перше, що кївські юнаки говорять про рівність жінки з мущиною — принцип для особи, що шукає свободи в обмеженю, признайте, невідповідний; а по друге, у кївських юнаків, навіть найгарнійших, між иньшими недостачами — „і борода не до лица“, і губи виходять викривлені якось по жіноцьки, а приховата героїня „не хотіла-б цілувати тих жіночих уст у мущини“ (ст. 16). Завдяки такому химерному капризови природи, що обдарувала Киян жіночими губами, Ліна прийшла до переконання, що тільки на заході, в Європі, знайде вона втілене своєї мрії, і опинила ся тому на ціріхськім університеті. Але все-ж таки — по що на університеті? не розуміє читач: адже на університет записують ся, щоб учити ся, а не вишукувати вибранців; для останньої потреби є аж над міру багато відповіднійших місць — от хоч би лічничі місця, „води“ і т. п., з яких Ліна, будучи особою, як видко, заможною, могла-б користати з дуже великою вигодою. І знов д. Підеша з чималим серіозним виглядом порішує ваші непорозуміння і сумніви ось яким міркованем: Ліна переконана, що в характері ученої жінки вона буде більше варта того, кому припаде блискуча доля — обмежити її свободу. Наука для неї виходить тільки мостом, так сказати-б, до висшої цілі, хоч, зрештою, знайомим вона повтарає старі, оклепані фрази про службу ближньому. Після стільки докладних пояснень особа Ліни для читача вже вповні, сподіємо ся, вяснена і не викликає більше ніяких сумнівів; але на жаль, разом із тим виринає в читача деяке непорозумінє з автором, що з упором все таки дальше вважає свою героїню висшою натурою і дивить ся на неї з очевидним поважанем... Відіславши, сьак чи так, свою героїню до Ціріха на науку, д. Підеша, йдучи правдоподібно за висловом: „не добро есть человеку едину быти“, поспішив ся під пару пишній Вероні сотворити не менше пишного Степана Білоцерковського. Той останній в молодих літах ішов слідами Драгоманова, але прийшовши до сумного заключеня, що „в його країні нема ніякіської літератури, котра-б дала пізнати і зрозуміти

хоч сяк так її власний цивілізаційний стап“ (ст. 30), а існуючі книжки лягають у голову тільки безкорисним баластом, — також рветь ся стати Європейцем і виїжджає зразу до Відня. Тут, не заглядаючи цілими місяцями на університет, він слухає лекцій європеїзму в „кнайпах“ і по таких місцях, про яких докладний звичайно автор знаходить можливим сказати тільки те, що вони оповиті „тайною ночи“. Ті лекції доводять у кінці до того, що Степан розходить ся з поглядами Драгоманова, а тому, що „у його ще хаос“ і „новий світогляд у його що-йно формуєть ся“ (ст. 34), то наука по „кнайпах“ веде ся дальше. Невинне забиване часу нашого кандидата на Європейця чомусь-то видалось підозреним австрійському урядови (бідний австрійський уряд!), і Білоцерковський виїмігрував до Ціріха. Героїня і герой зійшли ся в однім городі, а що Степан про еманципацію жінок ні слова, та і в загалі на жіноче питанє дивить ся тверезо, реалістично, згідно з зачерпненою в „кнайпах“ наукою, то й зумів від разу зробити на Ліну незатерте вражіє. Розумієть ся, при тім він і губи мав вповні мужеські, бо дуже під тим зглядом вибаглива Ліна від разу починає мріяти про те, „щоб його губи її цілували-б без упину, до смерти“ (ст. 46). Наука в кінці остогидла їй, альтруїстичні пориви починають видавати ся їй несердечними і по просту глупими: „помагати мужикам добути хліба, коли сама гордиш житєм, в котрім тільки їсть ся!“ — кличе вона пр., і читач так і чекає, що за тою сердитою фразою після старої інститутської привички піде: „фі“... Чого-ж, значить, кращого, як злучити ті дві так близько підхожі душі — тим більше, що і по артистичним нахилам вони мали багато спільного: вона чудово грає, він не менше чудово співає?... Але не в тім тут річ: авторови очевидно подобаєть ся помучити дещо своїх героїв і він починає протягати справу і розводити kwasно-солодкі нісенітницї. Так виложивши поперед устами студентів і студенток ріжницю любови в Росії і в Європі, д. Підеша зневолює Ліну образити Степана до такої міри, що той „аж заревів, так простегнав“ (93). Ображений Степан торжественно прирікає відімести напасницї, а що на мисливця й звїр біжить, то незабаром уже Ліна просить у нього дозволу відітхнути „при вась на вашихь грудяхь“ (105 — сю фразу Ліна вимовляє так по російськи!), а після сього вони й зовсім роблять ся нерозлучними. Справедливість вимагає зазначити, що зразу Ліна і Степан пробували ще було вчити ся, хоч „більше просиджували у щастю“

(107), але де далі зовсім закинули науки і після довгої проволоки часу підносять ся в кінці, по щасливому вислову д. Хоткевича, „на верх буття... туди... в вічно прекрасній сфері, в гармонію“ (д. Підеша висловляє се зрештою далеко простійше). Свободу, здавалось би, Ліна Вероні знайшла, цілі досягла, та тут виходить щось незрозуміле: Степан присилає нечаяно Ліні символічну записку, в якій між офіційальним зворотом і підписом була зображена тільки довга черта, і доконавши того поступка, що зветь ся по простому свинством, наш європейський надчоловік соромно втік, оправдуючи себе досить несподівано тим, що Ліна показала ся жінкою, як і всі инші. Після блуканя по горах, при чім Степан то виявляв бажанє підняти ся до звізд, то свої „очи концентрував не на краєвиді вишнім, а на внутрішнім своїй душі“ (144), він, подібно до марнотравного сина, вертає до Ліни. Настає зворушаюча сцена помирєня, яку автор по просту відказує ся описувати, але се останнє щастє було вже не довге. Ліна від перенесеної гризоти і потрясеня занедужує на запалєнє мізку і вмирає, завіщаючи своє тіло спалити, щоби зістати вірною науці, якою, нагадаємо, вона дуже мало цікавила ся.

„Така зворушаюча історія, коли вірити д. Підеші, притрапила ся в щасливій Швайцарії... Але на жаль, як уже було сказано, у добродушного автора виходить із читачем якесь дивне непорозумінє: цілий час д. Підеша рисує надлюдей, старанно випикує кожду дрібницю, відтїнює і підкреслює кожду рисочку, що свідчить наче-б то про висше призначенє його героїв, одним словом, зі всіх сил побиваєть ся, — а читач видить у всім тім тільки дуже мірнєнку гусочку і дуже непевного дон-жуана. Відки виходить такий дивний результат, та наглядна неподібність? Та все-ж відти: і д. Підеша належить до числа письменників типу Галай. Вподобавши собі звісну тему, він рішучо не в силах справити ся з нею, дати щось суцільне і закінчене, і свою безсильність, недостаток спостереженя і проникненя у внутрішнє житє своїх героїв намагаєть ся замінити власними зовсім неправдоподібними видумками. Тому всьо в повісти д. Підеші видумане, мертве, розведене бовтанкою високолетних слів, при чім автор у безмежній своїй наївности не розуміє навіть гаразд зміслу подаваних ним фактів, не здає собі рахунку з того, що властиво він представляє. Тому то бажачи представити надлюдей, представителів висшої духової породи людей, д. Підеша подає про них ряд таких комічних дріб-

ниць, які викликають вражінє противне до того, на яке очевидно числив автор. Сьвідомо він намагаєть ся поставити своїх героїв на педесталі, а несьвідомо, проти своєї волі, але немилосерно стягає їх з висоти і представляє в гумористичнім освітленю. Що-ж тикаєть ся артистичних змагань д. Підеші, то їх не можна схарактеризувати ліпше, як дорогою порівняня автора зі звісним Пеньонжком. Читач напевно пригадує собі ту розкішно обрисовану фігуру в „Мартина Борулі“, що зовсім утратила власть над власними думками і тому на кождім кроці допускає найнеможливіші скоки, довші відступи, неналежні до річи вставки і т. п. Д. Підеша багато де в чім нагадує того Пеньонжка. Чи згадає він про вихованє — зараз, покинувши дієвих осіб де будь зачинає викладати найнеможливіші теорії вихованя; натякне про кого будь із дієвих осіб — при тій певній нагоді не помине піддати анатомічно-подробному описови не тільки їх самих, але й тих із їх знайомих, які зовсім не зустрінуть ся в повісти; скаже випадково слово про подорожі зараз зачинають ся довгі балачки про те, що Росіяни в подорожий не виносять нічого, тоді як Європейці, подорожуючи по Росії, прегарно знають сю останню і т. и. І всьо незвичайно довге, і всьо по пунктам: 1), 2)... Але вершком куріоза, що прегарно характеризує сьмішні заходи д. Підеші, виходить те, що в його повісти в повні поміщений реферат, де знаходимо порівнанє Росії і Швайцарії з ріжних точок погляду, переповнений звичайними у нашого автора наївностями. Нічого й згадувати, що хоч троха правдоподібного образу житя нашої молодіжи в Швайцарії д. Підеша дати не в силі: на те в нього нема ні знаня того житя, ні здібностей хоч би середного побутового письменника. Образ житя, що міг би дійсно представляти інтерес для читача, він замінює власними вигаданими, які, розумієть ся, ніякого інтересу ні для кого не представляють. Видуманий, неприродний зміст, наївні, невмілі, чисто школярські заходи, дубоватий виклад і до того всього ще манерованє і вдаванє, що кажуть авторови виловлювати зі своєї творчої фантазії перли сумнівної вартости, от пр., що запах жасміна „робить вражінє Шевченкової княгині“ (ст. 97) — всьо те зводить артистичне і побутове значінє повісти д. Підеші до зєра.

„Але тим, що доси сказано про розбирану повість, не можна обмежити ся в огляду на те, що твір д. Підеші не дармо-ж носить

інтригуючу назву „Восток і Запад“ і задля того а ргіогі вже можна думати, що зміст її виложеним нами романом між парюю величнїх надлюдей не вичерпуєть ся. Заголовок вказує на те, що автор мав перед очима ширші задачі, як особнєті відносини героїв, і дійсно д. Підеша пробує представити антитезу між Заходом і Сходом, беручи ті понятя, розумієть ся, не в географічнїм змислі, а в ідейнїм. Таким способом повість претендує на широке суспільне значінє і може справді виявляє деякий інтерес, хоч би як показчик тих напрямів і поглядів, що панують у певнїм кружку, до якого належить автор. Переходячи до тої сторони повісти д. Підеші ми передовсїм повинні зазначити, що автор переконаний „західник“, але на жаль його західництво не що більше, як вивернене на виворїть московське славянофільство. Тодї, як славянофіли ставили аксіомою: гнилий Захід і цвітуча Росія, — д. Підеша переставляє в тїй формулі іменники і дістає: спілий, цвітучий Захід і дика, нерозвита Росія. Се твердженє він коментує і аргументує на рїжні способи, але зі всїх його коментарів і аргументів виходить яєво одно, що д. Підеша не має понятя про те, про що взяв ся писати і для того подає самі неймовірні рїчи. Він пр. зовсїм серіозно переконаний і зовсїм не жартуючи доказує, що люди „російської цивілізації“ вважають „коханнє за найвище, одиноке щастє“¹⁾ — і ціла повість повна подібних наївностей, які показують, що автор не знає найпростїйших рїчнїх і з фантазії порїшує найбільше зложені питаня. Ми не будемо зупиняти ся над плодами домородної філософії д. Підеші, бо вартість їх занадто очевидна, але не можемо не висловити крайнього здивованя перед одною обставиною — на що здало ся авторови воскресувати справедливо забутих мерців славянофільства і перефарбувавши їх відповідно до власного смаку, пускати в курс під прапором останнього слова науки і соціального ладу?“

¹⁾ Той куріоз пригадав нам другий, вже в творі д. Яцкова, який обясняє невеликий зріст Ніни — чим би ви гадали? — уживанєм чаю! Прегарна ілюстрація до твердження д. Підеші, що Росію лїпше можна пізнати з творів чужинців, як самих Росіян. Завважимо до рїчи, що і д. Яцків і д. Підеша, оба Галичани, немилосерно калїчать російську мову, коли захотять наводити розмову співбесїдників по російськи. Їх проби в тїм роді можуть привести в веселий настрій найбільше захмареного читача. С. Є.

III.

Ми навели в повнім перекладі критику д. Єфремова тому, що не вважаючи на деяку її односторонність (про се буде у нас іще мова далі) мусимо признати йому рацію. Книжка д. Підеші справді має не малі хиби, коли дивити ся на неї виключно як на повість, як на твір беллетристичний, що підлягає звисним естетичним правилам. Не без вини тут і сам автор, який на щось же назвав свій твір „повістю“ і дав привід критикови трактувати його як повість. Тимчасом мені здаєть ся, що се непорозумінє і що д. Єфремов справді зробив кривду д. Підеші, що скритикував його твір односторонно, змірив не тою мірою, якою треба-б його мірити, і для того автор мав би повне право запротестувати проти його критики звисною приповідкою: „Не мірай мене кірцем, коли я і в чвертку влізу ся“.

Твір д. Підеші справді незвичайний, виємковий і звичайні естетичні формули не підходять до нього. Сказати, що він не відповідає вимогам повісти, що збудований не мудро, що в ньому багато наївности, суперечних поглядів, претенсіональності і чого там іще хочете, се значить підхоплювати поодинокі симптоми, деталі, але не дати повного образу явища, не причинити ся зовсім до зрозуміння його суті. А вже сказати, що психологія дієвих осіб змальована слабо, що ситуації обрисовані неплястично, що оповіданє порушує ся скоками, без внутрішньої логіки — се значило би робити кривду авторови, шукати добрих прикмет його твору зовсім не там, де вони є, стріляти зовсім по за ціль.

По мойому книжка д. Підеші зовсім не повість, тим менше, розумієть ся, науковий трактат, і не публіцистика; я не знаходжу для неї відповідної назви; найрадше назвав би її апокаліпсою, розумієть ся, в ширшій значіню того слова, не маючи зовсім на думці тої одної Апокаліпси, що включена в число канонічних книг Нового Завіта. Для кожного тямучого буде ясне те, що я хочу сказати, коли пригадаю, що маємо досить богату апокаліптичну літературу на мовах жидівській, грецькій, латинській і иньших. Твори сеї категорії при всіх ріжницях тенденцій, часу, мови та походження мають багато спільного що до способу представлення. Цілий такий твір звичайно подіктований одною ідеєю, представляє її в ріжних формах, у ріжних фазах її розвою; оповіданя, діяльогі, рефлексії та ліричні уступи вилетені в сей твір самі для себе не

мають значіння; від них не вимагається ні плястики, ні звязку, ні логічності — їх вяже, їм надає значінє та основна ідея, яку вони малюють. Книжка д. Підеші має всі прикмети такої апокаліпси: до неї треба мати ключ; хотівши її зрозуміти, треба поперед усього віднайти її основну ідею і всі частини, описи, діяльогі і екскурси прикладати до тої ідеї. Тільки тоді побачимо її високе значінє, незвичайну, справді дівінаційну силу її автора, що зумів цілком щезнути по за своїм твором, зрєкти ся всіх власних поглядів, думок, симпатій і антипатій, підняти ся до найвишого ступня обективности, до такого ступня, де ся обективність майже ідентична з найвищою субективністю, — щоб тільки вповні, в увесь ріст і у всіх нїянсах змалювати ту ідею, що була в його творчій душі і просила ся вилити ся на верх. Як і слід для всякої апокаліпси, автор не старав ся влекшити нам знайденє ключа до неї, хоч і не зробив його неможливим; але раз знайшовши його ми бачимо раптом, як усе в книжці робить ся нам ясним, зрозумілим, логічним, і вчимо ся разом із тим цїнити дівінаційний дар автора, шанувати його внемковий талант.

Що-ж се за ключ такий? В чім лежить основна ідея апокаліпси д. Підеші? На мою думку в тім, що автор бажав нам дати, чи може якоюсь спеціальною, непереможною інспірацією був змушений дати образ духового стану, психології галицького Рутенця нового фасону. Прошу зрозуміти мене як слід! Я не кажу, щоб автор мав намір у головнім герої своєї „повісти“ представити такого Рутенця! Се була-б зовсім буденна, ординарно беллетристична задача. Концепція нашого автора далеко ширша. Герой його книжки, Степан Білоцерковський, то не лише центральна фігура в ній — ні, се одинока фігура в ній; уся книжка написана для його змалюваня, всі иньші фігури виведені в книжці, се проєкції його власного духа; всі розмови, се відблиски лише його одної душі, всі нїби то теоретичні дискурси і розвідки, якими так скандалізуєть ся д. Єфремов, зовсім немінуче потрібні для його характеристики. Все в книжці, се Степан Білоцерковський, *totus vivit et spirat in illo*; навіть мова його, навіть титул не концепт д. Підеші, а безмірною силою інтуїції відгаданий тип Білоцерковського. Чим більше вчитую ся в сей незрівняний твір, тим більше подивляю ся, так сказати, елементарну силу, з якою він вилит ся, і тим більший респект почуваю перед його автором, що вмів так безслідно розплистись у своїм

твори. Лиш одним делікатним нятяком він дав зрозуміти нам, що сей акт творчости не був у нього несвідомий, що він знав, що писав, і почуває свою велич: він присвятив свій твір Василю Стефаникові, найбільшому у нас знавцеві мужицької душі, і д-ру Вацлаву Морачевському, найбільшому у нас знавцеві тзв. ново-часної, „модерної“ хорей душі.

Попробуймо ж із того погляду студіювати твір д. Підеші. З гори заявляю, що в дальшій розмові лишаю автора на боці, а буду держати ся виключно д. Степана Білоцерковського, буду розмовляти з ним, студіювати його психологію на основі того матеріалу, який зібрано в книжці „Восток і Запад“. І надію ся, що прочитавши мої висновки кожний читач разом зі мною признає, що в творі „Восток і Запад“ наша література здобула річ справді незвичайну, виємкову, можна сказати — неможливу ні в якій иньшій літературі, так як ні в якій иньшій суспільности неможливий тип подібний до нашого Рутенця найновішого фазону.

Ми вже сказали у вступі до сеї статі, як виробив ся в Галичині тип Рутенця і які фази переходив він аж до часу смерти Драгоманова. Степан Білоцерковський поможе нам провести сю нитку розвою о ціле десятилітє далі, до кінця XIX віку. Він сам датує своє духове сформованє тим часом, коли „починаєть ся видавництво „Народа“ (ст. 27), себ-то 1889 або 1890 роком. Правда, як правдивий Рутенець, як правдивий член того — мовляв Драгоманов — *genus hominum, quod de patria sua minime sapit*, він думає, що тоді тільки й почало ся письменство, коли він почав читати, що тільки в „Народі“ почали ся статі Драгоманова, що перед тим не було нічого і що „коли з паровою машиною прийшли з Запада нові ідеї, то Степан став їх першим прозелітом“ (ст. 27). Се не хронологічна помилка автора, який певно знає, що „парова машина“ появилася 1876 р., коли Степан Білоцерковський ще „переходив від кічки до пилки“ і що вже тоді були якісь прозеліти, тай що й „Народ“ не з неба-ж падав що дві неділі, а мусів хтось писати його. Ні, автор напевно знає се все, але Степан Білоцерковський не потребує, не хоче знати сього. Правдивий Рутенець не знає і не має історії; історичне думає, то генетичне, природниче думає, а він ворог такого думаня. У нього історія починаєть ся його вродинами, а розвій зазначає ся лише такими фазами: „кічка, пилка, шахи, карти, дівчина, шинок“ (стор. 27). З таким підготованєм він бере ся читати „Народа“. І знов, як

правдивий Рутенець, він не признає, що чогось навчився з тої часописи. Борони Боже! „Та часопись відгадала його думки, сформувала їх, вияснила“. Дивно лише після того, по що він „стає ревним поклонником нових ідей і їх апостолом“, — адже се були його власні ідеї. Ну, але звичайна логіка для Рутенця не обов'язкова. Він наперед стає „апостолом“, потім „почалося читане, наука“ — значить, апостол ізразу був неписьменний, але разом із апостольством „набралося у його відкись чимало ентузіязму, десь взялися спосібности“. — Рутенець ніколи не думає еволюційно, живе, так сказати, від чуда до чуда! Ну, а кінець кінців було апостольство, було „читане, наука, робота“, був ентузіязм і „спосібности“ — і раптом показалося, що „васіб знаня малий, досвід житевий ніякий“, а головню „батько погрозив“. З апостола робить ся мученик. „Богато молоді зломилася тоді 'доля“ — каже він ляконічно, хоча історик галицької Рутені за 90-ті роки нічого не знає про якісь спеціальні переслідуваня молоді. Ну, але Рутенець не історик. Батько погрозив, мати плакала, щоб синок учився, але він — ні, він „боровся“!

Чим був Степанів батько — ми не знаємо. Він говорить про нього досить загадково: „У батька був могучий розум, маєстатична повага, богато гордості“ (ст. 25) — подумаете, якийсь магінат, аристократ. Але далі читаєте, що він „сам підіймав усякі підприємства, щоб для дітей добути богатство“ — значить, заможний підприємець? Але далі почуваете, що мати героя „занята дрібною роботою не мала коли відітхнути“ — значить, селянка, міщанка, прачка? І знов далі читаєте, що герой „пішов помагати своєму старому батькови в лісі“ (28) — значить, якийсь рубач чи може дрібний підприємець. Як геніяльно схоплює в тих розкиданих, ніби суперечних, ніби псу з горла витягнених рисах правдива рутенська вдача! Рутенець соромить ся свого бідного походження; він хоч удає демократа, Драгоманівця, революціонера, а все таки не скаже, що його батько палив вугле в лісі і посив угнівські чоботи, але добачить у ньому „могучий розум і маєстатичну повагу“. І не думайте, що се він добачить очима любови! Він не любить свого батька за його строгість. Ще малим „він найбільше думав над тим, як би то викрутити ся і побавити ся по волі, до краю“ (26), а дорісши і зробивши ся емігрантом, живучи в Ціріху, хоч знає, що родичі журять ся, „мати ридала, рідні плакали“ (ст. 35),

про те признає ся з отвергістю близькою до цинізму, що до дому „писав не більш як раз у місяць — откритку по гроші“ (ст. 41). Викапаний Рутенець, що в душі любить і бачить і знає на світі тільки себе самого.

Але слідімо далі розвій нашого героя. Він хоче сказати, що відсахнув ся від радикального руху 90-их років, а не хоче сказати, чому. Рутенець ніколи не скаже про себе: я покинув се діло, бо був занадто дурний для нього, бо бояв ся прикrostий, бо бажав кар'єри. Ні, він скаже так:

„Однако хід думки люцької сотню разів скоршій, як хід матеріяльного прогресса людства. А успіхи роботи духової суть все переминаючими і зникаючими, коли нема матеріяльного субстрату.

„До того для успіху діла треба може менче ентузіазму, як бляги; треба тієї легкості, не хочу сказати, безвстидности агітатора і демагога, що нерас не вірить в то, що говорить, котрий робить поверховно, блистить, імпонує, льстить. Він був правдивий, чистий. (!) До того більше систематичний, глибокий. (!) Коли говорив, то хотів сказати не фразу, а правду, не пересічний погляд, а критичний огляд. (Ото!) Бесідник мусить вміти гарно сказати те, що другі видумали, він не творить. — Степан не був агітатором! Так коли противности робили цілу його працю (!) ілюзоричною і він поволи се пізнав; коли пізнав, що агітація його не може бути працею основною, органічною, він робив далі (льоґічно!); але коли на него пішли доноси мужиків, тоді він кинув проклоном на них: його дума (читай гордість) взяла перевагу і він пішов помагати своєму старому батькови у лісі. О кілька ліпше брати діло з купецького, матеріяльного боку, — думав він!“ (Стор. 28.)

Ось як скаже чистокровний Рутенець! „Я не агітатор! Я занадто чистий, соромливий, занадто глибокий, занадто критичний. А зрештою „хід думки людської“... „А успіхи роботи“ і т. д. — йде далі те, що Драгоманов називав „бормотанем чогось такого, чого й сам автор не розуміє“, а кінець кінців цинічне признає: „ліпше брати діло з купецького, матеріяльного боку“. Але ні! В тім бормотаню є одна конкретна річ. На героя „пішли доноси мужиків, тоді він кинув проклоном на них“. А се що таке? Доноси мужиків? На Драгоманівця? В 90-их роках? Коли мужики так горнули ся до тих нових ідей, готові були в огонь скочити за кожного, в кім бачили щирю прихильність до себе? Щось не ві-

рять ся. Не чували ми про такі факти. Коли були якісь доноси мужиків на пана Стефана, то мабуть якісь не на ідейнім, не на Драгоманівськїм тлі. Але тут, у тїм пунктї ми від нашого Рутенця не довідаємо ся правди. Ми побачимо се й далї. Там, де правда могла би показати нашого надчоловіка в сьвітлі не надто на його думку кориснім, там він пографить дуже незручно відмовчувати ся та відбріхувати ся, хоча діло вимагало би вясненя. Як же се так: апостол, прихильник ідей Драгоманова — і раптом „кидає прокломом на мужиків“. Се-ж ціла драма, страшна трагедія! Се повинно-б бути вяснене. Помиляєте ся! Не забувайте, що герой — Рутенець, аматор шумних фраз, що його Драгоманівство, апостольство, народолюбство така сама бляга, як і все иньше, що драми в його душі ніякої не було, що він стрітивши серед мужиків якийсь, може зовсім легальний опір своїм — не ідеям, а „сильним поривам“ (ст. 31) покидає те, до чого не тягло його нічого крім хвилевої моди та пустої амбіції, і замість апостольського обертає до нас своє звичайне, натуральне, цинїчне та безсоромне лице.

Степанови швидко надокучило „помагати старому батькови в лісі“ і він кинув ся читати книжки. Розуміть ся, не маючи наукового підготованя, читав без тями, без розбору і без ціли. Не розуміючи більшої частї прочитаного, не вміючи зацікавити ся нічим, він як чистокровний Рутенець закриває свою бездарність широкими фразами, в яких власна його безтямність помішана з шматочками ідей вахапаных із рїзних книжок та брошур у невимовно дикий горох із капустою:

„І Степан читав. Він думав, що знанє і розум залежить від скількостї прочитаного. Та поволи переконав ся, що не вистарчить читати усе, що понаде у руки, а особливо не те усе, що написано українською мовою, а треба пізнати цілу цивілізацію рїзних народів у всїх проявах. Треба розібрати житє економічне, на котре складаєть ся знанє промислу, рільництва, торговлі; до того треба знати природні і технічні науки. А щоб зрозуміти хід цивілізації, то треба знати філософію географії і історії. До того треба позбути ся усяких апріорних доктрін і ідей; викинути в голови той хлам, яким вона наповнена, а вступити на дорогу безустанного дослідїду і праці мисли. Він зрозумів, що ідеї релігійні і філософські суть інтегральною частію положеня економічного індівіда і суспільності, що кождому становию положеня економічного і степеневї науки, яка йому відповідає, товаришать відповідні системи „ідейні“:

звичаї, обичаї, релігія, філософія. З тим же усім йде в парі устрій родини, громади і суспільности і відносини міжнародні. А усе те треба досліджувати, так сказати, самому, тоб то не займати готових теорій, а одіти ся в критицизм. Треба, думав він, перестати вірити правим, але не зачинати вірити лівим. До того треба пізнати писаня і штуку і науку і жите Європи і поза Європи, а до того ще й в історичнім розвою. В склад знаня мусить входити і цивілізація передної Азії і Індії, а цивілізація Єгипту і Греції в цілій повни. Тоді-б, думав він, почала ся наука.“

Для сього ігноранта очевидно наука ще не почала ся, але замісь сісти і вчити ся до ладу, він іде методою того цигана, що його послали принести відро води, а він ломачкою штуркає докола криниці, і на питанє, чом не несе води, відповідає, що йому за мало набрати відро і він хоче вирити і принести цілу криницю. Зовсім таке вражінє робить і ся ніби то програма; наш Рутенець очевидно фантазує про науку як сліпий про коліри, не маючи найменшого понятя ані про одну її галузь. Йому вистарчають тільки шумні, широкі фрази так як Гоголевому Петрушці прочитаві слова, які иноді чорт його знає, що й значать. І при тім як чистокровний Рутенець він не може зробити „європейської“ пози инакше, як наплювавши на своє рідне. Супроти такої широкої „ідеї“ українство, се дрібниця, на яку не варто плюнути. От, як би „почала ся наука“ по його програмі, тоб то починаючи „всім“, аж тоді, „на такій основі“ і українство не було-б чимсь відірваним від всеєвропейського прогресса і для його двиганя не треба-б було звивати аж до патріотизму, бо до двиганя звали-б інтереси ж и т я і з н а н я. Він бачив абсолютний недостаток того. Йому стало ясно, чому у його земляків тільки партацтва і шарлатанства і фанфароннади; чому кромі Драгоманова ледво декільки книжок, що мають яку-таку вартість. Він бачив, що то прокляте народа замкненого з усіх сторон від Європи, — той малий Китай, де кождий знає усе те, що другий знає, а всякий мало знає такого, щоб варт було знати. Які марні зазиви патріотів — тієї демократії духа: — пишім, творім те саме, що вже другі компатріоти написали, щоб збільшити тільки бібліографію і статистику української літератури, щоб було більше написаного. Він бачив, що в його країні нема ніякіської літератури, котра-б дала пізнати і зрозуміти хоть як так її власний стан цивілізаційний. Книжки, що він їх читав, не давали ніякої думки. Найбільшу часть української літератури він би

поставив на: „Index librorum prohibitorum“ бо вони тільки час забірають“ (ст. 30).

І завважте, все се говорить наш Рутенець без злоби, без внутрішньої потреби, без ніякого конкретного мотивованя; ні з чого не видно, щоб він знав ту українську літературу, яку так гуртом осуджує. Йому, по правді, про неї зовсім байдуже, а хочеть ся лише показати себе, відтінити свою висість по принципу „Mojtsche, mach dich grojs!“ Автор, що сею тірадою так зручно і влучно зумів схарактеризувати свого героя, показав справді незвичайне майстерство.

Очевидно, що ані те читанє, ані таке міркованє не доводить Степана ні до чого. Відносини з родиною не гарні, бо батько гонить до роботи; відносини в суспільности не гарні, бо мужики заскаржили до суду, і бідний герой „помимо желізного здоровля діставав деколи якогось битя серця і дрожав“ (ст. 31). Що се не була звісна хвороба битя серця, се певне, бо люди з желізним здоровлєм не западають на неї; мусіло се бути иньше яке сь битє, що заставляло героя дрожати. При тім йому по такім приготуваню замануло ся стати „Европейцем“, а „в його душі бушувало, як в печері Еоля“. Куди-ж пак! Така програма читаня, як наведена висше, а з другого боку деяка охота — наплювати на всі ідеї і „повернути до виключного добуваня маєтку“, та тихе признанє, „що й така робота варт труда благородних“ (ст. 31). Розумієть ся, у стилю того щедринського ліберала, якому одного ранку ні з того ні з сього замануло ся „либо конституції, либо севрюжини сь хрїномь, либо кого нибудь ободрать“. І наш Рутенець також стає на тім, що найліпше буде обдерти, визискати — рідного батька й матір і сімю і „їхати в Відень учити ся“. Як він там учить ся, се автор характеризує в незрівняним майстерством.

„Степан у Відні. Тут кинув ся він на науку чи властиво на читанє. Його сила волі була вельми могуча і він зміг і в розкішній столиці богато працювати. Він задоволяв ся дво- або тригодинним еном, у чому підпомагали його сильно розбиті нерви. Він читав. Ідеалом його змагань було звести до купи усе, що находив доброго у культурах всіх часів. Він не держав ся одної якої школи, а старав ся виробити для себе з цілого умового доробку людства свій сьвітгляд. І начитаність у різних літературах і знанє ходу мисли усяких школ европейської суспільности по троху росло і давало йому величезне богатство сирого матеріялу. А то усе старав ся він пе-

реробити і передумати і зробити своєю власністю. Однак він увесь був зложений із страстей усіляких і бажана гармонія духа розбивала ся повнотою того життя і богатством ідей і так він, ще цілком молодий, не міг того усього і себе самого опанувати“ (Ст. 31—32).

Розумієть ся, все те одна бляга, пусті фрази. В перекладі в рутенської фразеології на людську мову се значить: Степан не вчив ся нічого. Се потверджує автор зараз дальшим уступом:

„І він не ходив в універзітет частійш, як раз у місяць, а спати лягав, коли сонце вставало. Йому квартира не пахла. Коли було входив над ранком у комнату, то усе лих, яке коли пережив, ставало йому перед очі, і то були хвилі, коли болів душею над цілою люцькістю. (Віденським жаргоном се називаєть ся Katzenjammer!) Він проводив час до півночі у Шруфа і Ціммера — до півночі. Після півночі в „Скончанію“ або Міра або... та житє після півночі окрите тайною ночи. Я говорю „і він!“ Я скажу, що він був самим невтомимим у рухливому житю розкішної столиці“ (ст. 32).

Наш Рутенець сам знає, що не виніс із Відня нічого, але він не скаже сього по просту, по ширости. Ні, він скаже загальником, що „вартість Відня для нашого студенчества рівна нулі“.

Тай сього не досить. Він іще має претензію, що „ви не кинете каменем на нашого Січовика“. Відень, бачите — „величезна столиця, для науки не годить ся“, особливо такому, що не має до неї ані елементарного підготованя, ані охоти. Та ба, по думці нашого Рутенця „Відень тільки на половину в Европі“, а „найліпше, що є в Відні, се гульня“ (ст. 33). Оттим то й віденські студенти, що гуляють у Відні замісь учити ся, „міцно симпатичні“ нашому Рутенцеві, „бо правдиві, не влають з себе ідеальних, хоть люблять говорити деколи про високі матерії з таким патосом, мов би про ті матерії мали яке знанє“. Точнісінько так, як і сам герой! Він любить Січовиків тому, що вони в п'ятиці та розпусті „щирі, без облуди“, що „коли в ходу Doppelliter, тоді проявляєть ся увесь їх геній“ (ст. 33), і він, розумієть ся, веде перед у тій геніяльности і се вважає очевидно достаточною заслугою на те, щоб і ми симпатизували з ним. На жаль, він із того кнайпового життя не виніс навіть того, що по його-ж словам виносять инші Січовики — ширости та правдивости. А він бідолаха „що дихне, то брехне“. Кнайпове житє підриває його здоровлє — і він не за-

куючи ся каже, що то „страшенні труди духа“. Його злапала в кнайпі поліція на газардовій грі чи може на чіось подібнім, йому грозить арешт, може суд — і він з облудним їримасом каже, що „Степан понав у коллізію з правительством“. У нього з ним — каже він далі — „були і давні рахунки (себ то ті грішки, за які його скаржили мужики), а тепер прибули нові, і він із легким серцем надумує тікати з Австрії. „Йому се було дуже до душі, бо рідну землю і рідних хоть і дуже любив, та жите у ній (себ то в кім?) йому дуже остогидло“ (стор. 35). Розуміть ся, він бреше мовлячи, що дуже любив рідну землю і рідних. Рідна земля, її положене й потреби і питане практичної діяльности для неї не грають у його цілім світогляді ніякої ролі, а виступають у його міркованях лише в виді туманних фраз, коли треба прикрити ними якийсь поганій вчинок; а як любив він рідних, про се вже була згадка висше. Тай він і сам, зараз же в дальшім реченю завдає брехню тій облудній фразі про любов до рідні. „Степанови було тепер любо-любо: він любив авантуритись... Доля відгадує людські бажаня“. Які се могли бути бажаня виплекані в віденських кнайпах крім бажань звичайного Hochstapler'a? „Він на університеті в Парижі або Афінах!“ — мріє наш Рутенець зірвавши ся з ланцюха. Очевидно університет тут тільки для гарного слова, бо в Парижі й так університету в німецькім значіню нема, а що таке з наукового боку виявляє в себе атенський університет, про се йому бай-дуже. Йому не хочеть ся знапя, а тільки авантур.

З таким самим легким серцем і з безсоромною брехнею на устах, як із рідним краєм, наш Рутенець прощаєть ся зі своїм до-теперішнім ідейним світом. Ми вже бачили, він признавав себе Драгоманівцем, набріхував на себе якесь апостольство, хоча й признав нарешті, що він не агітатор, що нічого не вмів, а його діяльність серед мужиків скінчила ся якимось свинством, за яке мужики потягли його до суду. Розуміть ся, се все не перепиняє нашому Рутенцеві сказати тепер, по напруженій діяльности в віденських кнайпах і люпанарах, що „він Драгомановець, але у його складав ся вже зівсім другий світогляд, новий від Драгоманівського, навіть суперечний з його“ (ст. 34) Який саме був світогляд Драгоманова, сього наш Рутенець, розуміть ся, не знає і про се його даремно питати. Але він чує, всею своєю грубою шкірою чує, що живе суперечно з проповідю Драгоманова, тоб то з найпростійшими етичними принципами, жие житем галапаса та розпус-

ника і в звичайною рутенською гіпокрізією силкуєть ся прикрити се темною бадаканкою про „світогляд“. Що ніякого світогляду у нього нема, що „суперечність зі світоглядом Драгоманова“ значить властиво „пустити ся зовсім на пси“, се потверджують зараз дальші слова нашого Рутенця: „У його ще не зівсім прояснило ся. У його ще хаос. Новий світогляд у його що йно формуєть ся. А що той новий світогляд зробить з ним, він сам не знає“ (ст. 34). Отже не знає світогляду Драгоманова, хоч знає, що його тягне в пньший бік; не має свого світогляду, а знає, що все те, що знав доси, „фалшиве, перевернене, не цілковите“. Завважте ті слова! Вони найкраще ілюструють рід критики нашого Рутенця. Що значить, що те, чого його навчили на родині, було „перевернене“ та „не цілковите“? Що значать ті слова в приложеню до тих елементів фізики, математики, історії чи якої хочете пньшої науки, якої його вчили „на родині“? Очевидно нічогісінько не значать, хіба те, що Рутенець із тих елементів не виніс нічого, навіть уміня хоч троха льогічно думати. За те seine grosse Ignoranz hat er sich selbst erworben, а надто талант до кнайпованя... „В його душі криза страшенна“ — каже про себе Рутенець, і зараз же, тим самим духом додає: „Віч з товаришами не розмовляв про ніякі вищі змаганя, тільки про кнайпованє, гулянє, дівчата... Коли завязував ся спір про питаня вищого розряду, він мовчав і або усміхав ся (не даром Поляк каже: roznać głupiego po śmiechu jego), або скучав; за те радував ся, коли Січовики кнайпували“ (стор. 35). Чим же проявляла ся та страшенна криза? А нічим. Тай кризи ніякої не було, бо з порожного не паллєш. Безідейний і безхарактерний Рутенець тільки в рідному болоті чує себе як у своїм елементі і такими уявляє собі також своїх товаришів. „Спосібні до гулянок вони не хотіли житя ідейного, та не кривили душою і були по його думці хоч у сьому Европейцями“ (ст. 35). „Не хотіли житя ідейного“ — неоцінене признанє! І не кривили душою, — значить, коли ми в душі свині, так будемо-ж і з верха свиньми! Отсе „европейство“ по дзьобу нашого Рутенця. На жаль він сам, як бачимо, і до того, так сказати, хлївового европейства не доріс. „Він любить щирість і простоту в житю“ — у пньших, до того тоді, коли ся щирість і простота проявляє ся в неприкритім цинїзмі, але сам любить що хвиля ставати на котурни, напускати на себе апостольство, духові кризи та байрошівське змудженє, — і в тім, як усюди — Рутенець.

IV.

З таким підготованєм, умовим і етичним, наш Рутенець подаєть ся до Ціріха. Чому до Ціріха? Він же хотів повзирати сметанку в усіх європейських наук і вложити в них якусь власну цілість, а Ціріх не є ніякий науковий центр і не дає поля для такого „пенкоснімательства“. Але Рутенцеви нема що вірити. Ми вже знаємо, якої то науки бажає він. І справді, до Ціріху тягне його не наука, не університет, а дівчата, спеціально Росіянки. Він вправді й тепер каже, що „ходить пильно слухати лекцій Бамбергера, Гайма, Лянга“, але се тільки декорація; ті лекції очевидно не цікавлять його, не полишають ніякого сліду в його душі. Всі його думки обертають ся довкола дівчат і інших знайомих. Є тут одно коштовне місце, де описано перше вражінє, яке відніс наш Рутенець при вступі в компанію ціріхських студентів і студенток із Росії. „Коли Степан ввійшов у перше в „Руську товаришеську столову“ на Minervagasse, відніс вражінє, якого ніколи не забуде. Він побачив уперше студенток більшою громадою. Кращого вражіння на його ніколи не зробило жіноцтво, бо на його глибого вражіння жіноцтво до тепер ще й загалом не зробило. Він пізнав, що ті дівчата творять вищий, гарніщий сьвіт; він почувствував, що у перше побачив інтелігентних дівчат. Вони були інтелігенцією інтелігенції і інтелігенція жіноча, яку до тепер знав, зійшла у його до значіння: товна. Він бачить дівчат, у котрих на лицах відбивають ся другі, інші прикмети душі. Вони поважили ся на велике діло! І вони чують цілу важність і одвічальність свого кроку. Вони приїхали вчити ся математики і медицини, далеко від матерій, від рідні. Вони мусять енергією вирівнати мущинам, бо вони сягнули по райські цьвіти науки, по то, що вважало ся з поконвіку привілеґією — не їх. І се трагізм їх положеня, тим більший, що вони молоді, слабі, що вони жєнщини. Їх захованє, їх хід, їх рух — щирі, прості, звичайні, а по своїому граціозні. Тут маляр найшов би чудові взори, щоб представити боже в змаганях чоловіка! Степан не вірить, що то на яві; здаєть ся йому, що то сон. Йому було чудно, сьвітло на душі. Він і не думав про давніше відєнське житє. А коли його прврівнував до нового, то йому ставало міцно неприємно. Радо

згадував він хіба своє давніше життя, коли ще жив у лісі рідної землі“ (ст. 36—37).

Чуйте! При вступі в той чистий світ молодіжці відданої духовій праці та ідейному життю йому „ставало міцно неприємно“ — Рутенець почуває на момент усю погань свого дотеперішнього життя, але й тут він, до дна душі нещирий, не зважить ся признати, що йому соромно; ні, йому тільки „міцно неприємно“. Та все таки в устах такого скота і се вже не аби який комплімент. Ну, та не бійте ся, він за сю хвиливу неприємність постараеть ся помстити ся, відбити її на тих людях, опоганити їх тою поганю, якої невичерпаний запас він приніс із собою до Ціріха.

Перше, що він робить, се, розуміеть ся, напускає на себе звісну вже нам байронічну позу, удає мудрого, задуманого, мелянхолійного, висшого над окруженє. Ось прошу поглянути, як він сам малює себе — ні, любить ся собою.

„Хто він, той рослий, здоровий козак, у котрого борода почина легенько сходити? У його певність себе, у купі зі звичайністю і скромністю. Та певність не визиває, а покорює, не викликає зависти і ненависти, а вяже до себе людей. То другий чоловік, як ті, яких знала! Яке природне, звичайне його поступованє; як воно нікого не вражає!

„Вона бачила, як він раз толкував з одною студенткою — Ісавою, певно про якісь культурні питання, бо вона про те з усяким говорила. Ліна тямить, що в тій розмові в початку Ісаєва щось живо йому доказувала, а він опертий в одвіря мовчав і закинувши до гори і на бік голову, дививсь на неї і усьміхав ся довгим усьміхом, що тривав підчас цілої її апольогії, ніби говорив: „дитиняче говориш, люба дитино, але гарно говориш!“ Коли-ж вона трохи перестала, тоді він, здаєсь, кинув їй кілька питань коротких, уривочних, потім говорив довше і в міру мови видно було і запад і якусь дивну рівнодушність. В міру його мови вона ставала ваче пририта і очи спустила як би пристижена і почала обертати в пальчиках капелюх, як учениця. То був верх розмови і се вражінє у Ліни з пам'яті ніколи не вийде. Видно було, що Ісаєва капітулювала зівсім! Здаєть ся Ліні, що ломив усі її погляди, цілий її світогляд. Видно було ще, що над нею хотів тріюмфувати, бо на його лиці якась усьмішка Мефістофеля.

„Ліна звертала на його від того часу раз-у-раз увагу.

„Деколи видавав ся він їй хмарний, як могила, то за хвилию сьміяв ся так весело, якби тільки сьміх був його елементом. Та й що є у йому? Та дума і певність показує, що стоїть на якійсь гранітній основі — думала Ліна.

„Та звідки і чому та змінність його успособлення, що одбивається на лиці. Хиба непокінченність розвою умового? Здається, не може се бути! Так може які бажання, заміри? Може яку борбу веде, або хоче вести, або буде вести. Видно тільки якусь титанічну борбу елементів, з яких зложена його душа — невпинну, кипучу, де раз одно перемага, то знов друге; хиба тому замічає вона що дня щось такого, що противорічить вчорашньому. Таємничий дух він є! А може він який недобрый дух? Як не дасть ся подумати така думка! Не дасть ся подумати хотьби тому, що здається, він би одним поглядом зломив того, хтоб таке подумав. А наружність його! Вчора був не то, щоб гарний, та силував дивитись на себе. Нині він маєстатичний; то знов бачить в йому меланхолію, мовби щасте поховав. Яка праця відбувається в його душі, котра викликає ту змінність? Цікаво, яка провідна ідея, основний тон, котрому підлягає усе друге? Чому імпує людям, та чому? (чи справді? — думає Ліна), чому вона в його погляді шукає рішення на всі питання, шукає відгадки загадки життя. І їй здається, що в ній звершилися усі її мрії.

„І знов вона нагадує собі сцену зі столової. Він, здається їй, деколи нічим і ніким не інтересується, та ось зближується до його отта сьмілива дівчина в сивій шапочці козацькій з виверненим дном оксамітним. Ліна бачила, як вона підійшла до його і всьмінулась. Ліна чула цілу розмову.

„Як вам, дівчино, гарно в козацькій шапочці; тільки на коня і в степ“ — говорив він приємність дівчині.

„Ви-б так зділали, пану?“ — питала вона українською мовою з веселим усьміхом.

„А вжеж — хоть по воли, хоть по неволи.“

„Хоть по воли, хоть по неволи! Так ви шануєте нашу рівноправність і свободу!“

„Хибаж до щастя треба її?“

„А в чомуж по вашій думці щасте?“

„Щасте? Хиба в поезії люцьких стремлів! Його було богато в давні часи на кінци меча, богато його було в степах Укра

їни, багато мабуть і є в пустинях Арабії, може воно й на вершках Альп..“

„А більше нігде? — питала козачка.

„Більше?... в душі чоловіка!..“

„Як ви гарно говорите, пану, як міні подобають ся ваші речі“ — говорила козачка — „а більше нігде?“

„А ще... не знаю... ще трошечка на груди коханої дівчини.“

„Який ви варвар, пану!“

„Спасибі, ви відгадали.“

„Скажіте, будьте ласкаві, цивілізації ви не цїните?“

„Як не мав би її цїнити, коли в нїй так багато гарного і коли вона дає нам можливість бути варварами!“

„Коли у вас время, пану, заходьте до мене сьогодні після лябораторії на чай; підемо опісля на найвищу терасу Цїрїх-горн, де Суворов клав вістрем меча людий у домовину; а як ні, то на Waid; там так тихо, мирно...“

„Спасибі, тільки сьогодні засїданє нашого клубу, а воно протягне ся до пізна!“

„Так приходьте хоть о півночі, буду ждять, доки прийдете.“

„Гарно, дівчино, затягну вам під вікном: „Ой зійди, зійди.“
Добре?“

„Дуже буду рада“ — і вони веселим усміхом попрощали ся.

„Лїна чула розмову слово в слово. Бачила, як він одною рукою цвїти садив, другою зарав їх якоесь виривав. Та ще бачила, що він вириваючи цвїти, усміхав ся так чисто і голос його був такий гарний, що зовсім не відтрчував, а таки знова кував до себе, як то й виходило“ (ст. 21—24).

Рутенець очевидно не відчуває того, що його поза „заклинувши до гори і на бік голову“ мусить у Росїян і Росїянок викликувати хїба тихий сьміх, що жадна Росїянка, а тим меньше студентка, не скаже молодому паничеві в очи: „Як ви гарно говорите, пану, як менї подобають ся ваші речі!“ Не скаже тим меньше, коли ті речі такі глупі і претенсїональні, як речі нашого Рутенця. Але не забуваймо, що се не повість, а апокаліпсїс, що автор не описує дійсних людий і дійсних розмов, а тільки відслонює у всьому душу новочасного Рутенця, бачить усе його очима і списує все так, як уявляє собі той Рутенець. Се він сам пацускає на себе „литанїчну борбу елементів“, уважає себе таємничим, мабстатичним, бачить у собі масу суперечностей, а на своїм лицї

усямішку Мефістофеля. А все се лише тому, бо в його душі горить бажань, щоб оті студентки подивлялися його, стояли перед ним „паче прибиті і пристижені“, говорили йому в очі компліменти, і розуміть ся, коли тільки він захоче, кидали ся в його обійми. А що по звисній приказці „wie der Schelm ist, so denkt er die Aenderen“, то він власне й такими малює тих Росіянок, малює їх глупими, наївними і розпусними, бо інакшими він не може уявити собі жінок. Він посуває ся ще далі і відповідно до тих своїх бажань, до своєї владі конструує собі образ Швайцарії, образ усеї цивілізації, в якій „чоловік бере перевагу над патріотом“ (ст. 44), тоб то рутенське скотство над ідейністю, в якій „жить для других, другим служить — се нешире, глупе і несмачне“ (ст. 46), головню — не смачне! — в якій і „жінчині не треба науки“ (ст. 66). Любий, милий, клопоухий Рутенець! Як чудово він малює себе самого, свою душу і свою темноту в тих премудрих рефлексіях та рефератах, хйба для іронії вложених в уста студенток Росіянок! Адже візьміть хоч одну якусь, першу ліпшу фразу з тих піби рефератів! „Бо хйба всякому зрозуміло, що причиною ексцесів одиниць є слабкість сил і волі, але аномальність загалу мусить лежати в економічнім розвою“ (ст. 66). Попробуйте вдумати ся в сю фразу і скажіть потім, чи се не перла ціннійша „паче злата и топазія“! Але-ж синку мій Степане, азбука соціяльних наук учить, що людська одиниця є витвором окруження, сучасного й давнійшого, значить, і ексцеси її мусять залежати від того окруження, а не бути впливом „слабости сил і волі“, бо в таким разі й ти сам із своїми титанічними силами і могучою волею не робив би ексцесів і не плів би таких дурниць. А твоя неопінена аномальність загалу чиж не зовсім те саме, що кривизна простої лінії, бо-ж прикмета, що належить до загалу, тим самим є нормою. Ну, та не турбуй ся, ми знаємо, ти десь колись чув, що щось дзвонили про економічний підклад соціяльних явищ, але ми знаємо, дитинко, що ти того не зрозумів, перебуваючи тим часом страшенні кризи в кнайпах та люпанарах. Тай сам ти залюбки говориш про себе: „Він зі силою і легкостію Мефістофеля нищив, та будувати було трудніше“ (ст. 39). Ні, рибонько, навіть нищити не так легко, як тобі здасть ся, а коли в тобі єсть щось із Мефістофеля, то вже, вибачай серденько, се не буде той безсмертний іроніст, той „Geist, der stets verneint“, а хйба той, якого Фауст у хвилі пересердя називає „Du Spottgeburt von Dreck und Feuer“.

V.

Та годі! Треба-б написати том у двоє більший від „Востока і Запада“, щоб розібрати картку за карткою, реченє за реченем сеї незвичайної книжки. Богацтво її змісту, маса порушених у ній питань, натяків, порівнань просто придавлює критика. І не так само богацтво, як власне та оригінальність, той спеціальний рутенський кут баченя, під який підігнано все в книжці, се домагає ся не так критика, як радше коментатора. Без коментарія книжки д. Підеші читати не можна, а коментарій може дати тільки чоловік, що бодай так само глибоко вникнув у всі тайники рутенської душі, як д. Підеша. Я дав тільки пробу, тільки ключ, яким на мою думку треба відшкати сеї замок; без нього — як бачимо на прикладі д. Єфремова, вся критична бистроумність шмигає по за мету. Найліпшим прикладом може бути dokonана д. Єфремовим аналіза ніби героїні повісти, Ліни Вероні. Д. Єфремов приймаючи in cundo те, що говорить ся в книжці про Ліну, доходить до того, що вона проста собі гуска, людина несерйозна і т. д. Чистісіньке непорозуміє! Ніякої характеристики Ліни Вероні книжка д. Підеші не дає і не хоче дати. Назва Ліни Вероні тут зовсім випадкова, реальні обставини байдужні, а головне зовсім не те. Ліна Вероні зовсім не жадна жива людина, яку автор хотів змалювати більше чи менше реальними рисами, на підставі більше або менше точної обсервації. Анї гадки! Ліна Вероні, се тільки проєкція того ідеалу жінки, який живе в душі нашого Рутенця, се лише тїнь на екрані, лише причинок до характеристики його власної душі, власного думаня і власного уподобаня. Прошу лише взяти на увагу отсей неоцінений, а д. Єфремовим полишений без уваги уступ, де наш Рутенець із найповажнішим видом роздебендює, як то ніби мати виховувала Ліну й її сестер:

„Бажала їх так виховати, щоб перевагу мало чутє, щоб воно у кожному ділови так і проявляло ся, щоб воно провадило їх. Жєнщина ціла й є чутє — думала вона. Чутєм вона щаслива; ним вона й других ущаслиблює. Коли воно сильне, то так і вяже до себе людий. Розум у мушци свідомий — у жєнщини повинен бути хиба інстинктом. Так вже природа жєнщину сотворила. Проти того не треба змагатись і не можна, а то вийде карикатура — не жєнщина. Тай хиба воно й так не гарно? Хиба воно й так не добре? Так треба його розвивати, те чутє! Пєвно, щоб воно не завело за

далеко (та чи воно й може шкодити націр чуття — питала вона себе вже в самій глибині серця) то треба розвивати й розум і жити з людьми, з живим світом, замість самого життя дум.

„Та ще старала ся мати виплекати в дочок грацію і елегантність. Сама вона була граціозна вже тому, що походила з Юга і гармонія її духа виявлялась так в її мові, рухах, зверхніх формах і одежі, що вона вже по природі була елегантною. Вона була дуже звичайна; подобатись бажала було тільки своєму чоловікови. Своїх же дітей бажала зробити елегантними трохи на показ, на вулицю, для світа. Світ же вимагає сього; як з тим не числитись!

„Ще один елемент виховання, то була наука. Ліна думає, що її мати не так то багато ваги приклала до науки. Хиба-ж її треба для щастя, (здаєть ся, думала мати), але треба для життя... і треба було йти за віком. Цевно ліпше було жити у грецькому гінекею, як тепер в Росії (думала вона), та щож робити! Настав світ, де треба вчитись і дітей вчити.

„Ліна бачить, що її мати (і вона сама?) багато дечим ріжнїлась од загалу російської інтелігенції. Мати була родом з Кавказу і їй довелось довго проживати на Чорному морі, де вивчила грецьку мову і присвоїла собі стару гелленську культуру, котрої живі і камінні сліди бачила в Малій Азії і Афінах. Вона була тої високої думки про коханє, що люди російської цивілізації. Як вони, так і вона вважала коханє за найвище, одиноке щастє. Тільки вона ріжнїла ся од Росіян одним: вони підносячи найвище ідеал кохання думають, що женщина мусить кохати, конче, за всяку ціну, мусить ханати розкіш, бо молодість утікає; і через те вони нерозкохають привид і через те у них найкращий цвіт нерозмарне пропадає. А вона думала, що женщина може кохати тільки раз, тому ждати і терпіти — хотьби до смерти. Кохати треба без розуму, без пам'яті, як серденько знає, забути на все і про все, та тільки раз, бо тільки раз дівчина цвіте“ (ст. 8—10).

Ось вам ключ до зрозуміння фігури Ліни. Се не жива людина, а ідеал нашого Рутенця, спрепарований по його рецепті. Вихованє на основі самого чуття — Рутенець очевидно й не догадує ся, яку кольосальну дурницю він говорить, і що всяке вихованє полягає не на розвиваню, а на опановуваню, влагоджуваню і так сказати, дистильованю чуття. Так, але йому бажалось би мати таку жінку, щоб своє надмірне чутє стелила йому під ноги, а своїм розумом не була здібна розкусити його глупоту та неморальність,

і такою він і конструує собі Ліну. Йому потрібна у неї грація й елегантність, хоч він і не пробує догадати ся, скільки то праці — і то чужої, до того непродуктивно погтраченої праці коштують ті гарні прикмети. Жінка, що чарувала-б його своєю поверховістю, сама-б кидала ся йому в обійми і клонила ся перед його розумом, — кохане, що не лишало-б по собі ніякої оскоми, не потягало ні до якої суспільної одвічальности — ось ідеал нашого Рутенця, винесений ним із кнайпового життя, і відповідно до того ідеалу він малює нам його проєкції, яким надає безпідставно риси й етикету студенток-Росіянок.

Та годі про героя. Скажу ще кілька слів про автора. Я, здається, досить ясно висловив свій подив для його незвичайного таланту, для його дівінаційного дару, з яким він зглубив і передав нам сей тип у таких ріжнородних ситуаціях, освітив його душу з так ріжних і несподіваних боків. Та одної річи я ще не підніс і бажаю вазначити її тут, на закінчене сеї студії. Д. Підеша не обмежив ся на всестороннім відтвореню душевного типу Рутенця найновішого фасону, — відтворив його разом із його мовою, чи то пак, беручи діло з чисто артистичного боку, сотворив для нього зовсім окрему мову, якою окрім власне такого Рутенця не говорив і не говорити-ме ніхто на сьвітї. Се дивовижна мішанина української мови з московською, підпущена ріжними буршівськими жаргонами, нашпикована цитатами в англійській, французькій, італійській та німецькій мові і цолякирована ґрунтовною незнайомістю всіх тих язиків. Се язик немов би вчора вирвав ся з під вавилонського стовпотвореня і ще не отямив ся від потрясеня, яке завдав йому божий указ про загальне замішанє. Деякі критики докоряли д. Підеші тим язиком або бодай здвигали плечима і висловляли своє зачудуванє. І знов чистісїньке непорозумінє. Але-ж добродїї, не забувайте, що се не язик д. Підеші, що язик у такім творі як „Восток і Запад“, мусить відповідати його змістови і що язик тут — інтегральна, неминуча рїса до характеристики того самого Рутенця, якого характеризує вся книжка. Адже Рутенець із обовязку, з натури не знає свого рідного язика, а коли й знає його, то стигає ся говорити ним, і коли знає який будь чужий язик хоч пята через десяте, то мусить мішати чужий до свого, наломувати свій на чуже а чужий на своє копито. Се ще в 1848 р. завважено на наших рекрутах; на тлі тої непереможної рутенської манїї написав Наумович свого „Знімченого Юрка“ — написав і сам пішов

Його слідами силкуючи ся цілими десятками літ зробити з себе „москвощеного Івана“. І не сам з собою, — говорячи словами нашої колядки, — а з цілою чередою иньших москвофілів; „Змосквощений Іван“ зробив ся ідеалом значної частини нашої Рутенії. І наш Рутенець пішов тою-ж дорогою. Хоч ніби то він і не москвофіл, хоч уважав себе колись і радикалом і Драгоманівцем, а все таки досить було йому побути пару місяців у Відні і пару літ у Швайцарії, щоб дійти до повного і з рідкою фінезією доконаного перемішання всіх відомих йому язиків. Коли-б у Німеччині якийсь автор дозволив собі таким робом перекалічити німецьку мову, то я не сумніваю ся, що в кождім університетськім місті прилюдно спалили би такий твір із окриками „Regeat“; у Франції автора заперли-б у дім божевільних, а в Росії покликали-б у поліційний участок і висікли-б різками. Але тут, повторяю, не вина, а незрівняне майстерство нашого автора: він сотворив мову відповідну до змісту, доконав тим одного з найбільших чудес творчости, на які може покусити ся дух чоловіка.

Кінчу і ще раз вертаю до питання, яке було висловлене в началку сеї праці: чи повість д. Підеші справді творити-ме епоху в нашій літературі? На лихо собі я не пророк і категорично відповісти на се не можу. Але яко критик я вважав своїм обовязком показати ті недосяжні та недоступні шпилі, якими вона підносить ся в гору, і остерегти всіх, хто хотів би наслідувати нашого автора, перед надто сьмілими і небезпечними стежками. Ні, написати щось друге подібне мабуть нікому більше не вдасть ся, навіть і самому д. Підеші. Можливо зрештою, що він як та левиця задовольнить ся сплодженем сього одного левенятка. І ось чому бою ся, що книжка д. Підеші лишить ся безпотомною, стояти-ме сама собі в нашій літературі як стовп на бездорожжі, як жива вказівка: Non plus ultra! Натомісь щиро бажаю, щоб як найбільше Рутенців, нової і старої політури, як найпильніше приглядали ся в тім зеркалі, що змайстрував для них д. Підеша. Коли-б при помочи мойого ключа вони зрозуміли суть і значіне сеї величньої адокаліпси, то я не сумніваю ся, що книжка мала би незвичайне значіне і може справді дала-б імпульс до неодного морального й ідейного відродження.

Львів д. 12—16 серпня 1904 р.

Іван Франко.

В справі укр. перекладу Сьвятого Письма.

Не давно вийшло з друку ціле сьв. Письмо, переклад Куліша, Левицького і д-ра Пулюя, прегарне видання британського і заграничного біблійного товариства видруковане в друкарні Гольцгавзена у Відні.¹⁾

Те видання, над яким довгі літа працювали великі знавці українського слова, не тільки мати-ме не малу вагу для нашої літератури, але й буде завсїди причиняти ся для освіти широких і найбільшійших мас руського народу і певно і їм допоможе видвигнутись із неволі духової і соціальної.

В статі д. Івана Кривецького: „Не было, нѣтъ и быть не можетъ“, видрукованій в тому журналі за липень, було подане прошення проф. Пулюя до „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“ в Петербурзі, яким він просить дозволу для ввозу і розширювання сьв. Письма на Україні. На тому прошенню проф. Пулюй не зупинив ся. Коли видруковано ціле сьв. Письмо, вислав він те видання між иньшими і до імператорської Академії Наук у Петербурзі в купі з листом, в якому висловляє жаль задля гноблення духового життя і культурного змагання на Україні. Лист той, подиктований живим відчуванням людськості і патріотизму, подаємо тут дословно, нехай він буде новим доказом перед сьвітом, яке без-

¹⁾ Можна дістати через книгарню товариства ім. Шевченка у Львові, ул. Чарнецького, 26 і коштує: ціле сьв. Письмо в шкіряній оправі 4 кор., в полотняній 3 кор. Новий Завіт у полотняній оправі 60 сот. Незабаром вийдуть Псалми окремою книжочкою і коштувати-муть тільки 10 сотиків.

праве і насиле робить ся на Україні, і як князі тьми силують ся гасити боже сьвітло.

„До сьвітлої Академії Наук в Петербурзі.

Маю честь подати до відомости сьвітлої Академії Наук, що 14 с. м. вислано рекомандованою посилкою в Праги до Академії сьв. Письмо, русько-український переклад Куліша, Левницького і Пулюя, перве повне видання британського і заграничного біблійного товариства, видруковане у Відні. Надіючись, що посилка прийшла до призначеного місця, прошу прийняти се видання для бібліотеки Академії.

Вважаючи сьвітлу Академію Наук яко єдине компетентне форум для наукових і культурних справ Російської Імперії, позволяю собі ще предложити відпис мого меморіялу, висланого в січню с. р. до Управління по ділам печати в Петербурзі, котрим то меморіялом прошено о дозвіл для ввозу і розширювання сьв. Письма на Україні. На те прошення нема і досі рішення, і в Росії тривають дальше такі пресумні відносини, що там вільно розширювати слово Боже на 40 мовах і діалектах, вільно мати сьв. Письмо на рідній мові навіть Монголам і Татарам, тільки український нарід, хоч одновірний в московським, позбавлений царським указом 1876 року свого природного права, мати в себе дома слово Боже на рідній мові. Після того декрету, що став острахом для України, а чудовищем для цивілізованого сьвіта, можна в Росії покарати кожного Українця як переступника, в якого знайдуть сьв. Письмо на українській мові; в тій державі не вільно мати сьв. Письма на рідній мові навіть раненим воякам-Українцям, що, покинувши родину, кров свою проливали за царя і за Росію; тим людям не вільно шукати для себе одради в слові Божому, хоч би мала се бути — остатня одрада! Така кривда робить ся братньому і одновірному славянському народови, і дієть ся се в XX століттю, в державі — християнській! Пресумна картина для історії цивілізації Росії!

Царським указом 1876 року затамовано на Україні всенародню освіту, а закріпостивши нарід в духовій і соціяльній неволі, загороджено перед ним всі шляхи всесьвітньої культури. Силою того нещасного указу вбивають інтелектуальну і моральну силу України, і роблять тяжку кривду вірному народови, на велику шкоду цілої держави, бо доля України, се-ж немала частина долі Росії.

Те гірке і невиносиме відчуття великої кривди, заподіяної царським указом українському народови, дає мені право і сміливість, в імени пригнобленого народу висказати жаль перед сьвітлою Акад. Наук, в надії, що голос мій знайде відгомін в серцях благородних мужів науки.

Прага, 30 червня, 1904.

Проф. др. Пулюй.

Як довідуємось, уже одержав проф. др. Пулюй від генерального конзуляту у Відні уведення, що його прошення до „Главнаго Управленія по дѣламъ печати“ було предложене сьвятійшому Синоду, та що ухвалою його з дня 10 липня с. р. і тепер узнано те прошення „неподлежащимъ удовлетворенію“.

Подаючи до відомости те рішення сьв. Синода і Управлення по дѣламъ печати, мусимо ще висловити жаль руської інтелігенції, що оберпрокурор сьв. Синода Побідоносцев як і петербурський митрополит, не зважаючи на своє високе послаництво, ворожо віднесли до благородного діла, до слова Божого. Збороняючи сьв. Письмо в зрозумілій народови мові, вони сьвідомо ділають проти науки апостола Павла, найбільшого проповідника християнської любви (Лист до Коринтян, ч. XIV), вони держать мільони українського народу в духовій темряві. Та як сьвітло бере побіду над темрявою, так певно буде побіда не по стороні Побідоносцева і петербурського митрополита, а по стороні тих, що несуть каганці сьвітла божого і просьвічують тернисту дорогу перед убогим народом! Щастя їм Боже!

П.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Українська мова в офіційній телеграмі російського великого князя. В Лібаві на Балтійському морі недавно випущено новий кружляк „Кубань“. З тієї нагоди російський великий князь Олександр Михайлович, що вважається за ліберала, послав із Лібави от яку телеграму в Катеринодар на імя начальника Кубаньщини і наказного отамана кубанського козачого війська:

„Атаману кубанскаго казачьяго войска съ товарищи и войску.

„Гей, не дивуйте, добріи люди, що на Вкраини повстало. Только что зачисленный въ списки русскаго флота крейсеръ „Кубань“, въ день перваго подъема военнаго флага, шлетъ свой привѣтъ славнымъ потомкамъ запорожцевъ — защитникамъ родины и вѣры, твердо обещаеъ поддержать честь славнаго имени, которое крейсеръ носитъ“.

На сю телеграму наказний отаман кубанського війська вислав

телеграфічну подяку великому князеви Олександрови Михайловичеви, а також особну телеграму командирови нового кружляка „Кубань“ Маньковському, українською мовою, з от яким кінцем:

„Маемо певну надію, що видъ васъ, юнаки, ни одынъ ворогъ не вкрыетъся. Рубайте имъ мечемъ головы зъ плечей, а решту топите водою“.

Тую телеграфічну кореспонденцію передруковано по всіх російських часописях. А. К.

Москвофільська наука. По довгім відпочинку з'явився на решті „Научно-литер. Сборникъ галицко-русской Матицы“ під редакцією Б. Дідицького, хоч як нас запевнювано, Дідицький ще й не бачив того випуска. Як давнійше, так і тепер складається він із літературного і „наукового“ відділу. Про перший не будемо нічого говорити: хто має терпливість і не має що робити, той може його прочитати. Мусимо одначе сказати кілька слів про другий. Розпочинає його пайбільший

теперішній москвофільський „учений“ О. Мончаловський статтю: „Письма П. А. Кулиша, относящаяся къ времени и цѣли его пребывания во Львовѣ“. Самі листи ще не надруковані, лише вступ до них. Та хоч сей вступ обіймає мало не аркуш друку, то не приносить нічого нового, коли не вчисляти тут цифр тих сум, які обіцяли Поляки давати Кулішеви як субвенцію на видаванє газети „Хутір“. Про правдивість тих цифр можна одначе сумнівати ся вже хоч би з огляду на жерело, з якого вони походять. Друга стаття О. Мончаловського, се: „Участіе малороссовъ въ общерусской литературѣ“. Вона не приносить також нічого нового, (се вписки в якоїсь рос. хрестоматіі), та могла-б бути корисною, коли-б: а) не була написана, як стаття для „Галичанина“; б) подавала повний реєстр творів тих Українців, що писали по російськи. В останнім разі могла-б служити як бібліографічний показчик для істориків нашої літератури. На жаль вона не має сих прикмет. Про „науковий“ характер сеї статі посвідчать такі місця, як те, що ми мусимо „создавать на лобъ на шею особый, самостоятельный „украинский“ языкъ и особую украинско-русскую литературу“ — хоч кождоу чоловікови навіть із середною освітою відомо, що на приказ не можна складати ні мови, ні літератури, а кождоу фільольогови, що наша мова ні трошки не молодша від „русскої“ тай література не така то вже плохенька і молоденька. Гоголь по думці М—ого писав тому по російськи, а не по українськи, що „русский литературный языкъ со-

зданный въ теченіе многихъ вѣковъ высокими умами и учеными всѣхъ частей русскаго народа“, хоч кождоу відомо, що всяка мова складаєть ся віками, а не в „одинъ часъ“ тай що в її обробленю беруть участь усі „часті“ даного народа, а не лиш учені в роді М—ого. В „науковій“ статі М—ого пишеть ся все „украинцы“, „украинский“ в курячих лапках, що вже одно характеризує його науковість, а наша правопись зветь ся „кривописаниемъ“. Величезний цитат із Драгоманова, де він радить Купчанкови і в загалі галицьким москвофілам писати живою мовою публіки, „для коеї писанное предназначается“, а не так, „какъ никто въ свѣтѣ не говоритъ и о сюжетахъ большею частею никому не интересныхъ“ (пор. ріжні москвофільські виданя) прикладає М—вій не до своїх партизанів, але до нас, що будім то ми пишемо такою мовою. В „науковій“ статі він друкує таке, що „самъ Тарасъ Шевченко написалъ на литературномъ русскомъ языкѣ (что галицкіе предводители „украинцевъ“ тщательно скрываютъ передъ галицко-русскою молодежью) столько поэмъ, (!) повѣстей (!) и рассказовъ, что въ то время, какъ его малорусскія стихотворенія продаются въ Россіи за 1.50 руб., его поэмы, повѣсти и рассказы, написанные на русскомъ языкѣ, стоятъ 4 рубля.“ Розводити ся, що „стоять“ такі докази, не будемо, але мусимо заявити, що писати про Шевченка, не знаючи хоч би таких загально-доступних і відомих гімназіястам річній, як „Кобзарь“, виданий Наук. Тов. ім. Шевченка

(4 томи) або біографія Шевченка, написана Кониським — на те треба мати справді „відвагу“ М—ого. Такі цвітки і крайне незнане предмету (досить навести, що М—ий не знає нічого про російські писання М. Вовчка, не згадуючи про цілий ряд інших письменників) складають ся на статтю М—ого. — Дальша наукова стаття, се Ф. Свистуна: „Памяти присоединения Малороссии къ московскому государству въ 1654 г.“ Для її характеристики досить навести, що в ній автор полемізує зі статтю „Діла“, надрукованою в річницю сеї події і ані не написаною ученим, ані в наукових цілях. — В короткій замітці з грімким титулом С. Лабенського „Участіе карпатороссовъ въ просвѣтительномъ движеніи Россіи въ Александровскую эпоху“ говорить ся раптом аж про Лодія та Балудянського, при чім першого називає автор „рускимъ галичаниномъ“ (хоч се неправда), другого пише „Балугьянскій“, не знаючи, що се малярська правопись, в якій гу читаєть ся як наше дь і що ні по російськи, ні по українськи не можна так писати сього імени. Закінчує „науковий“ відділ стаття Р. Гладшовського „Библиотека Института „Народный Домъ“ во Львовѣ“, в якій автор подає на підставі реверсів, кілька разів зичив хто Мончаловського „Святая Русь“, Свистуна „Чѣмъ есть для насъ Шевченко“ і т. д. Можливо, що се цікаве кому, але що бідна наука має спільного зі статтю — на се ми не вміємо відповісти. Отсе образок москвофільської „науки“. Надіємо ся, що ніхто з „українцевъ“ не схоче з нею конкурувати В.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією М. Грушевського. Рік XIV. Кн. IV. Т. LX. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 190, 8°. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. Х. Віднайдене мощей св. Климента, написав др. Ів. Франко. (Конець). Ст. 209—256. — 2) Козаччина на переломі XVI і XVII в. (1591—1603), нап. Василь Доманицький. Ст. 1—32. — 3) Виговський і Юрій Хмельницький. Історичні студії, написав Василь Герасимчук, IV—VI (Конець). Ст. 41—70. — 4) Miscellanea: Недруковані твори Артемовського-Гулака, подав Юліян Романчук. Ст. 1—14. — 5) Наукова хроніка: Етнографія в західно-європейській науковій літературі останніх років, под. Зенон Кузеля (далі буде). Ст. 1—25. — 6) Бібліографія. Ст. 1—42.

Часопись правнича і економічна. Рік IV. Том VI і VII. Правничі і економічні розвідки історично-філософичної секції Наукового Товариства ім. Шевченка. Редактор др. Ст. Дністрянський. У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 292, 8°. Зміст: 1) Mandatum в почині правного розвою. Студія з римського права. Нап. др. С. Дністрянський. Ст. 1—160. — 2) Право перевозу на залізницях. Написав Яр. Ільницький (далі буде). Ст. 1—28. — 3) Ususfructus nominis. Написав Юліян Заяц (конець). Ст. 21—45). — 4) Із судової практики. Нап. Іван Чер-

нявський. Ст. 1—17. — 5) Наукова хроніка. Ст. 1—22. — 6) Оцінки і реферати. Ст. 1—38.

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Р. 1904, січень—цвітень. Вип. II. Ч. 18. Львів, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24, 8°. Ціна 30 с.

Марко Вовчок. Народні оповідання. Т. III. Переклав Василь Доманицький. (Белетристична Бібліотека. Ч. 66.) Львів, 1904. Накладом українсько-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 336, 8°. Ціна 3·80 кор. Зміст: 1) Маруся. Ст. 3—124. — 2) Пройдисвіт. Ст. 125—182. — 3) Лимерівна. Ст. 183—200. — 4) Тюлева баба. Ст. 201—241. — 5) Глухий городок. Ст. 242—333. — В попередніх двох томах випустила Вид. Спілка найповніше видане оповідань Марка Вовчка, друкованих колинебудь по українськи. На третій том визначила вона оповідання, оголошені первісно по російськи, але взяті з українського життя. Вправді „Маруся“ мала бути написана по українськи, а „Пройдисвіт“ був навіть почав друкувати ся по українськи в „Вечерницях“ (1863), де друк його не скінчив ся тільки тому, що редактор загубив рукопис — та в цілости друкуєть ся й їх тут перший раз по українськи. Для нашої публіки становлять отже сі оповідання цілковиту новість, бо жадне з них не було ще в нас перекладене. Але ще й з иньшого боку можуть вони заінтересувати нашу публіку. Як відомо, справа авторства оповідань Марка Вовчка до тепер іще не вяснена: чи писав їх Опанас Маркович, чи його

жінка Марія, що жиє й до тепер і пише, але від смерти Опанаса, з невеличкими виїмками (Листи з Парижа) виключно по російськи і навіть теми до оповідань — із виїмком оголошених в отсім томі — бере з російського життя. Нам відомо навіть, що до Марії (тепер Жученко) звертав ся дехто з запитом у сій справі, але — як можна було надіяти ся — не дістав відповіді. Ми не беремо ся тут рішати сеї справи, бо се треба-б зробити в окремії статі, але думаємо, що хто прочитає уважно в сі твори Марка Вовчка, той не буде сумнівати ся, як полагодити се питанє, на нашу думку, зовсім не маловажне для істориків літератури.

В.

Гомерова Іліяда. Рапсодії Д. Е. З. Переклав Петро Байда (Ніщинський). (Літер.-наукова Бібліотека. Ч. 84—85.) У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 148, 16°. Ціна 80 сот. — Минулого року видало Наук. Тов. ім. Шевченка цілу Гомерову Іліяду в перекладі С. Руданського. Се одначе зовсім не усунуло потреби видання перекладу П. Ніщинського (хоч на жаль із нього лишило ся тільки 9 пісень), бо оба переклади носять зовсім відмінний характер, мають ріжні прикмети і подекуди — можна-б сказати — навіть доповняють себе. Переклад Руданського добре читати особливо тому, хто хоче познайомити ся тільки зі змістом епопеї без огляду на грецький оригінал, переклад Ніщинського може бути дуже корисним при читаню грецького оригіналу. тому й надаєть ся для гімназистів як поміч при шкільній

лектурі, на що й звертаємо як їх, так і учителів увагу. *В.*

Володимир Антонович. Польсько-українські відносини XVII ст. в сучасній польській призмі. (З нагоди повісти Г. Сенкевича „Огнем і Мечем“.) Переклав Володимир Гнатюк. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 86.) У Львові, 1904. Накладом укр.-руської Видавничої Спільки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 66, 18⁰. Ціна 40 сот. — Кожному, що читав трилогію Сенкевича, відомо, яким німбом окружає він у ній своїх героїв-Поляків, та як злобно відносить ся до інших націй, що виступають на сцені в його повістях, особливо-ж до Українців. Відомо також кожному, як Поляки люблять хвалити ся всюди висшістю своєї культури, особливо коли для порівняня наводить ся Українців. Та багатьом може невідомо, що та уроєна культура висшість походить власне від фальшивих преміс, ужитих чи не перше Сенкевичем, та спопуляризована в широких кругах його романами. Праця проф. В. Антоновича мала на меті порівняти польську й українську культуру в XVII ст. та показати, чи дійсно була вона така велика вже тоді, чи ні. Порівняне зовсім не вийшло на польську користь, як і можна було надіятися. Побіч сеї головної мети проф. В. Антонович звертає увагу читачів іще й на інші річи в повісти; він оцінює її холодно, розважно, числить ся з кожним своїм словом, а через те й оцінка його набирає для нас ціли авторитетности. Тому й кожний, хто займаєть ся польсько-українськими відносинами, прочитає книжочку в великим хісном, а

особливо надаєть ся вона до читання для молодіжи. *В.*

Юліян Бачинський. Глосси. Львів, 1904. Накладом редакції „Іскри“. З друкарні Народової. Ст. 142, 8⁰. Ціна 2 кор.

Історія України-Руси, написав Олександр Барвінський. (Видавництво товариства „Просвіта“. Ч. 288—9.) У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 126, 8⁰. Ціна 80 сот.

Цариця сьвіта і єї тїнь. Вклад о енергії і ентропії д-ра Фелікса Авербаха, професора університету в Єні. За дозволом автора переклав Яків Миколаєвич. У Львові, 1904. Накладом Руского Товариства педагогічного. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 28, 8⁰.

Д. Х. Сеньобо. Релігійні віровання старинних народів. Подав Стефан Макар. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 3.) Червень, 1904. З друкарні „Свободи“. Scranton, Pa. Ст. 46, 8⁰. Ціна 20 центів. — Отся книжечка порушує дуже цікаву тему для кожного; та була-б вона без сумніву далеко цікавіша, коли-б була хоч трошки обширнійша. Ще ліпше була-б редакция зробила, як би була видала про віру кожного старинного народа окрему брошурку. Але й теперішня не без користі, бо спонукує читача до думання та до порівнування вірувань старинних народів із нашими. *В.*

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 4.) За місяць липень. Scranton, Pa., 1904. З друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8⁰. Ціна 15 центів.

Слово. (Видавництво ім. А. Бончевського. Ч. 5.) За місяць серпень. Scranton, Pa., 1904. З

друкарні „Свободи“. Ст. 32, 8°. Ціна 15 центів. — Обі сі книжечки приносять — у супротивності до попередньої — цілий ряд коротеньких статей і звісток на різні теми, що можуть зацікавити американсько-руського робітника. Деякі з них мають інтерес і для Галичан тому, що приносять подробиці про американське життя. *В.*

Наука пчоларства для угорського народу. Написав Михайль Радомській, народний учитель. (Поучительное чтение. Ч. 8—9.) Унгварь, 1904. Издание Акціонного Общества „Унію“. Ст. 78, 16°. Ціна 40 сот. — Отсе перша популярна книжечка на Угорській Русі, написана приступно, цікаво, а заразом зі знаєм річи, і через те й дуже цінна. В минулім століттю не появило ся ні одной такої. Маємо надію, що вона не буде одинока, але що буде творити початок у цілім ряді подібних брошурок, чого ми можемо як пайгорячийше бажати угорським Русинам. *В.*

Кирилль Неграмотный и Оеодоръ Самойленко. Дванадцять чародійниць. Малороссійская опера-феерія въ 3-хъ діяхъ. Київъ, 1904. Ст. 64, 8°. Ціна 40 коп.

Б. Арсень. Украинскій співа-ныкъ. 100 писень зъ нотамы. Одесса, 1904. Ст. 132+III, 8°. — Обі сі брошурки — як говорить рецензент Київ. Ст. — належать до таких, які не повинні появляти ся в друку, бо вони лише дискредитують нас і через те приносять шкоду, а не користь. Ми завважимо, що і в нас видаєть ся доволі таких брошур (Білоус у Коломій, Общество Качковского і ин.) і на жаль — вони находять покупців тимчасом, як виданя се-

ріозного змісту лежать по складах роками. Пояснити се можна тільки байдужністю нашої інтелігентної публіки, яка й сама мало читає, і ще менше вважає на те, аби селянам, охочим до читаня, поручувати книжочки, варті читаня з кожного погляду, а на яких недостаток у нас нарікати вже не можна. Та трудно сповняти сю задачу тому, хто дуже часто не знає навіть, що в нас друкуєть ся! *В.*

Руска правопись зі словар-цем. У Львові, 1904. Накладом ц. к. Видавництва книжок шкільних. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 152, 8°. Ціна 80 с.

Prawidła pisowni ruskiej ze słowniczkiem. We Lwowie, 1904. Nakładem c. k. Wydawnictwa książek szkolnych. Z drukarni Nauk. Tow. im. Szewczenki. Ст. 160, 8°. Ціна 80 сот. — Нове виданє шкільної правописи появило ся рівночасно по руськи й по польськи. В порівнаню з давнім виданєм є в ньому деякі ріжницї, багато одначе нераціональних річий полишено без зміни, або навіть уведено нові. Досить навести тут правила про писанє чужих імен власних, які поділено на старинні й новочасні, на більше й менше знані, на особові й географічні — щоби про се переконатися. Через сей поділ заведено нові труднощі в писаню, намись їх улекшити. Що, приміром, має децидувати про те, яке імя більше, а яке менше знає, аби перше писати нашими, а друге латинськими буквами? Для математика може бути незаний славний фільольоґ і навпаки; чи-ж задля того повинен один писати те саме імя латинським, другий нашим

буквами? Се баламутство видне вже навіть на прикладах, поданих у книжці; автор чи автори її кажуть писати Foucault, Mirabeau, Neef, O' Connel — хоч сі імена звісні кожному гімназистови, — але Гофф, хоч він рішучо від попередних менше знаний. А взьмім такий приклад. Перед пів роком усі японські імена були в Галичині абсолютно „меньше знані“; їх пишуть одначе по часописах нашими буквами — і зовсім справедливо. При передаваню чужих імен рішають не букви, лише місцева вимова і тому для них можна поставити лиш одно правописне правило: Пиши чужі імена так, як вони звучать у мові, з якої взяті. Зміни можуть заходити лише в закінченнях, які повинні стосувати ся все до даної мови, аби через те улешити виговор, деклінацію і ин. — Так само не раціонально каже нова правопись писати великою буквою „титули і урядові назви властей і інституцій“. Очевидно, імена товариств, інституцій і ин. належить писати великою буквою, бо вони рівнозначні з іменами осіб; але титули і назви властей зовсім не підходять під се правило, що відчували й автори правописи, але лише по части, кажучи писати: „Намісник“, але: „становище п. к. намісника в краях репрезентованих в Раді державній“; „Директор акад. гімназії“, але: „принцип вкладають на директорів обовязок“ і т. д. Ані назви властей, ані ніякі титули (з виїмком у листах і поданях) не потрібно на нашу думку писати великими буквами, бо інакше треба-б писати: Адвокат, Авскультант, Поручник, Нотар і т. д. Так само нераціо-

нально каже нова правопись писати inf. praes. дієсловів на **чи**, як: мочи, бічи, беречи, волочи, запрячи, зам. на **ти**: могти, бігти і т. д. Се те саме, як би вона поручала писати: файс, лєнта пошта, адукат і т. д. Про дрібніші річи, хоч їх дуже багато — не згадуємо навіть, бо тоді треба-б було писати цілу статю, а не коротку замітку. Завважимо лише, що мягченє прикметників на **-ський**, **-цький**, се така слаба сторона у більшости галицьких письменників та учейних, що вони ніякими аргументами не дадут себе переконати про їх правильність і все будуть писати **-ский**, **-цкий**. Але на впертість нема ліку, мусить сама перейти. **В.**

Dr. Cyryl Trylowski. Nacjonalny ruch Rusinów a „Sicze“. Kraków. 1905. Odbito czcionkami drukarni Narodowej. Nakładem autora. Ст. 44, 8°. — Брошурка написана по „гуцульським бунті“ в Косівщині, викликаним буцім то „Січачи“ і має задачу познайомити Поляків із цілями сеї організації. Для ліпшого зрозуміння січового руху автор подає коротку генеазу політичних наших партій, але не все стоить при тім на цілком об'єктивнім становищі. Шкода дуже, що автор не подав ніяких дат про число „Січачий“ і про загальне число їх членів, що було б для кожного вельми цікаве. **В.**

Переклади з української мови. Краківський дневник „Naprzód“ почав друкувати в 229 ч. ряд бориславських оповідань д-ра І. Франка. На початок пішло оповіданє „Подуїка“.

Ukrainica в чужих виданях. „Tydzień“, тижневий додаток до

„Kurjera Lwowskiego“ надрукував у ч. 32 і 33 статю про увівський монастир п. н. „Archimandryja Uniowska.“

Журналъ Министерства народного Просвѣщенія в ч. 3 надрукував широкий огляд наукової діяльності Товариства ім. Шевченка за минуле десятилітє, написаний проф. М. Грушевським п. т. „Львовское ученое общество имени Шевченка и его вклады въ изучение Южной Руси“.

„Русскій Архивъ“ надрукував у 4 ч. статю: „Князь Константинъ-Василій Острожскій“ Ф. Уманця (ст. 625—634). У 5 ч. того самого журналу надрукована статя А. Балова: „Понедѣльникъ и понедѣльничанье. Историко-этнографическій очеркъ“ (ст. 27—36), в якій говорить ся про звичай широкорозповсюднений звичай в Україні.

Въ „Историческомъ Вѣстникѣ“ надрукована статя, більш белетристична, Е. Н. Матросова: „По обычаямъ страны“ (Ч. 5, ст. 608—625), де говорить ся про наших емігрантів в Америці.

Дещо про нашу еміграцію до Америки є також у статі Н. Г. Воблого: „Заатлантическая эмиграция, ея причины и слѣдствія“ (Варшавскія Унив. Извѣстія, I, 1—88).

В „Русской Мысли“ надрукована коротенька статя І. Белоусова: Поѣздка на могилу Т. Г. Шевченка (Ч. 3, ст. 135—138).

В „Трудахъ Киев. Духовн. Академіи“, ч. 4—5 надрукована статя И. Петрова: „Значеніе Киевской Академіи въ развитіи духовныхъ школъ въ Россіи съ учрежденія Св. Синода въ 1721

году и до половины 18-го вѣка“ (ст. 520—577 і 50—102).

„Извѣстія Отд. рус. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ“, кн. 1, т. IX містять між иньшим статі: 1) И. А. Линниченко: „Грамоты галицкаго князя Льва и значеніе подложныхъ документовъ какъ историческихъ источниковъ“ (ст. 80—102). 2) Ю. Тиховскій: „Два (неполныхъ) пергаментныхъ листка изъ Волынскаго потнаго Стихираря XII—XIII в.“ (ст. 103—112).

В „Сборнику Отд. рус. яз. и слов. Имп. Академіи Наукъ“ т. 75, поміщені між иньшим такі статі, що дотикають України: 1) Е. Θ. Карскій: „Матеріалы для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ“ (ст. 1—39). 2) И. В. Бессараба: „Матеріалы для этнографіи сѣдлецкой губерніи“ (ст. I—VIII і 1—324). Між рецензіями, в справозданю в премій ім. О. Пушкіна, є рецензія А. Кримского на книжку І. Стешенка: „Поэзія И. П. Котляревскаго. Киевъ, 1898“, (ст. 58—66).

В „Русскомъ Филологич. Вѣстникѣ“, ч. 1—2 надруковані між иньшим отсі статі: 1) А. Ветуховъ: „Заговоры, заклинанія, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основанные на вѣрѣ въ силу слова“ (далі, розд. III, ст. 229—254), в якій наведені й українські тексти. 2) Вячеславъ Каминскій: „Краткое описание говора села Косарева, дубенскаго уѣзда, волынской губерніи“ (ст. 255—278).

Петербурскій етнографічний журнал „Живая Старина“ (1903, ч. 3), що правильно спі-

зняєть ся з виходом о рік, приніс між иньшим такі статі: 1) А. С. Будиловичъ: „Къ вопросу о племенныхъ отношеніяхъ въ Угорской Руси (ст. 265—275). 2) А. А. Петровъ: „Еще два слова объ изученіи Угорской Руси“ (ст. 276—278). 3) Н. И. Коробка: „Новое явленіе въ крестьянской жизни“ (ст. 279—296), до якої зібрані матеріали в житомирськѣм повіті.

„Церковно-приходская школа“, педагогічний журнал, що виходить у Києві, почав друкувати окремих додатком працю Ө. І. Титова п. н. „Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность во второй половинѣ XVII в. и въ XVIII в.“

В Києві вийшли дві книги, дуже важні для характеристики Києв. Академії: Н. И. Петровъ, Акты и документы, относящіе ся къ исторіи Киев. Академіи. Отдѣленіе II (1721—1795 гг.). Томъ I. Часть I. Ст. XXXII + 463. Часть II. Ст. XXI + 455. Кожда коштує по 3.50 руб. В.

В ч. 25 тижн. „Южныя Записки“ поміщена цікава статя Чернигівця п. з. „Народный языкъ въ школѣ и книгѣ“, де подані всі заходи т. зв. „сельскохозяйственныхъ комитетів“ і „Обществъ Грамотности“ в Росіі, щоб правительство допустило до народних шкіл українську мову. В ч. 28 є статя Гр. Сьогобочного п. з. „Общество имени Т. Г. Шевченка“, де автор дуже остро вдаряє на байдужність української суспільности в Росіі до того одного Товариства (в Петербурзі), що має за ціль помагати матеріально студентам висших петербурзьких шкіл, родом із України, і подає статистичні цифри про його фінансовий стан. В ч. 30

подана прихильна рецензія на Дорошенка „Указатель источниковъ для ознакомленія съ Южною Русью“, де рецензентка д. С. Русова між ин. каже, що „составитель ея использовалъ всю существующую литературу о Малороссіи“. По замітках д. В. на ту брошуру в „Хроніці“ нашого журналу так сказати ніяк не можна; хто тут винен, кождий знає. В тѣм самім випуску подані також рецензії М. Сл. на М. Коцюбинського „Fata-morgana“ (відбитка з „Кіевской Старини“) і Гр. Ков.-Кол. на Ганни Барвінок „Оповідання зъ народныхъ устъ“ (Київ, 1902). Обі рецензії прихильні. В ч. 30 подана статя А. Б. п. з. „Малорусское народное издательство“, де розповіджено про діяльність петербурзького „Общества изданія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“, яке поставило собі задачу видавати й ширити українські популярні книжки для наших селян за кордоном. Кр.

У Фрайбурзі (Freiburg im Breisgau) вийшла накладом книгарні Гердера звісна книжка Ліковського про унію п. н. Dr. Eduard Likowski, Weihbischof in Posen. Die ruthenisch-römische Kirchenvereinigung, genant Union zu Brest. Mit Erlaubnis des Verfassers aus dem Polnischen übertragen von dr. Paul Jedzink. Ст. XXIV + 384, 8°. Ціна 6 марок.

В трієстенській газеті „Il Piccolo della sera“ (ч. 8221, в 17/VII 1904) надрукована статя д. Альфреда Нічефора п. н. „Ancora un popolo oppresso. I piccoli russi“ (Ще угнетений народ. Малороси), в якій автор переводить ріжницю між Москалями й Українцями, говорить про національ-

ний утиск у Росії і подає в перекладі протест Бернштерна Бернсона проти указу в 1876 р. В.

III. Персоналії.

Некрольоги. В половині серпня сього року помер славний німецький гео- і етнограф, професор липського університета Фридрих Рацель. Покійний родився в 1844 р. в Карльсруге і перейшов досить замітну кар'єру. Зразу вчився в рідному місті, опісля в Гайльдерберзі, Гні, Берліні, Монахові. В 1870 вступив до війська і брав участь у війні, де й був ранений, опісля як кореспондент одного з найбільших журналів німецьких „Kölnische Zeitung“ подорожував багато по Європі й Америці і тоді то зродився в нього нахил до гео- і етнографії, яким пізніше віддався в цілості. В 1875/6 р. габілітувався в Монахові на доцента географії на тамшній політехніці, де став і професором, а в кінці перейшов до Липська (1886 р.) на катедру також славного попередника Ріхтгофена, де працював цілих 18 літ і виховав цілу школу молодших учених, що з них деякі вже тепер добули собі розголос своїми працями. Рацель клав велику вагу на порівняний метод, надавав сильне значіння культурним запозичуваням і ставив задачею етнографії вияснюванє тих доріг, якими переходить передача культурних фактів від одного народу до другого. Всі численні його праці визначаються великою ерудіцією, талановитим викладом і широкими поглядами. Одною з перших його праць є: *Sein und Werden der organischen Welt*, Leipzig, 1868; далі

йдуть: *Wandertage eines Naturforschers*, Leipzig., 1863—4; *Städte- und Kulturbilder aus Nordamerika*, Leipzig., 1876; *Aus Mexiko*, Breslau, 1878; *Die chinesische Auswanderung*, Breslau, 1875; *Die Vereinigten Staaten von Nordamerika*, т. 1—2, München, 1878—80; та найбільший розголос принесли йому отсі важні праці: *Anthropogeographie*, Stuttgart, 1 т. 1882. 2 т. 1891; *Völkerkunde*, 1894—95, три томи; *Der Staat und sein Boden geographisch betrachtet*, 1896; *Politische Geographie*, 1897 і ин. Остатньою більшою його працею була: *Die Erde und das Leben*, Leipzig, 1901—1902 — та не включена можливість, що між померлими творами знайдуться ще нові, досі не оголошені. В.

Соті роковини вродин Л. Фаєрбаха. По смерті Гегля розпалася його школа на „правицю“ і „лівницю“. Між Геглевими учениками кукілем незгоди стала ріжниця гадок, що торкалися науки про Бога, безсмертність й особу Христа. „Правиця“ прихилилася до науки церкви; „лівниця“ прибрала радикальний напрям. До найвизначніших імен „лівниці“ зачислити належить: Д. Ф. Штравса, Бруна Бавера, Макса Штірнера, Карла Маркса та Людвіка Фаєрбаха. Фаєрбах уродився 28 липня 1804 р. в Ляндсгуті а помер 13 вересня 1872 р. в Рехенберзі. Спершу вчився він теології в Гайдельберзі, опісля під впливом Дауба стався прихильником Гегля й слухав його філософії в Берліні. В 1828 р. габілітувався він на приватного доцента в Ерлангені. Перша його книжка „Гадки про смерть і безсмертність“

(1830) — сконфіскована. В 1836 р. зірвав Фаєрбах із Геглевою філософією, покинув катедру й переселив ся на замок у Брукберзі. Тут у роках 1836—1860 повстали найкрасні його твори. Сінтезою його філософії була книга „Das Wesen des Christentums“, що вийшла в 1841 році. З поміж „молодих Гегеліянців“ Фаєрбах головно переробив Геглів пантеїзм на гуманістичний пантеїзм. На його гадку Бог — се чоловік і людськість. У своїому житю кермував ся Фаєрбах засадою, яку висказав колись у листі до нареченої: „Моєю гордістю — бути нічим. У мене нема ніяких амбіцій, окрім сеї одної, аби я міг голосити те, що признаю за правду, не дбаючи, що скаже про мене світ“

М. М.

IV. 3 громадського життя.

Руський еміграційний рух до Америки. Саме недавно вийшло справозданє „Генерального еміграційного бюро“ в Вашингтоні за перших шість місяців 1903 р., де подані статистичні цифри про еміграційний рух у поодиноких європейських державах. Найперше зі всього замітне те, що число емігрантів із Австро Угорщини, Росії й Італії досягає в тім часі цифри 572.726 осіб, т. зн. дві третини всіх емігрантів із Європи (857.046 осіб), з того зі самої Австро-Угорщини 206.011 осіб. На австрійських і угорських Русинів припадає число 9.843 осіб (7.695 мушци, 2.148 жінок), або 4.7% всіх емігрантів із нашої монархії; з того низше 14 літ віку було 467, від 14—45 літ віку

9.084, над 45 літ віку 292. Тут замітно, що руські емігранти, се люди в повній силі віку, які одначе, крім невеликого числа угорських Русинів та галицьких Лемків (793 осіб), уже не вертають до рідного краю. На тих 9.843 Русинів уміло тільки читати по англійськи 39 осіб, а ні читати, ні писати 4.595. З них 254 мало більше як 30 долярів (150 кор.) понад кошти подорожи, а низше 30 дол. 8.247 осіб; всі разом мали понад кошти подорожи 92.462 дол. Зовсім убогих, або таких, що стануть тягаром для тамошньої держави, було між руськими емігрантами 79, а набавлених зарозливих хоріб 9. Поляків за той час виємігрувало з Європи (з Австро-Угорщини, Росії, Німеччини) 82.343 осіб (58.992 мушци, 23.351 жінок); вони мали готового капіталу 785.541 дол., з того низше 30 долярів мало 60.558 осіб. Всіх таких із цілої Європи, що мали низше 30 долярів, було 511.302 осіб. З того видко, що тих людей женуть за океан невідраді економічні обставини, а ще більше неfortunна економічна політика європейських держав, при чім одначе великі зиски тягнуть усякі еміграційні агенти. Ось тому в останніх часах австрійське міністерство вн. спр. зладило проект еміграційного закона, який, ухвалений австрійським парламентом, буде дещо регулювати еміграційний рух із австрійської половини монархії. Одначе ми боїмо ся, щоб він, особливо в нашій Галичині, не колідував із виконуванєм конституційних свобод, що виходить із тих його фрагментів, які вже дістали ся і були подані до відомости загалу щоденною нашою

пресою. Зрештою останнє слово скаже тут віденський парламент.

Кр.

Як Американці платять за рукописи. Знаний богатир П. Морган закупив рукописи лорда Байрона „Корсар“ і Бульвера „Останні дні Помпеїв“ за 48.000 корон і поручив своєму синові завезти до Нового Йорку. Властитель часописи „New-York World“ давав за сі рукописи 36.000 кор., а Рокфелер 40.800 кор. Рукопис „Корсара“ є тим, із якого складано в друкарні поему, але він різниться від друкованого видання тому, що автор робив поправки ще в коректі. З руко-

пису Бульвера бракує несповна чотирьох розділів.

В.

У. Від Редакції.

В справі укр. вистави. На бажанє кількох виставців відкрите вистави, заповідженої в попереднім числі Літ. Наук. Вістника не буде з кінцем жовтня, але аж 1-го січня н. с. 1905. Потрібні інформації, умови і регулямін вистави оповістить Товариство прихильників української літератури, науки і штуки в дальших книжках Літ. Наук. Вістника.

Секретар: *Іван Труш.*